

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TEORİSİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR BÜYÜMEYE ETKİSİ.
TÜRKİYE UYGULAMASI

MÜBARİZ HASANZADE

2501171224

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. NURTAÇ YILDIRIM

İSTANBUL – 2022

ÖZ

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR BÜYÜMEYE ETKİSİ: TÜRKİYE UYGULAMASI

MÜBARİZ HASANZADE

Çalışmada Türkiye Cumhuriyeti'nde Doğrudan Yabancı Yatırımlarının büyüme etkisini belirlemektir. Aynı zamanda Doğrudan Yabancı Yatırımların ve ekonomik büyümenin teorik temelleri incelenmiştir. Bu kapsamda, Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlarının büyüme üzerinde etkisi konusu ele alınarak araştırılmaktadır.

Çalışmanın amacı, 2000-2020 döneminde GSYİH'nın temsil ettiği ekonomik büyüme ile Türkiye'deki doğrudan yabancı yatırım girişi (DYY) arasındaki etkileşimi incelemektir. Bunun için 2000'dan 2020'e yıllık verileri kullanılmıştır. Ekonomik büyüme (GSYİH) ve doğrudan yabancı yatırım (DYY) veri seti Türkiye İstatistik Kurumu veri bankasından elde edilmiştir. Çalışmada ilk olarak değişkenlerin durağanlık sırasını belirlemek için artırılmış Dickey-Fuller testi kullanılmıştır. Ardından, ekonomik büyüme ile doğrudan yabancı yatırım arasındaki ilişkiyi analiz etmek için Johansen eş-bütünleşme testi ve Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Çalışmanın temel hipotezi doğrudan yabancı yatırımların büyüme olumlu etkisi olduğudur.

Çalışmanın amacına ulaşmak için aşağıdaki konuları ele almak gerekmektedir:

Yabancı Sermaye Tanımı, Tarihsel Gelişimi ve Türlerini analiz etmek, Yabancı Sermaye Yatırımının Tanımını araştırmak, Doğrudan Yabancı Yatırım Teorilerini analiz etmek, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Bir Ülkeye Giriş Yöntemlerini araştırmak, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Etkilerini belirlemek, Büyüme ile İlgili Temel Kavramları incelemek, Doğrudan Yabancı Yatırımların Büyüme Etkilerinin Türkiye örneğinde analizi

Araştırma üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, Yabancı Sermaye Tanımı, Tarihsel Gelişimi ve Türleri, Yabancı Sermaye Yatırımının Tanımı, Doğrudan Yabancı Yatırım Teorileri, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Bir Ülkeye Giriş Yöntemleri, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Etkilerine ilişkin temel kavramlar ele alınmıştır.

İkinci bölümde, Büyüme ile İlgili Temel Kavramları, Teorik Açıdan Büyüme incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise, Doğrudan Yabancı Yatırımların Büyümeye Etkileri, Doğrudan Yabancı Yatırımın Büyüme üzerinde etkisinin Türkiye örneğinde analizi değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu çalışmada ilk olarak değişkenlerin durağanlık sırasını belirlemek için artırılmış Dickey-Fuller testi kullanılmıştır. Ardından, ekonomik büyüme ile doğrudan yabancı yatırım arasındaki ilişkiyi analiz etmek için Johansen eş-bütünleşme testi ve Granger nedensellik testi kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: DYY, ekonomik büyüme, sermaye, yatırım

ABSTRACT

FOREIGN DIRECT INVESTMENTS GROWTH EFFECT: THE CASE OF TURKEY

MÜBARİZ HASANZADE

The study was to determine the effect on the growth of Foreign Direct Investment in the Republic of Turkey. At the same time, the theoretical foundations of FDI and economic growth are examined. In this context, the issue of the effect on the growth of Foreign Direct Investment in Turkey are being investigated by considering.

The aim of the study period 2010-2020, with economic growth as represented by GDP, FDI inflows in Turkey (FDI) is to examine the interaction between. For this, annual data from 2010 to 2020 were used. Economic growth (GDP) and foreign direct investment (FDI) data set was obtained from Turkey Statistical Institute data bank. Firstly, the augmented Dickey-Fuller test was used to determine the stationary order of variables. Then, Johansen cointegration test and Granger causality test were applied to analyze the relationship between economic growth and foreign direct investment.

To achieve the purpose of the study, the following issues should be addressed:

Definition of Foreign Capital, Analyzing Historical Development and Its Types, Investigating the Definition of Foreign Capital Investment, Analyzing Foreign Direct Investment Theories, Investigating Foreign Direct Investment Methods, Determining the Effects of Direct Foreign Capital Investments, Examining the Basic Concepts of Growth, Foreign Direct Investment in Turkey, for example, the analysis of the effects of Growth Capital

The research consists of three parts.

In the first part, the definition of Foreign Capital, Its Historical Development and Types, Definition of Foreign Capital Investment, Theories of Foreign Direct

Investment, Methods of Direct Foreign Capital Investments to a Country, Basic concepts on the Effects of Foreign Direct Investments are discussed.

In the second chapter, Basic Concepts of Growth and Growth in Theoretical Perspective are examined.

In the third chapter, Growth Effects of Direct Foreign Investment, Foreign Direct Investment has been made of the impact on growth of the evaluation analysis in Turkey, for example. In this study, first, the augmented Dickey-Fuller test was used to determine the stationary order of variables. Then, Johansen cointegration test and Granger causality test are used to analyze the relationship between economic growth and foreign direct investment.

Keywords: FDI, economic growth, capital, investment

ÖNSÖZ

Günümüzde büyümekte olan ülkelerin Doğrudan Yabancı Yatırımı çekmek için çaba göstermelerinin ana nedeni; teknoloji transferi, iç pazarlar için yeni süreçlere erişim, yönetsel yetenek geliştirme, teknik bilgi edinme, işgücünü nitelendirme, uluslararası üretime girme, üretim olarak sınıflandırılabilir. Farklı durumlarda teknolojinin yayılması, yerli işgücünün dış pazarlardan geri dönüşü ile mümkün olabilmektedir. Ancak bu tür kazançlar, doğrudan Yabancı Yatırımın çekiciliğinin iç ekonominin modernizasyonu ve gelişimi için büyük önem taşıdığı görüşünü ortaya çıkarmaktadır.

Çalışma sürecinde karşılaştığım tek zorluk pandemi döneminde olduğumuz için kütüphanelerin çalışmaması nedeniyle internet üzerindeki verileri kullanmamdır.

Uzun, zevkli bazen de yorucu ve sıkıntılı yolun ürünü olan bu tezin hazırlanıp ortaya çıkmasında beni destekleyen bir çok kişiye teşekkürlerimi ve şükranlarımı iletmek isterim.

Bu tezin hazırlanmasında değerli fikirleriyle ve düşünceleriyle bana her zaman yardım gösteren değerli Danışman hocam Doç. Dr Nurtaç YILDIRIM' a sonsuz saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmam süresi boyunca benden desteğini esirgemeyen, inanan ve güvenen babama, anneme ve abime sevgi ve teşekkürlerimi sunarım. Türkiye' deki eğitim sürecimde bana manevi destek olan ve dua eden tüm arkadaşlarıma teşekkür ederim.

İstanbul,2022

Mübariz HASANZADE

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar LİSTESİ.....	ix
GRAFİKLER LİSTESİ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

1.1. Yabancı Sermaye Tanımı, Tarihsel Gelişimi Ve Türleri	3
1.1.1. Yabancı Sermaye Yatırımının Tanımı	3
1.1.2. Yabancı Sermaye Yatırımlarının Tarihsel Gelişimi.....	7
1.1.3. Yabancı Sermaye Türleri.....	12
1.2. Doğrudan Yabancı Yatırım Teorileri	18
1.2.1. Stratejik Davranış Yaklaşımı	21
1.2.2. İşlem Maliyetleri Teorisi	23
1.2.3. Kuruluş Yeri Teorisi.....	25
1.2.4. Ürünün Hayat Devreleri Teorisi	28
1.2.5. İçselleştirme Teorisi	30
1.2.6. Oligopolistik Tepki Teorisi	31
1.2.7. Eklektik Teorisi.....	33
1.2.8. Getiri Oranlarında Farklılık Teorisi	35
1.2.9. Portföy Teorisi	36
1.2.10. Pazar Büyüklüğü Teorisi	37
1.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Bir Ülkeye Giriş Yöntemleri	37
1.4. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Etkileri	45

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME

2.1. Büyüme ile İlgili Temel Kavramlar.....	50
2.1.1. Gayri Safi Milli Hasıla	50
2.1.2. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	51
2.1.3. Safi Milli Hasıla	55
2.1.4. Milli Gelir	57
2.1.5. Kişisel Gelir	58
2.1.6. Kullanılabilir Gelir	59
2.1.7. Kişi Başına Düşen Milli Gelir	60
2.2. Teorik Açıdan Büyüme.....	61
2.2.1. Merkantilizm.....	61
2.2.2. Fizyokrasi	65
2.2.3. Klasik Büyüme Teorileri	67
2.2.4. Sosyalist Büyüme Teorisi.....	70
2.2.5. Post Keynesyen Büyüme Modeli (Harrod-Domar)	72
2.2.6. Neo-Klasik Büyüme Modeli (Dışsal Büyüme Modeli).....	75
2.2.7. İçsel Büyüme Modelleri	76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ

3.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Büyüme Etkileri.....	81
3.2. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımın Büyüme Etkisi	90
3.2.1. Ampirik literatür taraması	90
3.2.1. Veri ve Metodoloji	94
3.2.2. Ekonometrik Model Sonuçları.....	103
SONUÇ.....	109
KAYNAKÇA.....	112

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ile Portföy Yatırımlarının Karşılaştırılması.....	28
Tablo 2: Türkiyede Doğrudan Yabancı Yatırım.....	103
Tablo 3: ADF test sonuçları.....	112
Tablo 4: Johansen Eş entegrasyon testi sonuçları.....	114
Tablo 5: Granger Nedensellik Testi Sonuçları.....	115

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: . DYY girişleri: küresel ve ekonomi grubuna göre, 2008–2019 *

(Milyar ABD doları).....20

Grafik 2: DYY girişleri: 2018 ve 2019'da ilk 10 ev sahibi ülke (Milyar ABD doları).22

Grafik 3: Yabancı Yatırımların Sınıflandırılması.....24

KISALTMALAR LİSTESİ

DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırımları
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
İBRD	: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
İSPAT	: Türkiye Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı
DYSY	: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı
ÇUŞ	: Çok uluslu şirket
GSYİH	: Gayri safi yurtiçi hasıla

GİRİŞ

Dünyanın en büyük nüfusuna ve en hızlı büyüme oranlarına sahip olan Çin ve Hindistan'ın, ekonomik kalkınmanın ana konusu olan Doğrudan Yabancı Yatırıma (DYY) dikkatini çekmesinden sonra erken dönemde, literatürde DYY'nin ekonomi üzerindeki etkilerini incelemek giderek yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu doğrultuda, pek çok iktisatçı DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi tespit etmeye çalışmaktadır.

Bu nedenle, DYY'nin ev sahibi ülke ekonomisi üzerindeki olası etkileri, son yıllarda genişleyen literatürde bilim insanlarının dikkatini çekmektedir. Teorik olarak DYY, neo-klasik büyüme modellerinde yatırımların hacim ve etkinlik olarak gelişmesiyle ekonomik gelişmeye neden olmaktadır. Öte yandan, içsel büyüme modellerinde bu Doğrudan Yabancı Yatırımlar, gelişmiş ülkelere ev sahibi ülkelere teknoloji transferine neden olarak ekonomik büyümeye kaynak olmaktadır.

Günümüzde büyümekte olan ülkelerin DYY çekmek için çaba göstermelerinin ana nedeni, teknoloji transferi, iç pazarlar için yeni süreçlere erişim, yönetsel yetenek geliştirme, teknik bilgi edinme, işgücünü nitelendirme, uluslararası üretime girme, üretim olarak sınıflandırılabilir. Farklı durumlarda teknolojinin yayılması, yerli işgücünün dış pazarlardan geri dönüşü ile mümkün olabilmektedir. Ancak bu tür kazançlar, DYY'nin çekiciliğinin iç ekonominin modernizasyonu ve gelişmesi için büyük önem taşıdığı görüşünü ortaya çıkarmaktadır.

Bu noktada, teknolojik yayılmanın ekonomik kalkınmada çok önemli bir role sahip olduğu belirtilmelidir. Geleneksel ekonomik kalkınma modelleri bu teknolojik gelişmeleri açıklanamayan hatalar olarak kabul etse bile, son araştırmalarda ülkelerin ekonomik büyüme oranlarının yerli teknolojik gelişmeler ile diğer ülkelerin teknolojik gelişmeleri arasında bir bağ olduğu tanımlanmıştır. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerin büyüme oranları bir anlamda teknoloji düzeyini yakalama süreci olarak adlandırılabilir.

Tipik bir teknoloji yayılma modelinde, görece daha az gelişmiş bir ülkenin büyüme hızı, teknolojinin gelişmiş bir ülkede içselleştirilmesi ve uygulanmasıyla olumlu bir ilişkiye sahiptir. Bu noktada, çok uluslu şirketler tarafından yapılan DYY'ler, gelişmekte olan ülkelerin bu teknoloji yayılımına sahip olmasında çok

önemli bir role sahiptir. Dolayısıyla, araştırma ve geliştirme yatırımları için ana veya merkezi kaynak, teknolojik olarak dünyadaki en gelişmiş firmalardır.

DYY'nin olası etkilerini açıklamaya çalışan bu çalışmaların artan eğilimi, DYY'leri çeken nedenler ve düzenlemeler nedeniyle daha büyük tartışmalara yol açmaktadır. Aynı zamanda, DYY'nin ülkelerin ekonomik performansları üzerindeki olası kazançları da incelenmeye başlanmıştır. Teorik olarak, girdi olarak DYY'lar diğer finansal girdilerden çok daha karlı görünmektedir. Yerli sermaye stokunun artması yanında DYY, verimlilik artışı üzerinde olumlu etkilere sahiptir. Ayrıca, DYY'ların diğer sermaye girdilerine göre daha istikrarlı olduğu ve aynı zamanda ani bir girdi azalması sonrasında daha az risk yarattığı düşünülmektedir.

Çalışmamızın amacı, Türkiye Cumhuriyeti'nde DYY'larının büyümeye etkisini belirlemektir. Aynı zamanda DYY'ların ve ekonomik büyümenin teorik temelleri incelenmiştir. Bu kapsamda, Türkiye'de DYY'larının büyüme üzerinde etkisi konusu ele alınarak araştırılmaktadır.

Araştırma üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, yabancı sermaye tanımı, tarihsel gelişimi ve türleri, yabancı sermaye yatırımını tanımı, doğrudan yabancı yatırım teorileri, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının bir ülkeye giriş yöntemleri, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkilerine ilişkin temel kavramlar ele alınmıştır.

İkinci bölümde, büyüme ile ilgili temel kavramları, teorik açıdan büyüme incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise, doğrudan yabancı yatırımların büyümeye etkileri, Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımın büyümeye etkisi, doğrudan yabancı yatırımın büyüme üzerinde etkisinin Türkiye örneğinde analizi değerlendirilmesi yapılmıştır. Araştırmada, 2000-2020 döneminde GSYİH'nın temsil ettiği ekonomik büyüme ile Türkiye'deki DYY girişi arasındaki etkileşimi incelenmektedir. 2010'dan 2020'e yıllık verileri kullanılmaktadır. Ekonomik büyüme (GSYİH) ve DYY veri seti Türkiye İstatistik Kurumu veri bankasından elde edilmiştir. İlk olarak değişkenlerin durağanlık sırasını belirlemek için artırılmış Dickey-Fuller testi kullanılmıştır. Ardından, ekonomik büyüme ile DYY arasındaki ilişkiyi analiz etmek için Johansen eş-bütünleşme testi ve Granger nedensellik testini kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

1.1. Error! Bookmark not defined.

Yabancı yatırım hiçbir zaman durağan bir kurum olmamıştır ve birçok bakımdan ilerici niteliği uluslararası ekonomiden kaynaklanmaktadır. Kavram zamanla değişti, yeni formlar ve tanımlar almıştır. Geleneksel olarak, yabancı yatırımlar alanında hukuk kurumlarının ve uluslararası hukukun gelişiminin tarihsel aşamaları, yatırımı ekonomik bir fenomen olarak anlama aşamalarına karşılık gelmektedir.¹

Örneğin, başlangıçta çoğu çok taraflı ve iki taraflı yatırım anlaşmalarında temel olarak kullanılan “yatırım” kavramı sadece geleneksel mülkiyet kavramını içermiştir. Yatırımlar, yatırımcının yurtdışında sahip olduğu taşınır ve taşınmaz mal varlıkları (mülkiyet ve elden çıkarma hakları ve menfaatleri) olarak anlaşılmıştır. Fikri mülkiyet hakları patentler, telif hakları, know-how ev sahibi devlet tarafından tanınmaları gerektiği için bir yatırım olarak değerlendirilmemiştir. 1931 yılında A.Ferdross “edebi, sanatsal ve sınai mülkiyet” i uluslararası hukuk tarafından tanınan mülkiyet kavramının dışında bırakmıştır.²

Daha sonra, yatırım kavramı, yatırım ilişkilerinin geniş uygulamasını yansıtan fikri mülkiyet varlıklarının yanı sıra, ev sahibi ülkedeki yatırımcı tarafından edinilen, yani katkıda bulunan mülkün etkin yönetimini kaçınılmaz olarak etkileyen çeşitli yetkileri ve lisansları da içermiştir. Bu nedenle, ekonomik ilişkilerin uygulanması, hukukçuları yatırımı bir fenomen olarak yeniden düşünmeye sevk etmiştir.

Error! Bookmark not defined.

Modern iktisat biliminde yatırımlar, “makine, fabrika binaları, yollar” gibi fiziksel olarak verimli varlıklara yapılan herhangi bir sermaye harcaması veya “cari tüketim için tasarlanmamış mallara yapılan harcamalar” olarak değerlendirilmektedir. Finans alanında, “yatırım” terimi, gelir elde etmek ve sonuç olarak sermaye kazançları

¹ Verdross, Alfred, “Les Regles Internationales Concernant le Traitement des Etranges”, Collected Courses of the Hague Academy of International Law. 1931. Vol. 37. pp.6

² A.e. p.67

elde etmek amacıyla borsa menkul kıymetlerinin satın alınmasını veya bankalar, inşaat şirketleri veya diğer finansal kurumlarla nakit mevduatları belirtmek için kullanılmaktadır.³

Yabancı yatırım, bir ülkeden diğerine sermaye akımlarını içermekte ve yabancı yatırımcılara yerli şirket ve varlıklarda geniş çaplı mülkiyet hissesi vermektedir. Yabancı yatırımlar yabancıların yatırımlarının bir parçası olarak yönetimde aktif bir rol oynadığını veya yabancı yatırımcının iş stratejisini etkilemesini sağlayacak kadar büyük bir hisse senedi payını ifade etmektedir.

Yabancı yatırımlar büyük ölçüde gelecekte ekonomik büyüme için bir katalizör olarak görülmektedir. Yabancı yatırımlar bireyler tarafından yapılabilmektedir, ancak çoğunlukla varlıklarını genişletmek isteyen önemli varlıklara sahip şirketler ve şirketler tarafından takip edilen çabalardır.

Küreselleşme arttıkça, dünyanın her yerinde giderek daha fazla şirketin şubesi görülmektedir. Bazı çokuluslu şirketler için, daha ucuz üretim ve işçilik maliyetleri nedeniyle farklı bir ülkede yeni üretim ve üretim tesisleri açmak caziptir. Ayrıca, bu büyük şirketler genellikle en az vergi ödeyecekleri ülkelerle iş yapmak istemektedir. Bunu, ev ofislerini veya işlerinin bir bölümünü vergi cenneti olan veya yabancı yatırımcıları çekmeyi amaçlayan uygun vergi yasalarına sahip bir ülkeye taşıyarak yapabilmektedirler. Yabancı sermaye, bir ülkenin gelecekte diğer ülkelere çeşitli şekillerde para sağlayarak kısa sürede ekonomik gücüne ekleyebileceği finansal veya teknolojik kaynaklar olarak tanımlanmaktadır.⁴

Avrupa Birliği'nde (AB) 1988/361 / ees sayılı Direktife göre, 1988'de sermayenin serbest dolaşımı için kabul edilmiş ve 1 Temmuz 1990'da yürürlükte olan sermaye hareketleri on üç kalemden oluşmaktadır:⁵

- Doğrudan yatırım;
- Gayrimenkul yatırımları;

³ **Foreign Investment Disputes: Cases, Materials and Commentary** / ed. by D. R. Bishop, J. Crawford and M. W. Reisman. The Hague, 2005. pp.5

⁴ Alpar, Cem, “**Çokuluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma**”, Ger. 3 baskı, Ankara - Tüphan Kitabevi, 1980. s.3

⁵ Nahit Töre, “**Dünyada Yabancı Sermaye Akımları**”, Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye, Ankara, TCMB Yayınları, 2001, s. 75

- Sermaye piyasasında normalde açık artırmaya çıkarılan belgelere ilişkin transferler;
- Toplu yatırım şirketlerinin katılım belgelerine ilişkin transferler;
- Para piyasasında normalde açık artırmaya çıkarılan belge ve diğer araçlarla ilgili transferler;
- Finansal kurumlardaki cari işlemler ve mevduatlara ilişkin operasyonlar;
- Bir toplulukta oturan bir kişinin parti olduğu bir reklam operasyonlar veya hizmetlerin sağlanması ile ilgili krediler;
- Ticari borçlar ve krediler;
- Teminat mektupları, diğer teminatlar ve taahhütler;
- Sigorta sözleşmelerinin uygulanmasına ilişkin transferler;
- Özel sermaye hareketleri;
- Finansal fiyatların fiziksel ithalatı ve ihracatı;
- Diğer sermaye hareketleri. Bunlar da alt bölümlere ayrılmıştır.⁶
- ❖ Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'ne (OECD) göre yabancı sermaye;⁷
- ❖ Dağıtılmamış ve yeniden yatırılmamış şirketin kazançlarındaki yabancı yatırımcının payı;
- ❖ Yabancı bir yatırımcı tarafından nakit veya ayni olarak ana şirketten pay ve borç belgelerinin (kısa, orta ve uzun vadeli borç belgeleri) alınması;
- ❖ Yabancı bir yatırımcının şirkete sağladığı krediler;
- ❖ Yabancı bir yatırımcı tarafından nakit dışı makine ve üretim ücretlerinin şirketten alınması;
- ❖ Yabancı yatırımcılar tarafından sağlanan ticari ve diğer kredileri kapsar.

Yukarıdaki sınıflandırmalardan da görülebileceği gibi, yabancı ülkelerde edinilen servet finansal veya gerçek (fiziksel) olabilmektedir. Bir firmanın bir yıldan fazla faiz, temettü ve sermaye kazancı elde etmek için başka bir ülkenin para ve sermaye piyasalarından bir finansal araç (yabancı borçlanma ve hisse senedi gibi) satın aldığı uluslararası (yabancı) bir portföy (dolaylı) yatırım (uluslararası portföy

⁶ Nahit, a.g.e., s. 75.

⁷ Akdiş, Muhammed, “Dünya’da ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler”, İnceleme Yarışma - Mansiyon, Dünya’da ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler, YASED Yayınları, Nu: 33, İstanbul 1988. s.63

yatırımları) düşünülebilmektedir.⁸ Bu işlemi yürüten taraf yabancı bir devlet, resmi bir uluslararası kurum veya kuruluşsa, orta ve uzun vadeli resmi yabancı sermaye hareketleri olarak da adlandırılmaktadır. Örneğin, Uluslararası Para Fonu'ndan (International Monetary Fund- IMF) ve Dünya Bankası'ndan (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (International Bank for Reconstruction and Development - IBRD)) uzun vadeli krediler veya eyaletler arası borç ilişkileri (bir ülkenin başka bir resmi tahvil satın alması veya doğrudan ödünç vermesi).

Bir yıldan daha kısa vadeli ikramiyeler, finansman ikramiyeleri, hazine ikramiyeleri, mevduat sertifikaları, vadeli banka mevduatları, ihracat kredileri, ön finansman kredileri, muhabir beyanları ve diğer kısa vadeli sermaye hareketleri gibi özel ve resmi finansal akışlar ise kısa vadeli sermaye hareketleridir.⁹ Binalar, bölgeler, fabrikalar, üretim tesisleri, makine ve teçhizat gibi yabancı ülkelerde edinilen veya yaratılan maddi değerlere doğrudan (dolaylı) yabancı sermaye yatırımı (DYY) denilmektedir.¹⁰ Ekonomi literatüründe doğrudan (dolaysız) yabancı sermaye yatırımlarının (DYSY) birçok tanımı görülmektedir. Bunlardan birine göre, DYY küresel üretimin neden olduğu finansal akışlardır.¹¹ En yaygın tanımlardan birine göre ise,¹² DYSY, yabancı bir ülkede, şirketin uzun vadeli yönetiminde söz sahibi olmak için yeterli hissedarlığa sahip bir yatırımdır. IMF, DYY “herhangi bir yerel şirketin sermayesinin%10'undan fazlasına sahip uluslararası bir yatırımcı” olarak tanımlamaktadır¹³. Başka bir tanıma göre, bir ülkenin (devlete ait işletme, özel firma) ülke sınırları dışında bulunan bireyler veya tüzel kişiler tarafından servet alımı (bir imalat işletmesinin kurulması veya mevcut üretim tesislerinin satın alınması) uluslararası yatırım veya DYSY olarak kabul edilmektedir.¹⁴

⁸ Karlük, Rıdvan, “Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları”, İstanbul Ticaret Odası, Ekonomik Yayınlar Dizisi, Nu: 13, 1983. s.12

⁹ Seyidoğlu, Halil, “Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama”, İstanbul, Kurtiş Matbaası, 1999.

¹⁰ Hasan Allahverdiyev, Zahid Mammadov, “Yatırım Süreçlerinin Düzenlenmesi”, Bakü, Azərbaycan Devlet Ekonomi Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 7-8

¹¹ UNCTAD, “Foreign Direct Investment Statistical Database” (Çevrimiçi) www.unctad.org/database/en.docs/wir94en.pdf, Ocak 15, 2007.

¹² Suna Oksay, “Çokuluslu Şirketler Teorileri Çerçevesinde Yabancı Sermaye Yatırımlarının İncelenerek Değerlendirilmesi”, Dış Ticaret Dergisi, Ocak 1998, Sayı 8, ss.1-10.

¹³ UNCTAD, a.g.e

¹⁴ Seyidoğlu, a.g.e., s. 43

Bu çalışmada kullanılacak istatistiksel verilerin kaynağı IMF, OECD, UNCTAD ve IBRD olduğundan, IMF ve OECD tarafından onaylanan ve “Doğrudan Yabancı Yatırımların Benchmark Tanımı” başlığı altında yayınlanan doğrudan yatırım tanımı benimsenecektir. Uluslararası alanda geçerli olan bu tanıma göre, DYY; bir ülkede bulunan bir kuruluşun (yatırımcı) başka bir ülkede uzun vadeli kalıcı ekonomik faydalar elde etme hedefini yansıtmaktadır. Kalıcı kâr kavramı, yabancı sermaye yatırımcısı ile yatırım ve yatırım kontrolü açısından uzun vadeli bir ilişki anlamına gelmektedir. Yabancı sermaye yatırımcısı, bir şube, iştirak veya ortaklık kurarak bulunduğu ülke dışında bir ülkeye yatırım yapan bir kamu veya özel sektör kuruluşu, devlet veya girişimcidir.¹⁵

Error! Bookmark not defined.

Dünya ülkelerinin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını tanıması, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde başlamıştır.¹⁶ Özellikle 1960'lı yıllardan bu yana uluslararası ekonomi değişmiş, DYY, çok uluslu şirketler ve diğer uluslararası üretim biçimleri önem kazanmıştır.¹⁷ Bu gelişmeye rağmen, genel olarak 1990'lı yıllara kadar yabancı yatırım yapacak insanlara ve şirketlere güven sorunu olmuştur.¹⁸

1958'de Avrupa Birliği'nin (AB) kurulmasıyla, DYY'de hızlı bir artış olmuştur. AB'nin gümrük birliği temelinde uyguladığı ticaret engellerinden kurtulmak isteyen Amerikan yatırımları bu artışta önemli role sahip olmuştur.¹⁹ Bu dönemde, gelişmiş ülkeler için DYY'lar petrol veya doğal kaynaklar açısından zengin olan birkaç ülkede gerçekleşmiştir. Ardından, dünyadaki petrol sorununun patlak vermesiyle DYY yavaşladı ve mevcut yatırımların çoğu Amerika'dan gelmiştir.

1980'lerden sonra DYY artmaya başladı. Özellikle Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra, hem o bölgede hem de Doğu Avrupa ülkelerinde yabancı sermaye

¹⁵ Kırılı, Aydemir, Deniz, “Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları”, İstanbul Ticaret Odası, Ekonomik Yayınlar Dizisi, Nu: 13, 1983.s.26

¹⁶ Devlet Planlama Teşkilatı, “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları”, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2000. s.3

¹⁷ Hosseini, Hamid, “An Economic Theory of FDI: A Behavioral Economics and Historical Approach”, The Journal of Socio-Economics, 2005. pp.528

¹⁸ Devlet Planlama Teşkilatı, a.g.e. s.3

¹⁹ Şimşek, Mevlüdiye, Behdioğlu, Sema, “Türkiye’de Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Uygulamalı Bir Çalışma”, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 20(2), 2006. s.54

yatırımlarında artış olmuştur. Bu dönemde hizmetler sektörü, DYY girişlerinden% 40 pay almış, özel sektöre açmayı ve yabancı sermayenin katkısına katkıda bulunmayı amaçlayan yapılar, inşaat gibi bir ülkede temel altyapı yatırımlarının yapılmasında oluşturulmuştur.²⁰

1990'larda gelişmekte olan ülkeler, çeşitli düzenlemelerle uluslararası yabancı sermaye hareketlerinden daha fazla pay alma çabası içindeydiler. 1997 yılında Birleşmiş Milletler tarafından yapılan araştırmaya göre,²¹ 1990'larda gelişmekte olan ülkelere yatırım ortamıyla ilgili düzenlemelerin% 94.2'si (toplam 750) DYY lehine olmuştur. 1990'ların ortalarından bu yana DYY hızlı bir şekilde artmış ve 202 milyar dolara ulaşmıştır.²² Bu artışa rağmen gelişmekte olan ülkelere yapılan DYY'nin çeşitli bölgelerde yoğunlaştığı söylenebilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler için DYY'ların yaklaşık% 65'i Asya'ya (özellikle Çin Halk Cumhuriyeti, Güney Kore ve Tayvan gibi Uzakdoğu ülkeleri), % 30'u Latin Amerika ve Karayiplere (özellikle Latin Amerika, Brezilya, Arjantin, Şili ve Meksika gibi ülkeler ve % 3'ü Afrika ülkelerine yapılmıştır.²³ Sektörel açıdan, imalat sanayi ve hizmetler sektörünün hemen hemen aynı olduğu gözlenmiştir.²⁴

1997 Uzak Doğu Krizinden sonra, gelişmekte olan ülkelere yapılan doğrudan sermaye girişlerindeki doğrudan yatırımların payı sürekli azalmıştır. 1997 yılında dünyaya yapılan toplam 478 milyar dolarlık yatırımın% 43'ü gelişmekte olan ülkelere gitmiştir.²⁵ 2000 yılında rekor düzeye ulaşan DYY içindeki ülkelerin oranı, Asya Krizi, Rusya Krizi ve diğer küresel krizler nedeniyle son yılların en düşük seviyesi olan% 18'e gerilemiştir.²⁶ 2001, DYY'de hızlı bir düşüş yaşandığı dönemdir. DYY'ler 825 milyar \$ seviyesine düşmemiştir ve 2000 yılına göre kısmen% 51 büzülme göstermektedir. Gelişmiş ekonomilerdeki durgunluk, sınır ötesi alımlar ve derneklerdeki düşüşler, ancak gerekli bilgi teknolojisi ve 11 Eylül olayı için sektörel çözümler bu düşüşte önemli bir rol oynamıştır. Buna rağmen, gelişmekte olan ülkeler

²⁰ UNCTAD, pp.15

²¹ UNCTAD Dünya Yatırım Raporu 1998. pp.15

²² UNCTAD Dünya Yatırım Raporu 2006. pp.8

²³ Love, James H., Lage-Hidalgo Francisco, "Analysing Determinants of US Direct Investment to Mexico", Applied Economics 32, 2000. p.1259

²⁴ UNCTAD Dünya Yatırım Raporu 2007. pp.14

²⁵ UNCTAD Dünya Yatırım Raporu 2002. pp.4

²⁶ A.e. p.5

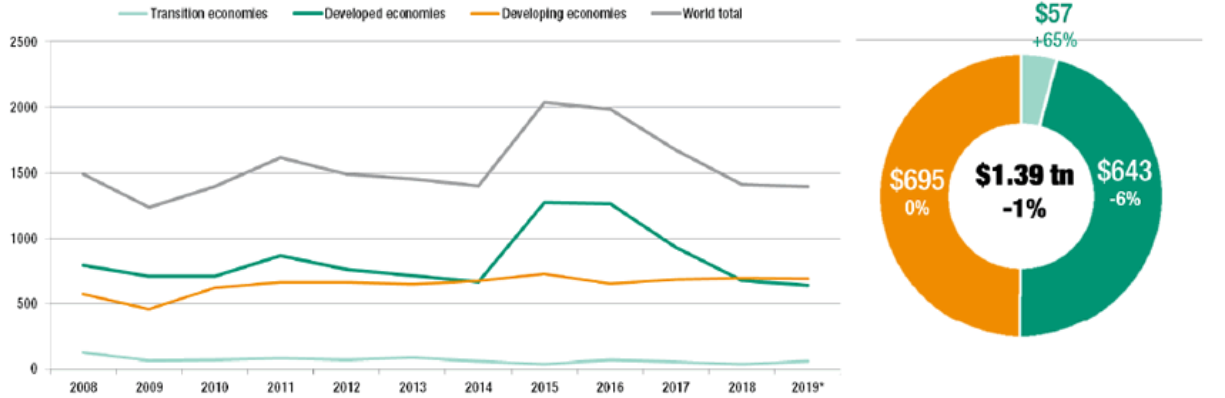
bu olumsuzluğu fazla etkilememektedir.²⁷ 20 Ocak'ta yayınlanan bir UNCTAD Yatırım Trendleri Monitörüne göre, küresel DYY 2019'da 1,39 trilyon \$ 'dan revize edilen 1.41 trilyon \$ 'dan biraz daha az olan 1.39 trilyon \$ 'ı bulmuştur.²⁸

ABD, 251 milyar dolarlık girişleri çeken en büyük DYY alıcısı olmaya devam etmiştir. Bunu 140 milyar dolarlık akışla Çin ve 110 milyar dolarlık Singapur izlemiştir.²⁹ Kuzey Amerika'ya DYY akışı 298 milyar dolar seviyesinde sabit kalmıştır. Ancak, bir grup olarak gelişmiş ekonomilere yönelik akışlar, % 6 azalarak 643 milyar \$ 'a gerilemiştir - 2007'de kaydedilen en yüksek miktarın sadece yarısıdır.³⁰

UNCTAD, gelişmekte olan ekonomilere yönelik akışların 2019 yılında tahmini 695 milyar \$ seviyesinde değişmediğini, yani bu ülkelerin küresel DYY'nin yarısından fazlasını tutmaya devam ettiklerini göstermiştir. Farklı gelişmekte olan bölgelerin analizi Latin Amerika ve Karayipler için% 16 ile en yüksek büyümeyi göstermiştir. Afrika,% 3'lük mütevazı bir artış kaydetmeye devam ederken, gelişmekte olan Asya'ya akış% 6 azalmıştır.³¹

Grafik 1: DYY girişleri: küresel ve ekonomi grubuna göre, 2008–2019 *

(Milyar ABD doları)

Kaynak: UNCTAD (* Ön tahminler)

Grafik 1'den de görülebileceği üzere, 2008-2019 döneminde geçiş ekonomileri ve gelişmekte olan ülkelerde DYY'larda önemli bir artış olmamıştır. Aksine, gelişmiş

²⁷ A.e. p.5

²⁸ UNCTAD:<https://unctad.org/en/pages/newsdetails.aspx?OriginalVersionID=2274>

²⁹ A.e.

³⁰ A.e.

³¹ A.e.

lkelerde 2014 yılına kadar bir düşüş ve büyüme, 2014-2018'de önemli bir artış, 2019'da ise DYY'l³²arda bir düşüş görülmektedir.

İki yıllık düşük girişten sonra, geçiş ekonomileri olan ülkeler 2019 yılında DYY'ların geri döndüğünü tahmin ederek 57 milyar dolar olarak grmştir. % 65 artış, kısmen 2020 yılında bölgedeki yüksek ekonomik büyüme beklentileri ve doğal kaynaklar için daha istikrarlı fiyatlardan kaynaklanmıştır.³³

UNCTAD monitör diğer DYY trendlerini de vurgulamıştır:³⁴

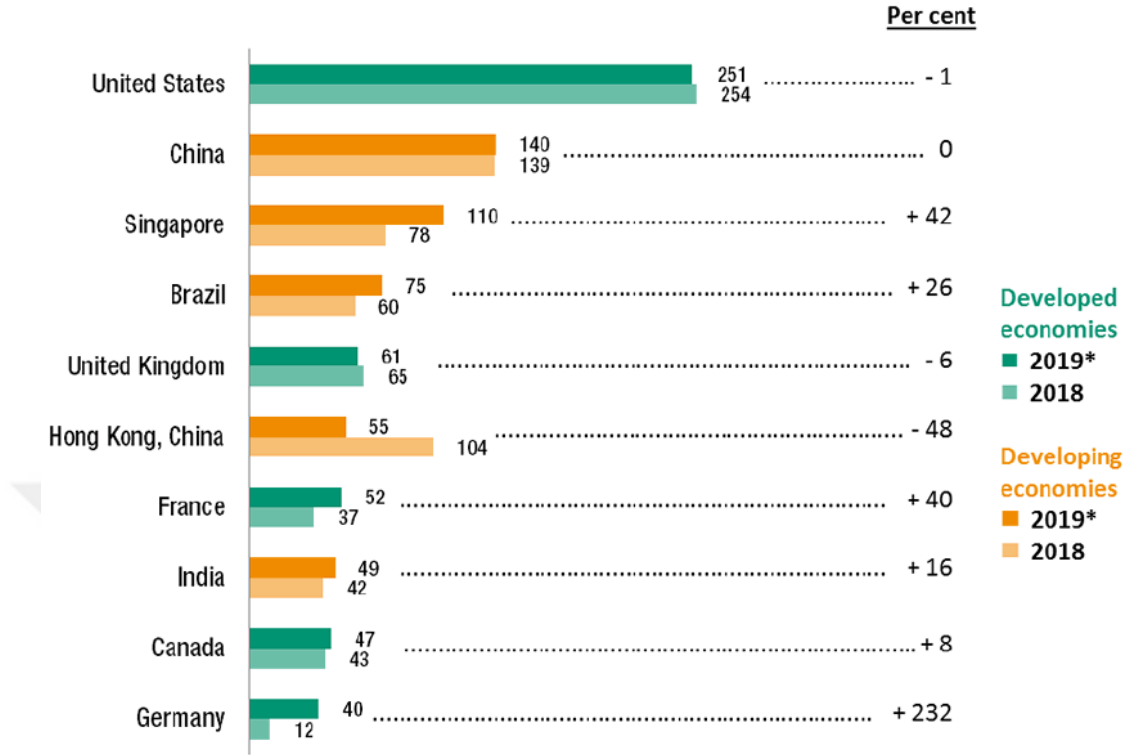
- Brexit geliştikçe Birleşik Krallık'ta DYY % 6 azalmıştır.
- Hong Kong, Çin'deki yatırımlar türbülans arasında% 48 oranında DYY düşüşüne neden olmuştur.
- Singapur, Güneydoğu Asya Milletler Birliği'nin yüzer blgesinde% 42 artmıştır.
- Hem Amerika Birleşik Devletleri'ne hem de Çin'e akışların sıfır büyümesi.
- Rusya Federasyonu'na girişler iki kattan fazla 33 milyar dolara ulaşmıştır.
- Özelleştirme programının başlangıcında Brezilya% 26 artmıştır.
- okuluslu şirketler yavaş büyümenin yaşandığı bir yılda yabancı iştiraklere kredi kullandığı için Alman girişleri  katına çıkmıştır.
- Sınır tesi birleşme ve satın almalar, 2019'da% 40 azaldı ve 2014'ten bu yana en düşük seviye olan 490 milyar \$ 'a dşmştir.

³² A.e

³³ A.e.

³⁴ UNCTAD, <https://unctad.org/news/global-investment-flows-flat-2019-moderate-increase-expected-2020>

Grafik 2: DYY girişleri: 2018 ve 2019'da ilk 10 ev sahibi ülke *(Milyar ABD doları)

Kaynak: UNCTAD (* Ön tahminler)

Grafik 2, 2018 ve 2019 yıllarında DYY'a ev sahipliği yapacak 10 ülkeyi göstermektedir. Bu ülkeler Amerika Birleşik Devletleri, Çin, Singapur, Brezilya, İngiltere, Hong Kong (Çin), Fransa, Hindistan, Kanada ve Almanya'dır. Grafik 2, bu ülkeler arasında hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler olduğunu göstermektedir. Gelişmiş ülkeler arasında ABD'de % 1, Birleşik Krallık'ta % 6 düşüş, Fransa'da %40, Kanada'da % 8, Almanya'da % 232 artış olduğu grafik 2'den görülmektedir. Gelişmekte olan ülkeler arasında, Çin'in % 0, Singapur'un % 42, Brezilya'nın % 26, Hindistan'ın % 16 ve Hong Kong'un % 48 düşüş yaşadığını Grafik 2'de görülmektedir.

UNCTAD Dünya Yatırım Raporu 2020'ye göre, DYY girişleri 2019'da önemli ölçüde azaldı ve 2018'de 13 milyar dolardan (% -35) düşmüştür. Yavaşlama, küresel ekonomik belirsizlik ve zayıf ekonomik büyümeden kaynaklanmıştır. DYY stoku, 2019 yılında 188 milyar ABD dolarına kıyasla düşüşle 2019 yılında 165 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Türkiye, geçtiğimiz yıl, hedeflenen sektörlere yatırımı teşvik etmek için yatırım teşvik programlarını yenilemiştir. Türkiye'de en fazla DYY

eken sektörler arasında finans, imalat ve enerji sektörleri bulunmaktadır (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). AB ye devletleri geleneksel olarak Türkiye'deki en büyük yatırımcı grubudur, özellikle Hollanda, İngiltere, Lüksemburg. Her ne kadar ABD'den DYY akışı son yıllarda artmış olsa da, lke Hollanda'nın ardından Türkiye'nin ikinci büyük yatırımcısı haline gelmiştir. Hisse senetleri açısından Hollanda, toplam yabancı yatırımın% 15,7'sini, ardından% 7,7 ile ABD'yi ve% 6,8 ile Körfez lkelerini (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası) izleyerek başı çekmektedir. TC Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'ndan alınan n verilere göre Azerbaycan, Ocak-Mart 2019'a kadar Türkiye'nin tarihinde bir ilk olan ve ülkenin tarihinde bir ilk olan en büyük yatırımcı olmuştur. Bunun başlıca nedeni Azerbaycan devlete ait petrol şirketi Socar tarafından işletilen Yıldız Petrol Rafinerisi'nin lansmanı olmuştur. Firma ayrıca, daha önce Alman kamu hizmeti kuruluğu EWE tarafından 2019 yılında tutulan bir yerel gaz tedarikçisi satın almıştır. Sonuç olarak, enerji endüstrisine giden akışlar, bu yılın ilk eyreğinde% 24.2'ye, perakende ve toptan ticaretten sonra en büyük ikinci paya sahip olmuştur.³⁵

UNCTAD, dünya ekonomisinin daha ılımlı büyümesi nedeniyle 2020'de DYY akışlarının marjinal olarak artmasını beklemektedir.³⁶ Artan ticaret gerilimi belirtileri ortaya çıktıkça kurumsal kârın yüksek kalması beklenmektedir.

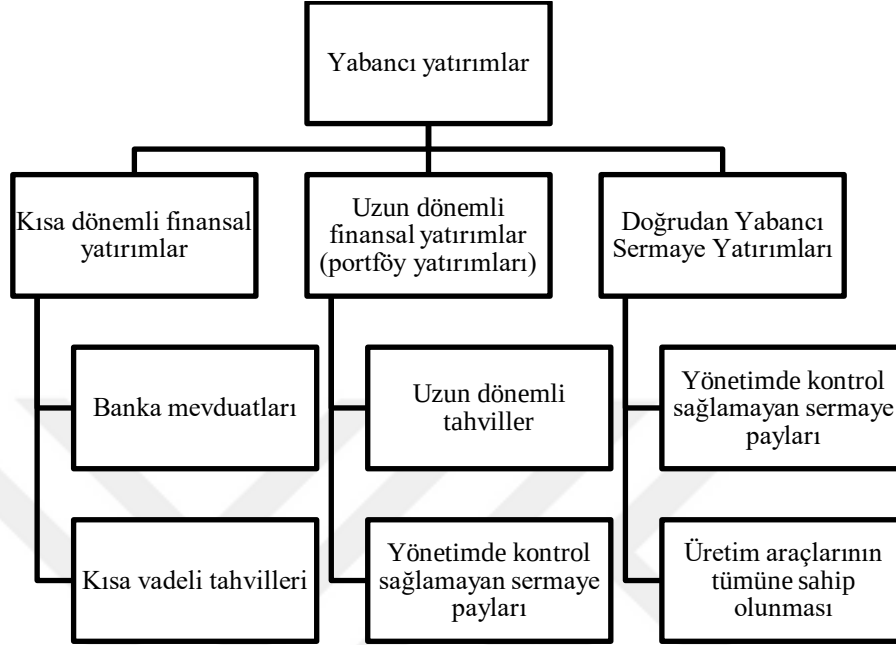
Error! Bookmark not defined.

Yabancı sermaye esas olarak iki kısma ayrılmaktadır: lkeye giriş yöntemine bağlı olarak portföy yatırımı ve DYY. Yabancı yatırımlar tre göre aşığdaki şekilde sınıflandırılmaktadır:

³⁵ CEİC: <https://www.ceicdata.com/en/indicator/turkey/foreign-direct-investment--of-nominal-gdp>, 12 june 2020

³⁶ UNCTAD, a.g.e.

Grafik 3: Yabancı Yatırımların Sınıflandırılması

Kaynak: Nahit Töre, “Dünyada Yabancı Sermaye Akımları”, Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye, Ankara, TCMB Yayınları, 2001, s. 83.

Portföy Yatırımları: Yabancı yatırımdan bahsedildiğinde, genellikle DYY’lar anlaşılmaktadır. Öte yandan, yeni yabancı yatırım konsepti nedeniyle portföy yatırımları da bulunmaktadır. Portföy yatırımını ifade etmek için sıcak para ifadesi de kullanılmaktadır. Portföy yatırımları (portföy yatırımları), bir ülkenin, başka bir ülkenin veya ülkenin kuruluşlarının borsalarında işlem gören bir şirketin hisselerinin satın alınması olarak ifade edilmektedir.³⁷ Zaman zaman büyük değerlere ulaşabilen portföy yatırımları kısa vadelidir. Bu bağlamda, doğrudan yatırımların aksine, portföy yatırımları çok daha kısa bir yatırım dönemi sağlamaktadır. Dolaylı yatırımın bir ülkeye girmesi ne kadar kolay olursa, bir risk gördüğünde ülkeyi terk etmek o kadar kolay olmaktadır.³⁸ Bu kısa vadeli sıcak para hareketleri, kriz sırasında ülkeden ani sermaye çıkışı gelişmekte olan ülke

³⁷ Aydemir, a.g.e., s.26

³⁸ Tiryakiçolu, Bilgin: “Doğrudan Yabancı Yatırımlara İlişkin Uluslararası Düzenlemeler”, (Uluslararası Düzenlemeler), Ankara 2003 (Çevrimiçi) http://www.tcmb.gov.tr/frame/sub_kitap.html, 06 mayıs 2020.

ekonomilerini olumsuz etkilemektedir. Bu bağlamda, portföy yatırımları bazı gelişmekte olan ülkelerle sınırlıdır ve hatta bazı durumlarda portföy yatırımları engellenmektedir.³⁹ Portföy yatırımlarının DYY dışında üç özelliği görülmektedir. Bunlardan biri, yabancı şirketlerin / insanların bu tür yatırımların bir parçası olarak hisselerinin iktisap edildiği şirketi kontrol etmeye çalışmadığı, sadece finansal getiriye aradığıdır. Bu sadece nakit sermaye veya başka bir deyişle portföy yatırımlarında yabancı sermayeden yerli sermayeye aktarılan bir finansal fondur. İkinci olarak, portföy yatırımları genellikle kısa vadelidir.⁴⁰

Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: DYY, DYY'si, “ev sahibi ülkenin refahını arttırmak için, bu varlıkların sahibini kısmen veya tamamen kontrol ederek, bir ülkeden diğerine, bir ülkeden diğerine geçmesi” olarak tanımlanmaktadır.⁴¹ Başka bir yeni tanımda, bu ülkedeki şirketler tarafından yapılan teknoloji, iş bilgisi ve yatırımcı kontrol etkisi ve başka bir ülkedeki yatırımcı kontrol etkisi ile birlikte, ülkede bir şirket satın alarak, yasal teminat sağlamak suretiyle Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı (DYSY) yeni oluşturulan bir şirketin sermayesi veya mevcut bir şirketin sermayesinde artış, aynı zamanda beraberinde getirdiği bir yatırım olarak tanımlanır.⁴²

DYSY özel sermayenin transferi olarak görülebilmekte ve değerlendirilebilmektedir. Bu özel sermaye transferinin iki özelliği görülmektedir. Birincisi, doğrudan yatırım sermayenin aktarılmasıdır. Ayrıca girişimci yeteneklerin, teknolojik yeteneklerin ve organizasyonun transferini sağlamaktadır. Bu nedenle, işletmelerin yaratılması ve ekipmanının yanı sıra yüksek risklerin finanse edildiği bir yatırım olarak kabul edilir. Bu rol sayesinde doğrudan yatırımlar yönetsel beceriler ve teknik bilgi ve rekabet güçlerini girdikleri ekonomiye getirmektedir.⁴³

Sermayenin doğrudan yatırıma transferi sadece ülkeler arasında bir fon transferi değildir. Burada, “doğrudan” terimi, sermayeye bağlı bir ülkeye teknoloji,

³⁹ Aydemir, a.g.e., s. 26.

⁴⁰ Yavan, Nuri, “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi”, İktisadi Araştırmalar Vakfı tarafından yayınlanmıştır, (Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul 2006

⁴¹ Erten, Rifat, “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü”, Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Uluslararası Özel Hukuk Anabilim Dalı, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 2005, s. 25.

⁴² Effi, Birol, “Küreselleşme Sürecinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Analizi: İzmir Örneği”, İzmir Ticaret Odası, İzmir 2002. s.3

⁴³ Uluslararası Doğrudan Yatırımlar ve Türkiye: Durum Tespiti ve Stratejik Plan, 1 baskı, ISO Yayınlar, İstanbul 2002, s. 17.

teknik bilgi ve iş bilgisinin girmesi anlamına gelir. Dolayısıyla, uluslararası iktisat teorisine doğrudan yatırımlar, başka bir ülkede uluslararası sermaye piyasalarında ihraç edilen hisse ve tahviller satın alınarak yapılan “dolaylı” veya “portföy” yatırımlarından farklıdır. Doğrudan yatırım, teknoloji ile iş bilgisini ve sermayeyi birleştirir ve özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra özel bir önem taşımaktadır.⁴⁴

DYSY’lar, yabancı bir yatırımcının yabancı bir yatırımcıya olan toplam borcudur; yabancı bir yatırımcının rezervleri, sermayedeki pay ve birikmiş kâr dahil. Burada yabancı yatırımcılar birey veya tüzel kişilik olabilmektedir.

Öte yandan IMF, istatistiksel amaçlar için kullanılacak yabancı yatırımlar için “herhangi bir yerel şirketin sermayesinin % 10'undan fazlasına sahip yabancı yatırımcılar” olarak tanımlanmaktadır.⁴⁵ Ancak, bir şirketin kontrol ettiği minimum sermaye miktarı ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Örneğin, Birleşik Krallık'ta, doğrudan yabancı sermaye olarak muhasebeleştirilmesi için gereken sermaye kontrolü miktarı 1997 29'da% 20'den% 10'a düşürülmüştür.⁴⁶

Yabancı bir yatırımcı başka bir ülkede şirket kurabilmekte veya kurulmuş bir şirket satın alabilmekte veya o ülkedeki şirketlere yatırım yapabilmekte, şirkete eşitlik sağlayabilmekte veya mevcut bir şirketin sermayesini artırabilmektedir. Yatırımlar tamamen yabancı olabilmekte veya yerel yatırımcılarla ortak olabilmektedir.

Yabancı yatırımcılar, gelişmiş ülkelerde kurulmuş işletmelerinin bir şubesini açarak doğrudan yatırım yapabilmektedirler. Yabancı kaynak sağlayan yabancı bir yatırımcı, bu ülkede yaptığı fiziksel yatırımların, yani kısmen veya tamamen bir şirketin sonucu olan bir üretim biriminin sahibi olmaktadır. Tüm bu durumlarda, yabancı yatırımcı “teknoloji” ve “yönetim bilgilerini” birleştirir. Doğrudan yatırımlarda girişimcinin getirdiği teknik ve idari bilgi ve teknolojiler gibi faktörler dolaylı yatırımlarda gözlenmemektedir.

Doğrudan yatırımın temel amacı, kâr ve sermaye getirisinden pay almaktır ve bu, sahiplik üzerinde kontrol amacı olmayan portföy yatırımlarından farklıdır. Aynı zamanda kârla yapılan yatırımlar doğrudan yatırımların bir parçası olarak

⁴⁴ Açıklan, Sezgin, Ünal, Seyfettin, “**Doğrudan Yatırımlar ve Portföy Yatırımları Global ve Yerel Faktörlerin Türkiye Üzerindeki Göreceli Etkisi**”, 2. baskı, Eki Basım Yayın Dağıtım, 2009, s.9

⁴⁵ Effi, Birol, a.g.e., s.4

⁴⁶ Uluslararası Doğrudan Yatırımlar ve Türkiye, a.g.e, s. 17.

değerlendirilir. 1980'ler 1990'lardan bu yana, doğrudan sermaye yatırımı, ekonomik büyümeyi hızlandırmak ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınması için bir araç yaratmak gibi nedenlerle giderek daha önemli hale gelmiştir. Doğrudan yatırımın ev sahibi ülkelerin ekonomik refahını artıracak avantajlara sahip olduğuna inanılmaktadır. Bu avantajların dezavantajlardan ağır bastığı öne sürülmektedir. Bu anlamda, uluslararası ticaret ve doğrudan yatırım, gelişmekte olan ülkelerin teknolojik gelişmelerini teşvik etmenin etkili bir yolu olarak görülebilmektedir.

Doğrudan yatırımın gelişmekte olan ülkelere en büyük katkısı, yetersiz sermaye birikimi nedeniyle gerçekleşmeyen yatırımlar için kaynak yaratmasıdır. Böylece, doğrudan yatırım, sermaye birikimini hızlandırabilmektedir ve üretimdeki artışa bağlı olarak üretim faktörlerinin oranını değiştirerek üretimi arttırarak “kaynakların verimliliğini”, “üretimde verimliliği” ve “dağıtım etkisini” sağlayabilmektedir. Yabancı bir yatırımcının yatırımlarını kontrol edebilmesi nedeniyle, yatırımın “bağımsızlık etkisi” de söz konusu olabilmektedir.⁴⁷

DYY üç ana unsur içermektedir. Diğer bir deyişle, üç işlem istatistiklerde DYY olarak ifade edilmektedir:⁴⁸

1. Özsermaye, özkaynak olarak adlandırılan ve kendi dışında bir ülkede bulunan bir şirketin hisselerinin satın alınması denilen yatırımlar.

2. Doğrudan yatırımcı gelirinin bağlı ortaklıklar tarafından yeniden yatırıma dönüştürülmesine DYY de denilmektedir.

3. Uzun vadeli veya kısa vadeli borç veya kredi işlemleri, yani şirket içi krediler / borçlar (kredi içi / borç) ana şirket ile bağlı ortaklıkları arasında DYY olarak kaydedilmektedir.

Yatırım hayatının son yıllarda hızlı bir şekilde büyümesi, uluslararası ekonomik entegrasyon aracı olarak DYY'ların artan önemini göstermektedir. Her iki yatırım, doğrudan yatırım ve portföy yatırımları ev sahibi ekonomiye büyük katkıda bulunsa da, iki tür yatırımın ayrıldığı zamanlar görülmektedir. DYY'lar ile portföy yatırımları arasındaki en önemli fark, yabancı ülkelerdeki yatırımların yönetimi ve mülkiyeti ile ilgilidir. DYY'lar, yurt dışında kurulmuş bir işletmenin ve ana işletmenin

⁴⁷ Ünal, a.g.e., s.13

⁴⁸ Voutilainen, a.g.e., pp.5

doğrudan kontrolü altındadır. Genellikle bu işletmenin üst yönetimi ana işletmeden gönderilen kişiler tarafından oluşturulmaktadır. Başka bir deyişle, doğrudan yabancı sermaye yatırımdan söz edilmesine rağmen, işletme yönetiminde dış verimlilik ifade edilmektedir.⁴⁹ Dış verimlilik ve kontrol yetkilerinin değişimi her zaman ev sahibi ülkenin menfaatine olmayabilmektedir. DYY’lardan elde edilen gelir; temettülere ve sermaye kazançlarına ek olarak, hizmet ücretleri, komisyonlar ve transfer fiyatları gibi rialler büyük ölçüde farklılık göstermektedir.

Tablo 1: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ile Portföy Yatırımlarının Karşılaştırılması

	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	Portföy Yatırımları
Yatırım Motifleri	- Sermayenin güvenliği ve portföyün veya net refahın maksimize edilmesi - Optimal kaynak dağılımını gerçekleştirmek için farklı ekonomilerde işletme kontrolüne sahip olmak ve çokuluslu işlemlerle karları maksimize etmek	Sermayenin güvenliği ve portföyün veya net refahın maksimize edilmesi
Yatırım Bileşenleri	- Doğrudan yabancı sermaye yatırımcı tarafından sağlanan yönetimde etkin kontrole yeterli öz sermaye - Yeni yatırımlara ayrılan kazançlar - Şirketiçi borçlanmalar	- Uzun-dönemli tahviller - Doğrudan yabancı sermaye yatırımı kapsamına girmeyen öz sermaye yatırımları
Getiriler	- Yatırımdan sağlanacak karlara - Yönetim kontrolü ile ortaya çıkacak diğer getiriler örn; piyasalarının içselleştirilmesi gibi	Tahvilin değerindeki artıştan ve tahvilin sabit getirisinden elde edilecek gelir

⁴⁹ Dunning, John H. “The Eclectic (OLI) Paradigm of International Production: Past, Present and Future”, International Journal of Economics of Business, Vol. 8, No. 2, 2001. pp. 173-90,

Maliyetler	• Doğrudan yatırım maliyetleri • Enformasyon maliyetleri (yatırım yapılan ülke ile ilgili her türlü enformasyon ve haberleşme maliyetleri)	• Doğrudan yabancı sermaye yatırımından daha az olmak birlikte ortaya çıkan enformasyon maliyetleri • Sermaye maliyeti
------------	---	---

Kaynak: Wu, Liansheng: “Foreign Direct Investment and Transnational Corporations A Review of Trade Theoretical Approaches”. **Memorandum from Department of Economics**, University of Oslo, Nu: 26, 1992, p. 7.

Tablo 1, bu farklılıkların bir karşılaştırmasını göstermektedir. Tablodan görüldüğü üzere, yatırım motiflerinde fark, optimal kaynak dağılımını gerçekleştirmek için farklı ekonomilerde işletme kontrolüne sahip olmak ve çokuluslu işlemlerle karları maksimize etmektir. Yatırım bileşenlerinde fark uzun dönemli tahviller, şirketi borçlanmalar, yeni yatırımlara ayrılan kazançlar şeklindedir. Getirilerde olan fark doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının daha karlı olduğunu göstermektedir. Doğrudan sermaye yatırımlarında maliyet doğrudan yatırımlara, yatırım yapılan ülke ile ilgili her türlü enformasyon ve haberleşme maliyetlerine sebep olmaktadır, portföy yatırımlarının maliyetlerinin de aynı yönde olduğu görülmektedir.

Ayrıca, portföy yatırımlarında gelir ve amortismanın geri kazanılmasına ilişkin koşullar önceden belirlenmiştir. Ancak, DYY’lar işletme gelirlerine bağlıdır. DYY durumunda, yatırımcı beraberinde üretim teknolojisini, işletme bilgisini ve sermayeyi de getirmektedir. Portföy yatırımlarında yatırımcı sermayesinden başka bir katkı yapmaz. Diğer bir fark sermayenin geri ödenmesi ve yatırımın geri dönüşüdür. Portföy yatırımlarında gelir ve amortismanın geri ödenmesine ilişkin şartlar önceden belirlenmiştir. Ancak, DYY’da, iş kazançlarının durumuna bağlıdır.

1.2. Error! Bookmark not defined.

DYY teorisinin ilk çalışmaları, modelini tam rekabetçi pazarın varsayımlarına dayanarak kuran MacDougall tarafından yapılan çalışmalarda izlenebilmektedir.⁵⁰ Teorisi Kemp tarafından daha da detaylandırılmıştır.⁵¹ İki ülke modelinin ve sermayenin fiyatının marjinal üretkenliğine eşit olduğunu varsayan McDougall ve

⁵⁰ MacDougall, G.D.A., “The benefits and cost of private foreign investment abroad: A theoretical approach”, Economic Record, 1958, vol. 36.

⁵¹ Kemp, Murray C., “The Theory of International Trade”. Prentice Hall, London, 1964

Kemp, sermaye yatırımcı ülkeden ev sahibi ülkeye serbestçe aktığında, sermayenin marjinal üretkenliğinin iki ülke arasında eşitlenme eğiliminde olduğunu belirtmiştir. Onlar, yatırımdan sonra, yatırım yapan ülkenin üretiminin ülkenin milli gelirinde herhangi bir azalma olmadan düştüğünü bulmuşlardır. Çünkü uzun vadede yatırım yapan ülke yurtdışındaki yatırımından daha yüksek gelir elde etmektedir.⁵²

Uluslararası yatırımı benzer şekilde açıklayan teoriler Simpson, Frankel, Pearce ve Rowan ve Caves 'in eserlerinde bulunabilmektedir. Ancak gerçek şu ki, tam rekabet ile karakterize edilen bir dünyada DYY mevcut olmazdı. Aslında, doğrudan yatırımın gerçekleştirilebilmesi için bir çeşit çarpıtma olması gerekmektedir. 1960'da ilk dikkat çeken Hymer, teorisini kusurlu bir piyasa düzenine dayanarak geliştirdi.⁵³

Ayrıca, yirminci yüzyılın savaşlar arası dönemde, önemli bir gelişmenin İngiltere'nin ana alacaklı statüsünü kaybetmesi olduğunu ve Birleşik Devletler'in büyük ekonomik ve finansal güç olarak ortaya çıktığını belirtmek önemlidir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, aşağıdakiler tarafından körüklenen önemli DYY büyümesi olmuştur: (a) uzaktan kontrolün kullanılmasını kolaylaştıran ulaştırma ve iletişimdeki gelişme; ve (b) Avrupa ve Japonya'nın ABD sermayesinin yeniden yapılanma faaliyetlerini finanse etme ihtiyacı. Ancak 1960'a kadar ev sahibi ülkeler toparlanmaya başladı ve ABD'den DYY çıkışında bir yavaşlama olmuştur; Aynı zamanda, diğer ülkeler ABD'de DYY başlattı. 1980'ler iki önemli gelişmeye tanık olmuştur. İlk olarak, Birleşik Devletler DYY alıcısı olmuştur. İkincisi, Japonya'nın hem Amerika'ya hem de Avrupa'ya doğrudan yabancı sermaye girişleri için ana ülke olarak ortaya çıkmasıdır. 1990'lar Japonya'nın bir DYY kaynağı olarak önemindeki düşüşü görmüştür. Dahası, birleşme ve satın alma DYY'ların arkasında önemli bir güç haline gelmiştir. 2000 yılından bu yana, gelişmekte olan ülkelere sadece diğer gelişmekte olan ülkelere değil, aynı zamanda gelişmiş dünyaya da artan bir DYY akışı görülmektedir. DYY teorileri zamanla bu değişen senaryoya çevrilmiştir.

DYY'ların zaman içerisinde ticaretin yerini almaya başlaması, bu alanda akademik ilginin artmasına neden olmuştur. DYY teorileri iki kategoriye ayrılır: tam rekabet ve rekabet gücü olmayan rekabet temelli teori. Tam rekabet temelli teoriler,

⁵² Kurtaran, Ahmet, “Doğrudan yabancı yatırım kararları ve belirleyicileri”. 2007, Cilt 10, Sayı 2, s. 367 - 382

⁵³ Hymer, Stephen, “The International Operations of Nation Firms: A Study of Foreign Direct Investment”, Cambridge, MLT Press, 1976

getiri oranı, portföy teorisi, üretim seviyesi ve pazar büyüklüğü arasındaki farklar açısından 4'tür. Öte yandan Raymond Vernon'un ürünü ana akım Döngü Teorisi, Peter J. Buckley ve Mark Casson'un İçselleştirme Teorisi ve John H. Dunning'in Eklektik Paradigmasını yarattılar. Bu ana akım teorilerin yanı sıra Stephen Hymer ve Charles P. Kindleberger, Frederick T. Knickerbocker'ın Oligopolistik Tepki Teorisi ve Richard E. Caves teorileri bulunmaktadır.⁵⁴

Bu teorisyenlerin Çokuluslu Şirketleri (ÇUŞ) araştırmasından sonra DYY teorilerinin önemi daha da artmıştır. Bu nedenle, bu teorileri DYY açısından kısaca gözden geçirmek faydalı olacaktır. Öte yandan, bu teorilerin hiçbiri tüm DYY akışlarını açıklamak için yeterli değildir. Ancak her biri DYY akışlarını açıklamada önemli katkılarda bulunmuştur.

Aslında, bu ve benzeri çalışmaları sınıflandırmak mümkündür. DYY teorilerini MNC'nin büyümesine göre sınıflandırsak, 4 ana sınıf görülmektedir:⁵⁵

- İçselleştirme teorileri;
- Makroekonomik kalkınma teorisi;
- Piyasa gücü teorileri;
- Rekabetçi uluslararası endüstriler.

Bunlardan içselleştirme teorileri, operasyonel piyasa başarısızlıklarıyla ilgilidir; makroekonomik kalkınma teorisi, DYY'nin ulusal karşılaştırmalı avantajlardaki değişime tepkilerini; piyasa güç teorileri MNU'nun avantajlarındaki değişikliklerin DYY üzerindeki etkisini incelemektedir ve son olarak, rekabetçi uluslararası endüstriler MNC'nin dünya pazarındaki genel eğilimlerini incelemektedir.

Başka bir sınıflandırmaya göre, DYY teorileri 3'e ayrılmıştır:⁵⁶

- Mikroekonomik teoriler;
- Makroekonomik gelişim teorileri;
- Rekabetçi uluslararası endüstrilere dayalı teoriler.

⁵⁴ Vintila, Denisia, “**Foreign Direct Investment Theories: An Overview of the Main FDI Theories**”, Academy of Economic Studies, Bucharest, 2010. pp.1-7

⁵⁵ Hosseini, “**An Economic Theory of FDI: A Behavioral Economics and Historical Approach**”, The Journal of Socio-Economics, 2005, pp. 530-531.

⁵⁶ Kurtaran, a.g.e., s.368

Başka bir sınıflandırma yöntemi Dunning tarafından yapılan sınıflandırmadır:⁵⁷

- Araştırma yaklaşımı;
- Sermaye teorisi;
- Ticaret yaklaşımı;
- Konum teorisi;
- Endüstriyel organizasyon ve pazar yapısı.

Sınıflandırmadan bağımsız olarak, bazı teorilerin incelenmesi gerekmektedir, bu nedenle bu çalışmada sınıflandırma yapılmayacak, ana akım teoriler incelenecektir.

Error! Bookmark not defined.

Bu yaklaşım, şirketin rekabetçi konumu ile ilgilidir. Stratejik davranış yaklaşımında rekabetçi davranış çok önemlidir. Rekabetçi davranış genellikle sonsuza kadar devam etmeyecektir. Bu nedenle şirketler, rakipler tarafından yakalanmadan bu avantajlardan maksimum fayda sağlamaya çalışacaklardır.⁵⁸ Ekonomide, stratejik davranış terimi genellikle diğer ekonomik ajanların eylemlerini ve tepkilerini hesaba katan karar verme sürecini ifade eder. Temel özelliği, kişinin davranışıyla diğerlerinin davranışı arasındaki doğrudan karşılıklı bağımlılığın tanınmasıdır.⁵⁹

Stratejik ve stratejik olmayan davranış arasındaki fark aşağıdaki örnekle⁶⁰ vurgulanabilmektedir: Bir tüketicinin bir mağazaya girdiğini ve belirli bir işaretli fiyatı olan bir ürünle karşılaştığını varsayalım. Bu tüketicinin ürünü satın alıp almama kararı, yalnızca ürün tercihinine bağlıdır. Öte yandan, mağazanın pazarlığa izin verdiğini varsayalım. Bu durumda ürünün fiyatı sabit olmayıp, alıcı ile satıcı arasındaki müzakere sürecine bağlıdır. Bu müzakere ve satın alma sürecinde, tüketici muhtemelen sadece ürün için kendi beğenilerini ve beğenmediklerini hesaba katmakla kalmaz, aynı zamanda satıcının kabul etmek isteyeceği en düşük fiyat gibi faktörleri

⁵⁷ A.g.e., s.371

⁵⁸ Aydın, Nurhan, “Uluslararası Doğrudan Yatırımlar ve Ortak Girişimler”, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:1002, Eskişehir, 1997. s. 35

⁵⁹ “Strategic Behavior”, <https://www.encyclopedia.com/social-sciences/applied-and-social-sciences-magazines/strategic-behavior>, 19 June 2020

⁶⁰ A.e.

de tahmin etmeye çalışmaktadır. İlk durumda kişisel tercih, tüketicinin kararını etkileyen tek faktör iken, ikinci durumda tüketici, satıcının hangi teklifi yapacağına veya kabul edeceğine ve sonuç olarak satın alıp almayacağına karar verirken davranışını da hesaba katmalıdır. Bu son süreç, stratejik davranışın bir örneğidir.

Ekonomide, stratejik davranış kavramının ilk resmi tartışmasının Augustin Cournot'un 1838 tarihli *Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses* (Zenginlik Teorisinin Matematiksel İlkelerine Araştırmalar olarak İngilizce olarak yayınlanmıştır) kitabında olduğuna inanılmaktadır. Üreticiler arasındaki rekabetle ilgili bir bölümde, Cournot, her bir üreticinin çıktı kararları verirken kendi çıktılarının ve diğer üreticilerin piyasa fiyatı ve dolayısıyla karlar üzerindeki etkisini nasıl hesaba kattığını ele almaktadır.⁶¹

Stratejik davranış kavramı artık ekonomi ve işletmeden siyasete ve uluslararası ilişkilere kadar pek çok farklı akademik alanda kabul edilmektedir. Günümüzde, Cournot'un yukarıda bahsedilen örneğinin günlük yaşamımızı etkileyen bir muadili, petrol üreticileri arasındaki rekabettir. Dünyada yalnızca bir avuç büyük petrol üreticisi ülke görülmektedir ve üretimi artırıp artırmayacağına karar verirken, her biri kararlarının küresel pazardaki petrol fiyatı ve dolayısıyla kendi gelirleri üzerindeki etkisini hesaba katmaktadır. Ar-Ge yarışları, müzayedelerde teklif verme, toplumlara güven, sözleşmeler ve sosyal sigorta, kavramın ekonomi ve iş dünyasında öne çıkan birçok uygulamasından birkaçıdır. Stratejik oylama ve seçim platformlarının formülasyonu, siyasette stratejik davranışın iki örneğidir; uluslararası ilişkilerde stratejik davranış, silahlanma yarışlarında, ticarette ve uluslararası müzakerelerde bulunur. Bir dizi failin stratejik davranışları arasındaki etkileşimin sonucu, oyun teorisi tarafından incelenen bir konudur.⁶²

Öte yandan, ekonomi teorisinde ve oyun teorisinde stratejik eylem, şirketin ana rakiplerinin beklenen tepkilerini hesaba kattığı bir eylemdir. Bu bağlamda stratejik kararlar daha kısa vadede de tanımlanabilmektedir. Stratejik eylemler, rekabetin gücüne göre sırasıyla etkileşim olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktadır.⁶³

⁶¹ “Strategic Behavior”, a.g.e

⁶² A.g.e.

⁶³ Cabral, Luis, “**Introduction to Industrial Organization**”. PHI Learning Private Limited, 2010. p.12

- Karteller dahil olmak üzere çeşitli gizli anlaşma biçimleri gibi rakipleri ortak karı artırmak için işbirliği içinde hareket etmeye zorlayan eylemler

- Rakiplerin karı pahasına firmanın karını artırmayı amaçlayan işbirlikçi olmayan eylemler; Örnekler arasında fiyat ve fiyat dışı rekabet ve avlanma, girişe yapay engellerin oluşturulması yer almaktadır.

Stratejik eylemlerin, az sayıda alıcı veya satıcıya sahip endüstrilerde, yani sıkı oligopollerde meydana gelmesi daha olasıdır. Her şirketin hareketi rakiplerini etkiler ve firmanın en iyi eylemlerini şekillendirirken onların beklenen tepkisi akılda tutulmalıdır. Kooperatif olmayan oligopol teorisinin yaygın bir varsayımı, diğer firmaların karı maksimize eden kararları göz önüne alındığında, her firmanın stratejisini karlarını maksimize edecek şekilde seçmesidir.⁶⁴

Stratejik bir karar verirken şirket, büyük rakiplerinin mevcut ve beklenen davranışını dikkate alır. Bu, burada merkezi bir rol oynayan oyun teorisidir, çünkü:

- Oligopol piyasalarının birbirine bağımlı doğasını dikkate almaya izin verir
- Firmanın stratejik davranışını modellemek için yararlı bir araçtır

Pazar sonucunun her oyuncunun benimsediği stratejiye nasıl büyük ölçüde bağlı olduğunu açıkça göstermektedir.

Error! Bookmark not defined.

Bu teorinin Oliver Williamson tarafından geliştirildiğini belirtmek gerekmektedir. Teoriye göre şirketler üretim ve işlem maliyetlerini düşürme kriterine esasen hareket ederler ve bu sebepten ortaklık yapılarını belirlemektedirler. Üretim maliyetleri; şirketlerin ölçeğine, bilgi ve teknoloji seviyesine ilişkin olarak farklılık göstermektedirler. İşlem maliyetleri, esasen işlemin üç özelliğine ve insan davranışları vasıtasıyla (sınırlı çerçevede rasyonalite ve fırsatçılık) bağlı olarak iki varsayıma esasen belirlenmektedir. İşlemin üç özelliği ise aşağıda gösterilenlerdir: varlığın özelliği, belirsizliği ve varlığın sıklığı.⁶⁵

⁶⁴ Cabral, a.g.e., p.9

⁶⁵ Aric Rindfleisch, "Transaction cost theory: past, present and future, 2019", https://www.researchgate.net/publication/334973258_Transaction_cost_theory_past_present_and_future, 20 July 2020

Bu kavram basitçe, bir işletmenin yaptığı tüm ekonomik hareketlerin maliyetlerinin olduğu gerçeğine dayanmaktadır. Genel olarak, bu işlem maliyetleri aşağıdaki gruplarda gruplandırılmaktadır.⁶⁶

Arama ve bilgi maliyetleri: Bir işletme tarafından kullanılan herhangi bir hammadde sarf malzemesi veya servisi ile ilgili piyasadaki mevcut durumu izlemek, en düşük maliyeti ve en kaliteli tedarikçiyi bulmak için karşılaşılan maliyettir.

Anlaşma / Müzakere masrafları: Belirli bir amaç için başka bir kuruluşla müzakere ve pazarlık maliyetidir. Örneğin, hizmet satın alımında karşılaşılan sorunları ve sorunları veya sağlanan ürün / hizmet sözleşmesini ortadan kaldırmak için bu sorunların anlaşılması ve izlenmesi gerekmektedir. Bu takip kendi başına bir maliyet olmakla birlikte, en uygun sözleşmeyi yapmak için harcanan kaynakların maliyeti de görülmektedir (ilgili araştırma, pazarlık ve risk maliyetleri).

Kural ve yaptırım maliyetleri: Birlikte çalıştıkları iş ortaklarının işletme için avantajlı bir konumda kalmaları için bu grupta yasal veya idari maliyetler düşünülmektedir. Örneğin, tedarikçilerin iş tanımlarını yapma, müşterilere karşı sorumlulukları belirleme, bu tanım ve sorumlulukları yasal dayanaklara yerleştirme ve gerektiğinde mahkeme süreçlerini izleme gibi maliyetler bu grupta düşünülmektedir.⁶⁷

Örneğin, kullanılmış bir araba satın almak isteyen birinin işlem maliyetlerini aşağıdaki şekilde düşünülmektedir.⁶⁸

- Her şeyden önce, mevcut markaların / modellerin istenen marka / modelin karar alma sürecinde bütçe ve ihtiyaçlar doğrultusunda araştırılması.
- Uygun adaylar arasında fiyat araştırması.
- İlgili satıcıların bulunan marka / model ve fiyatlara göre aranması, kaza geçmişi ve araçların mevcut durumunun incelenmesi.
- Yine, uygun görülenlerle müzakere sürecinin yürütülmesi.

Sonuçta satıcı arabayı belirtilen şartlar ve koşullara teslim edecek.

Yukarıdaki her adımda bir maliyet görülmektedir. Bilgi teknolojileri bu

⁶⁶ A.e.

⁶⁷ A.e.

⁶⁸ A.e.

maliyeti en aza indirmede önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin, basit kullanılmış araç satış reklamlarına sahip web sitesi, yukarıdaki aşamaların ilk ikisi için çok ucuz bir maliyetle (sadece harcanan zaman) çok başarılı sonuçlar sunmaktadır.⁶⁹

Şekil 1. İşlem maliyetleri

Kaynak: Yazar tarafından aktarılmıştır

Yukarıda görüldüğü gibi, her işletmenin kendi iç işlem maliyetleri ve diğer işletmelerle olan ilişkileri görülmektedir. Bu işlem maliyetlerinin en verimli ve doğru kullanımı, işletmelerin bilgi teknolojilerinin (veya bilgilerinin) doğru ve verimli kullanımı ile doğru orantılıdır. Örneğin, bir işletmedeki insan kaynaklarının performans yönetimi, finansal kaynakların alternatif ve maliyet analizi ve tedarikçilere ve müşterilere doğru erişim gibi işlem maliyetlerini izleyen yazılımların kullanılması hem işlem kalitesini artırır hem de maliyetini düşürmektedir.

Örnek olarak, kendi tedarikçisine sahip olan bir işletme gibi kararlar, iş modeline göre (kendi isteklerine göre ürün üretmeleri için destekleme veya yaptırımlar uygulama gibi) dönüşümler yapmıştır ve hatta tekel / tekel (tek tedarikçi / tek alıcı) bu işletme ile ilişki sonuç olarak verilmektedir.

Error! Bookmark not defined.

Kuruluş Yeri Teorisi, ekonomik faaliyetlerin mekansal olarak eşit olmayan dağılımının nedenlerine ve şirketlerin bir bölgedeki yerlerini seçerken dikkate aldıkları faktörlere odaklanmaktadır. Alfred Weber tarafından kurulan ve Hoover, Greenhut, Beckman, Smith ve Isard tarafından genişletilen Kuruluş Teorisi, esas olarak üretim maliyetlerini ve ulaşım ve işgücü maliyetleri gibi aglomerasyon ekonomilerini

⁶⁹ Şadi Evren Şeker, **İşlem Maliyeti (Transaction Cost)**, <http://mis.sadievrenseker.com/2014/05/islem-maliyeti-transaction-cost/>, 6 June 2020

incelemiştir. Teoriye göre, firmalar pazarlara ulaşma olasılıklarını artırmak, maliyetlerini en aza indirmek ve böylece kârlarını en üst düzeye çıkarmak için yerlerini seçmektedirler.⁷⁰ Bu noktada maliyet açısından şirketlerin hammadde pazarına veya nihai mal pazarına yakın olması önem kazanmaktadır.⁷¹

Kuruluş Yeri Bölgesel ekonomik kalkınma plan ve programlarında teori önem kazanmaktadır, çünkü ulaşım maliyetlerini dikkate alarak belirli endüstrilerin hangi bölgelerde kurulması gerektiğini açıklamaktadır. Meyer-Lindemann, genel ekonomi ve işletme ekonomisi ile ilgili literatürdeki kuruluş yeri teorilerini dört gruba ayırmaktadır:⁷²

I) Kuruluş yerinin tespiti (Standortbestimmungslehre)

Bu gruptaki teoriler, işletmeler açısından optimum kuruluş yerinin belirlenmesi ve konuyu işletme ekonomisi çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır.

II) İşletme yeri seçiminin etkileri (Standortswirkungslehre) Burada kuruluş yeri veri olarak değerlendirilerek mevcut işletme yerlerinin çevre ekonomisi üzerindeki etkileri incelenir.

III) Kuruluş yerinin tarihsel gelişimi (Standortserrtwicklungslehre) Bu grupta yer alan teoriler, tarihi gelişim sürecinde kuruluş yeri seçimini hangi faktörlerle belirlemeye çalıştığını, bu faktörlerin önemindeki değişiklikleri, Kuruluş merkezlerinin nasıl ortaya çıktığı ve nasıl geliştiği.

IV) Organizasyon yeri düzenlemesi (Standortsgestaltungslehre)

Bu gruptaki teorilerde, kuruluş sorunu bireysel bir işletme düzeyinde değil, dar veya geniş bir bölge açısından ele alınmaktadır; Bölgenin üretim, tüketim, sosyal ve kültürel birimleri ile ulaşım ağının bölge içerisinde nasıl konumlandırılması gerektiği (yani bölgesel planlama) araştırma konusudur.

Isard, kuruluş yeri literatürü teorisine dayanarak bölgesel bilim olarak bilinen alanı geliştirmiştir. Bölgesel bilimin sadece sermaye ve iş gücü değil, aynı zamanda

⁷⁰ Stimson, Robert J., Stough Roger R. ve Roberts, Brian H., “**Regional Economic Development: Analysis and Planning Strategy**” (2. bs.). Berlin: Springer, 2006. pp.24-25

⁷¹ Hoover, Edgar M., “**An Introduction To Regional Economics**”. New York: Alfred A. Knopf, 1971. pp.23

⁷² Meyer-Lindemann. Hans Ulrich., “**Typologie der Theorien des Industriestandortes**”, Bremen-Horn 1951. p. 30

ulaşım maliyetlerinin de üretim faktörleri arasında yer alması gerektiğini belirten literatüre temel katkısı, pazara olan mesafenin ticaret hacmini nasıl etkilediğinin gözlemsel ve pratik bir açıklamasıdır.⁷³ Nitekim, Isard tarafından geliştirilen analitik yöntemler bölgesel planlamada kullanılan araçlardır. Ulaştırma maliyetlerinin modellenmesi, Yeni Ekonomik Coğrafya Teorisi de dahil olmak üzere birçok büyüme ve kalkınma teorisine katkıda bulunmuştur.⁷⁴

Burada da kuruluş yeri olan Predöhl'de olduğu gibi, dördüncü üretim faktörü “taşıma girdileri” üzerinden modele dahil edilmiş ve bu girdi sabit üretim katsayısına sahip bir üretim faktörü olarak kabul edilmiştir. Sonra Isard Predöhl'de olduğu gibi girdiler (üretim faktörleri) arasındaki ayrık ikame girdi olarak değil, bu girdilerin maliyeti (harcamaları) olarak gerçekleşecek ve diğer üretim faktörlerinin fiyatlarını mekansal farklılıklar olarak kabul ederek, minimum coğrafi konum olarak tanımlamaktadır. Böylelikle nakliye maliyeti minimizasyonuna göre tanımlanan optimum işletme yeri, mekansal farklılıklar gösteren işçilik ücretine ve ayrıca mekansal farklılıklar içerdiği varsayılan faize (sermaye fiyatı) göre ikinci aşamada yeniden değerlendirilir.⁷⁵

Isard, matematiksel olarak aynı terminolojide farklı temel teorilerini formüle eder. “Başka bir deyişle, modern kuruluş yeri teorisi (Isard'ın kuruluş yeri teorisi olarak), uzay unsurunun genel denge teorisine eklenmesiyle geliştirilmiş ve elde edilmiştir.”⁷⁶ Isard modeli daha sonra Moses tarafından geliştirilmiş ve sabit üretim katsayılı üretim faktörleri yerine değişken üretim katsayısına sahip üretim faktörleri modele dahil edilmiştir. Böylelikle, kuruluş teorisini fiyat teorisinden sonra üretim teorisi ile ilişkilendirerek, mevcut iktisat teorisi ile kuruluş yeri teorisini bütünleştirme yönünde önemli bir adım atılmıştır.

Ohlin, çalışmasında⁷⁷ (Interregional and International Trade, Cambridge 1933), Ricardo tarafından bölge bazında ülkeler arası ticaret için geliştirilen karşılaştırmalı üstünlük teorisini ele almaktadır. Burada bölge, işgücü ve sermaye

⁷³ Walter Isard, “**The General Theory of Location and Space-Economy**”. The Quarterly Journal of Economics, 1949, vol. 63, issue 4, pp.476-506

⁷⁴ A.e.

⁷⁵ Predöhl, Andreas, “**Das Standortproblem in der Wirtschaftstheorie**”, Weltwirtschaftliches Archiv, 1925, p. 79

⁷⁶ Isard, a.g.e.

⁷⁷ Ohlin, Bertil, “**Interregional and International Trade**”, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1933

faktörlerinin tam taşınabilirliğe sahip olduğu coğrafi alan olarak tanımlanmaktadır. Bölge içerisinde tamamen taşınabilmekte olan bu üretim faktörlerinin bölgeler arası taşınabilirliği değişkenlik göstermektedir. Sermaye faktörü bölgeler arasında hareket edebilme özelliğine sahip olmakla birlikte, bölgeler arası işgücü hareketliliğinin sınırlı olduğu düşünülmektedir. Her bölgedeki bazı üretim faktörlerinin nispi bolluğu ve bazı faktörlerin görece azlığı ile her bölge için en uygun üretim dalları belirlenmektedir. Her bölge kendi şartlarına en uygun ürünleri üreterek bu alanda uzmanlaşmakta, şartlarına uygun olmayan ürünleri diğer bölgelerden temin etmektedir. Böylelikle bölgeler arası mal mübadelesi gerekliliği ortaya çıkmakta ve bu değişim fiyat mekanizması üzerinden gerçekleşmektedir.⁷⁸

Error! Bookmark not defined.

Vernon tarafından 1966'da geliştirilen üretim döngüsü teorisi, imalat sanayinde İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Avrupa'daki ABD şirketleri tarafından yapılan bazı DYY türlerini açıklamak için kullanıldı. Vernon, üretim döngüsünün dört aşaması olduğuna inanmaktadır: yenilik, büyüme, olgunluk ve düşüş. Vernon'a göre, ilk aşamada ABD ulusötesi şirketleri yerel tüketim için yeni yenilikçi ürünler yaratmakta ve dış pazarlara da hizmet etmek için fazla ihraç etmektedir. Üretim döngüsü teorisine göre, Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'de üretilenler gibi üretilen ürünlere olan talebi arttırmıştır. Böylece, uluslararası firmalar teknoloji avantajına sahip Amerikan firmaları ihraç etmeye başlamıştır.

Üretim döngüsünün ilk aşamasında üreticilerin yeni teknolojilere sahip olma avantajı görülmektedir, çünkü ürün geliştikçe teknoloji de bilinir hale gelmektedir. Üreticiler ürünü standart hale getirecek, ancak kopyalayacağınız şirketler olacaktır. Böylece, Avrupa firmaları ABD firmalarının bu ülkelere ihraç ettiği Amerikan ürünlerini taklit etmeye başlamıştır. ABD şirketleri bu alanlardaki pazar paylarını korumak için yerel pazarlarda üretim tesisleri yapmak zorunda kalmışlardır. Bu teori, 1950-1970 arasında ABD şirketleri tarafından yapılan Batı Avrupa'daki belirli yatırım türlerini açıklamayı başarmıştır. Her ne kadar Amerikalıların teknolojik avantaja sahip olmadıkları alanlar olsa da, bu dönemde DYY'lar yapılmıştır.

Ürün yaşam döngüsü terimi, bir ürünün raflardan çıkarılıncaya kadar tüketicilere piyasaya sürülme süresinin uzunluğunu ifade etmektedir. Bu kavram, yönetim ve pazarlama uzmanları tarafından reklamı artırmanın, fiyatları düşürmenin, yeni pazarlara açılmanın veya ambalajı yeniden tasarlamamanın ne zaman uygun olduğuna karar vermede bir faktör olarak kullanılmaktadır. Bir ürünü sürekli olarak desteklemek ve sürdürmek için strateji oluşturma sürecine ürün yaşam döngüsü yönetimi denilmektedir.

İnsanlar gibi ürünlerin yaşam döngüleri görülmektedir. Bir ürün bir fikirle başlar ve modern işin sınırları içinde, araştırma ve geliştirmeden (Ar-Ge) geçene ve uygulanabilmekte ve potansiyel olarak karlı olduğu bulunana kadar daha ileri gitmesi olası değildir. Bu noktada ürün üretilir, pazarlanır ve piyasaya sürülmektedir.⁷⁹

Bir ürün pazara başarıyla sunulduğunda talep artar, dolayısıyla popülerliği artmaktadır. Bu yeni ürünler, eskileri pazarın dışına iterek onları etkin bir şekilde değiştirmektedir. Şirketler yeni bir ürün büyüdükçe pazarlama çabalarını azaltma eğilimindedir. Bunun nedeni, ürünü üretme ve pazarlama maliyetinin düşmesidir. Ürüne olan talep azaldığında tamamen piyasadan çekilebilmektedir.

Bir ürünün yaşam döngüsünün aşaması, tüketicilere pazarlanma şeklini etkiler. Olgun bir ürünün rakiplerinden farklılaştırılması gerekirken yeni bir ürünün açıklanması gerekmektedir. Dört aşamayı da iyi idare eden şirketler, karlılığı artırabilmekte ve getirilerini en üst düzeye çıkarabilmektedir. Pazarlama ve üretim maliyetlerinde bir artış yaşayamayanlar, sonuçta ürün (ler) i için sınırlı raf ömrüne neden olabilmektedir.

Bir pazarlama profesörü olan Theodore Levitt, 1965'te Harvard Business Review'de, yenilikçinin en çok kaybedilecek olan kişi olduğunu, çünkü pek çok gerçekten yeni ürünün yaşam döngülerinin ilk aşamasında, yani giriş aşamasında başarısız olduğunu yazmıştır. Başarısızlık, ancak araştırma, geliştirme ve üretime önemli miktarda para ve zaman yatırıldıktan sonra gelmektedir. Bu gerçek, birçok şirketin gerçekten yeni bir şey denemesini bile engellediğini yazmıştır. Bunun yerine,

⁷⁹ Harvard Business Review, "Exploit the Product Life Cycle." <https://hbr.org/1965/11/exploit-the-product-life-cycle> Accessed 2 September 2020.

başka birinin başarılı olmasını beklediklerini ve ardından başarıyı klonladıklarını belirtmiştir.⁸⁰

Amerikan ikonları olan birçok marka küçüldü ve piyasadan çekilmiştir. Ürün yaşam döngülerinin daha iyi yönetimi, bazılarını kurtarabilirdi veya belki de zamanları yeni gelmiştir. Bazı örnekler:⁸¹

Oldsmobile 1897'de otomobil üretmeye başlamıştır, ancak marka 2004'te öldürülmüştür. General Motors, gaza bürünen güçlü araba imajı çekiciliğini yitirdi. Woolworth's, 1997'de mağazalarını kapatana kadar Amerika'daki hemen hemen her küçük kasaba ve şehirde bir mağazaya sahip olmuştur. Walmart ve diğer büyük kutu mağazalarının çağı olmuştur. Border'ın kitapçı zinciri 2011'de kapanmıştır. İnternet çağına dayanamamıştır. 2019 itibariyle, düz ekran TV'ler olgunlaşma aşamasında olmuştur, talep üzerine programlama büyüme aşamasında olmuştur, DVD'ler düşüşte ve video kaset yok olmuştur.

Yeryüzündeki en başarılı ürünlerin çoğu olgunluk aşamasında mümkün olduğu kadar uzun süre askıya alınmıştır, onları farklı kılmak için küçük güncellemelerden ve yeniden tasarımlardan geçmiştir. Örnekler arasında Apple bilgisayarlar ve iPhone'lar, Ford'un en çok satan kamyonları ve Starbucks'ın kahvesi yer almıştır - bunların tümü pazarlama çabaları eşliğinde küçük değişiklikler geçirmiş - tüketicilerin gözünde benzersiz ve özel hissetmelerini sağlamak için tasarlanmıştır.

Error! Bookmark not defined.

İçselleştirme teorisi, Coase ve Williamson'un uluslararası düzeydeki işlem maliyetleri teorisine uyarlanmış kardeşidir, MNC'nin bir pazarda satmak için kiralama veya lisanslama yöntemini kullanıp kullanmayacağını veya FDI yoluyla kendisini üretilip üretmeyeceğini açıklamaya çalışmıştır. Bir firma neden bir ilişki yerine doğrudan yatırım tercih etmektedir? Bu bağlamda, firma lisanslama ve DYY arasında bir cevap aramıştır.

⁸⁰ Blomstrom, Magnus and Ari, Kokko, “**The Economics of Foreign Direct Investment Incentives.**” NBE Working Paper 9489. 2003, p.8

⁸¹ Product Life Cycle: <https://www.investopedia.com/terms/p/product-life-cycle.asp>, 2 June 2020

Teori, Buckley ve Casson'un 1976'daki çalışmalarına dayanmaktadır.⁸² Teoriye göre, şirketler kusurlu bir rekabet ortamında kârlarını maksimize etmektedirler. Ara pazarlar kusurlu olsa da, şirketler iç pazarlar oluşturarak bunları atlatma eğilimindedir. Bu sayede pazarla ilgili faaliyetler müşterek mülkiyet ile kontrol altına alınmaktadır. Bu kontrol süreçleri sınırlar arasında gerçekleşirse, MNC ve dolayısıyla DYY oluşturmaktadırlar.

Ara malı piyasalarının uluslararasılaştırılmasında aşağıdaki faktörler önemli bir rol oynamaktadır:⁸³

- Nakliye maliyetleri yüksek, ticaret engelleri yüksek;
- Dış pazar hakkında bilgi edinmeme riski yüksekse;
- Alıcı ve satıcı arasında bilgi asimetrisi varsa;
- Piyasada işlemlerinin maliyetini artıran durumlar varsa.

Firmalar, içselleştirme, gecikmelerden kaçınma, pazarlık ve müşteri belirsizlikleri, transfer fiyatlandırması yoluyla hükümet düzenlemelerinin etkilerini en aza indirme ve piyasalar arasında fiyat ayrımcılığı uygulama gibi faydalar elde etmektedir.

Error! Bookmark not defined.

Oligopolistik tepki teorisinde, bir oligopol içindeki şirketler birbirlerinin üretimle, satışla, yatırımla ilişkin kararlarına tepki vermek zorundadırlar.⁸⁴ Knickerbocker'a göre, oligopolik pazar yapısında bir firma tarafından yapılan DYY, sektördeki diğer lider şirketlerin benzer yatırımlar yapmasına neden olmaktadır. Knickerbocker, DYY'a yatırım yapan ABD şirketlerini analiz etmiştir. Bu şirketlerin çalıştığı endüstrilerin oligopolistik bir yapıları olduğu belli olmaktadır. Bu şirketlerin yatırımları coğrafi olarak belirli bölgelerde ve belirli sektörlerde yoğunlaşmaktadır.

⁸² Buckley, Peter J. ve Mark, Casson, "The Future of the Multinational Enterprise", Macmillan, London, 1976. p.19

⁸³ Bevan, Alan ve Saul, Estrin, "The Determinants of Foreign Direct Investment into European Transition Economies", Journal of Comparative Economics, 32, s. 775-787, 2004, pp. 775-787

⁸⁴ Knickerbocker, Frederick T., "Oligopolistic Reaction and Multinational Enterprise", Graduate School of Business Administration Harvard University, Boston, 1973.p.53

Oligopolistik endüstrisindeki lider firmanın doğrudan yabancı sermayeye yatırım yapması, rakiplerin sahip oldukları dış pazarları kaybetmemek ve ölçek ekonomilerinden kaynaklanan rekabet avantajlarını korumak için aynı bölgeye ve sektöre yatırım yapmalarına neden olmaktadır. Bir endüstrideki konsantrasyon derecesi ne kadar yüksek olursa, rakiplerin birbirini takip etme eğilimi o kadar yüksek olmaktadır.⁸⁵ Düşük sayıda ürüne sahip firmalar, rakiplerinin yabancı yatırımlarını düşük ürünlere sahip firmalara ve düşük teknolojiye sahip firmalara göre daha yakından takip edecektir. Amerikan şirketlerinin DYY'yı etkileyen faktörlerden biri pazarın büyük olmasıdır. Pazarın büyüklüğü ölçek ekonomilerine ulaşmaya izin verirken, ilk yatırım firması için önemlidir, ancak takipçilerin dikkate almadığı bir değişkendir. Ayrıca, pazarın büyüme hızı ve genel siyasi istikrarı oligopolistik yanıtın yoğunluğunu göstermektedir.⁸⁶

Graham'ın belirttiği üzere, yatay doğrudan yabancı sermaye yatırımları yapan firmalar oligopolistik endüstrilerde faaliyet göstermektedir.⁸⁷ Girişte engeller olması ve maddi olmayan duran varlıklara sahip olmakta fırsat maliyeti oligopolistik endüstrileri ortaya koymaktadır. Graham, araştırmasında, 1960'larda ve 70'lerde ABD'deki Avrupalı şirketlerin DYSY'lerinin sebeplerini açıklamaya çalıştı. Graham'a göre, Avrupa şirketlerinin ABD'ye yatırımı savunmayı amaçlamaktadır. Bu hipotezin temel nedeni, yabancı bir firma bir pazara girdiğinde, bu şirketin pazar payı kazanmak için izlediği stratejilerin pazarda olan mevcut durumu değişerek ortadan kaldırmasıdır.⁸⁸ Firma piyasaya maddi olmayan duran varlıklar dahil ettiğinde, piyasada olan mevcut oligopolistik yapıyı ortadan kaldırabilmektedir. Yerel firmaların, ülkenin doğrudan yabancı sermayeye yatırım yapan piyasalarında kar edebilecek maddi olmayan duran varlıkları varsa ve bu piyasalardaki piyasa yapısında mevcut olan istikrar ortadan kaldırılırsa, rekabet dış pazarlara doğru sirayet etmektedir. Graham, araştırmasında Avrupalı şirketlerin ABD'de DYSY yapma sebebinin oligopolistik pazarlarda meydana çıkan rekabet olduğunu belirtmiştir.⁸⁹

⁸⁵ A.e.

⁸⁶ Knickerbocker, a.g.e., p.53

⁸⁷ Graham, Edward M., “**Transatlantic Investment by Multinational Firms: A Rivalistic Phenomenon?**”, Journal of Post Keynesian Economics, Vol.1, No. 1, s. 82-99, 1978.p. 86

⁸⁸ A.e.

⁸⁹ A.e.

Error! Bookmark not defined.

Dunning, endüstriyel organizasyon, içselleştirme ve coğrafi konum teorilerinin karışımını takdim ederek eklektik teoriyi geliştirilmiştir.⁹⁰ Bu teorinin belirttiği üzere, bir firmanın DYY'a yatırım yapması için üç koşul yerine getirilmelidir. Bunlar sahiplik, içselleştirme ve coğrafi konumun avantajlarıdır.

Diğer şirketlerden farklı olarak, doğrudan yabancı sermayeye yatırım yapacak firmanın sahiplik ve dış pazarlarda rekabet edebilecek benzersiz avantajları olmalıdır. Bu avantajlar arasında maddi ve maddi olmayan kaynaklar bulunmaktadır. Bu avantajlar, şirketin faaliyet gösterdiği sektörden veya menşe ülkesinden gelse bile her yerde geçerli olabilmektedir. Bu avantajlar, bir şirketin aynı yerde çalışan diğer şirketlerden üstün olmasının avantajlarıdır. Pazar ve hammadde kaynaklarına erişim, ölçek ekonomilerine, patentlere, ticari markalara, yönetim becerilerine ulaşmak gibi maddi olmayan varlıklara sahip olmak; boyut, tekel gücü bu avantajlara örnektir. Ayrıca, başka bir ülkede açılan bir üretim tesisi, düşük maliyetle ucuz girdi, pazar bilgisi, yönetim becerileri, araştırma ve geliştirme gibi ana şirketin desteğinden yararlanabilmektedir.⁹¹

Çok uluslu şirketlerin uluslararası rekabet müstevinde faaliyet göstermesinin bir diğer önemli unsuru da, bu avantajlara sahip olması, firmaların bu avantajları kendinin yapmasıdır. Pazarda olan mekanizmayı kullanmak değil, kaynakların kendi iç süreçleriyle dağıtımını kontrol eden şirketler maliyetlerini kontrol altında tutabilmektedirler. Bu avantajlar şirketlerin dikey ve yatay entegrasyonları ile temin edilmektedir. Firmaların faaliyetlerini kendi avantajları yapmayı tercih etmelerinin nedeni, kaynak tahsisinde aksaklıkları önlemektir. Firmalar, kusurlu rekabet piyasalarında meydana çıkan birbiriyle bağlantılı faaliyetleri geliştirme ve kontrol etme zorluğunun üstesinden gelmek için içselleştirmeyi tercih etmektedirler. Devletin politikaları, pazarda mevcut olan tedarikçilerden gelen belirsizlikler, firmaların içselleştirilmelerinin bir başka nedenidir. Dunning, firmaların yenilik yapmak ve kullanmak için bir elden sahip olmaya devam etmek için teknolojiyi son yirmi yılda

⁹⁰ Dunning, John H., “**Explaining International Production**”, Unwin Hyman, London, 1988. pp.8-9

⁹¹ Dunning, John H.: “**Trade, Location of Economic Activity and the MNE: A Search for an Eclectic Approach, The International Allocation of Economic Activity Proceedings of a Nobel Symposium held at Stockholm içinde**”, Editörler: Bertil Ohlin, Per-Ove Hesselborn, Per Magnus Wijkman, Holmes & Meier Publishers, Inc. New York, 1977. pp.395-418

artan değeri doğrultusunda içselleştirme teorisinin belirttiklerini tercih ettiklerini göstermektedir.⁹²

Coğrafi konum avantajları, yalnızca belirli bir bölgedeki şirketlerin sahip olabileceği kaynaklardır; Devredilemez, değişmez vergi ve üretim yerinden satış yerine taşıma maliyeti gibi faktörlerden kaynaklanan avantajlar Dunning'e göre, çok uluslu şirketler, doğrudan yabancı sermayeye yatırım yapmayı transfer fiyatlandırması, oligopolistik davranışlarını sürdürme, yerel tüketicilerin davranışlarındaki belirsizliği kontrol etme ve piyasadaki çarpıklıkların nedenleri ülkeden ülkeye farklılık göstermesi nedeniyle kur farklılıklarından faydalanabilecektir.⁹³ Eklektik paradigmaya göre, tüm ülkelerdeki her türlü uluslararası üretim yukarıdaki koşullarla açıklana bilmektedir. Ülkeler, endüstriler ve şirketler aynı anda tüm bu avantajlara sahip olmayacaklar ve bu avantajların oluşumu ve varlığı zaman içinde değişebilmektedir.⁹⁴

Dunning yatırım yapacak şirketlerin ülkelerinin ekonomik ve siyasi ortamından, yatırım yapacakları ülkenin ekonomik ve politik ortamından ve şirketin faaliyet gösterdiği sektörden etkilendiğini belirtmiştir. Ayrıca, Dunning, firmanın diğer ülkelere yatırım yapmak istemesinin nedenlerini şu şekilde sınıflandırmıştır:⁹⁵

- Pazar arayan, talebe dayalı doğrudan yabancı sermaye yatırımları: firmanın belirli bir pazardaki veya çeşitli pazarlardaki talebi karşılayacak yatırımları,
- Kaynak odaklı, arz odaklı DYY'lar: doğal kaynaklara ve niteliksiz iş gücüne ulaşmak isteyen şirketler tarafından yapılan yatırımlar,
- Verimlilik arayan doğrudan yabancı sermaye yatırımları: işbölümünü daha etkin veya uzmanlaştırmayı amaçlayan doğrudan yabancı sermaye yatırımları,
- Stratejik varlık arayan doğrudan yabancı sermaye yatırımları: mülkiyet avantajlarını korumak ve artırmak isteyen ve / veya rakiplerinin mülkiyet avantajlarını azaltmak isteyen firmalar tarafından yapılan yatırımlar.

⁹² Dunning, a.g.e., p.404

⁹³ A.g.e., p.409

⁹⁴ Dunning, a.g.e., p.409

⁹⁵ Dunning, John H., "The eclectic paradigm as an envelope for economic and business theories of MNE activity", International Business Review, 9, 2000. pp. 163- 190

1.2.8. Getiri Oranlarında Farklılık Teorisi

Farklı getiri oranları teorisi, bazı şirketlerin neden yeni pazarların peşinde koştuğunu veya DYY'ye düşkün olduğunu açıklamaya çalışan en eski teorilerden biridir. Bu teorinin ana fikri ve hipotezi, sermayenin düşük getiri oranlarına sahip ülkelerden daha yüksek getiri oranlarına sahip ülkelere doğru aktığıdır. “Bu hipotezin mantığı, DYY'yi düşünen şirketlerin, marjinal getiri ile marjinal sermaye maliyetini eşitleyecek şekilde davranmasıdır”⁹⁶. Açıktır ki, bu teori risk tarafsızlığını varsayar, dolayısıyla tek başına getiri oranını yabancı bir yatırımcının neden belirli bir yer veya yatırım modu seçtiğinin ana belirleyicisi olarak belirler. Bu varsayıma göre, yerli ve yabancı yatırımlar mükemmel ikamelerdir.

Bu bağlamda, bazı ampirik çalışmalar, bazı ülkelerdeki göreceli getiri oranları ile DYY'nin bunlar arasında dağılımı arasındaki ilişkiyi incelemeye çalışmış, ancak destekleyici kanıt sunamamıştır. Bu tür hipotezi test eden etkili çalışmalar arasında, bu teorinin ana hipotezini test etmek için ABD verilerini kullanan Weintraub (1967) vardır. Sonuç, “getiri oranı ile sermaye akışı arasındaki ülkeler arası farklılıklar arasında önemli bir ilişki olmadığı” idi. Ayrıca Bandera (1968) ve White (1986) tarafından yapılan çalışmalar da bu teorinin ana hipotezini reddetti. Ancak çalışmalarında önemli bir adım, sermayenin hareketi için bir ön koşul olarak geri dönüşün yeterliliğinin tanınmasıdır⁹⁷.

Bu teorinin ana hipotezinde gözlemlenen bir sorun ve tutarlılık, ülkelerin aynı anda DYY giriş ve çıkışını deneyimlemesidir. Bu teorinin ana hipotezi, sermayenin düşük getiri oranlarına sahip ülkelerden daha yüksek getiri oranlarına sahip ülkelere doğru aktığı şeklindeyse, o zaman tek yönde akacaktır - yalnızca daha yüksek getiri olan ülkelere doğru, tersi değil, bu bir uluslararası ticaret, DYY stoku ve lokasyondaki mevcut durumla tutarlı.

Beşeri sermaye açısından çok ilginç bir çalışma, Barrel ve Holland'ın (2000) çalışmasıdır. Çalışmalarında, DYY'nin, özellikle sermayenin gelişmiş ülkelere gelişmemiş ülkelere taşındığı durumlarda, Orta Avrupa'daki imalat sektöründe artan iş gücü verimliliğine ve dolayısıyla daha yüksek getiri oranlarına yol açtığını

⁹⁶ Moosa, I. Foreign direct investment. Theory, evidence and practice. Hampshire - UK: Palgrave Publisher, Ltd. (formerly Macmillan Press, Ltd), 2002, s.24

⁹⁷ Nazmi Z., Hykmete B. Foreign Direct Investment (FDI) Types and Theories: The Significance of Human Capital, UBT International Conference, 2016. P.50

bulmuşlardır⁹⁸. Bir başka ilginç araştırma çalışması ise, “DYY'nin düşük getirili ülkelere neden gidebileceğinin bir açıklaması olarak beşeri sermayedeki farklılıklara izin verecek şekilde fiziksel sermayenin getiri oranlarını ayarlamaya çalışan Yang (1999)” dur. Çalışma, yoksul bölgelerde geri dönüş oranları daha yüksek olduğunda, Çin'deki DYY'nin çoğunluğunun neden yoksul iç kesimler yerine zengin kıyı bölgelerine aktığını açıklamaya çalışmıştır.

1.2.9. Portföy Teorisi

Bu teorinin benzersiz teorik arka planı, Tobin (1958) ve Markowitz'in (1959) portföy seçimi teorisine kadar izlenebilir. Bu teorinin etkisi, artan uluslararası ticaret ve sermaye hareketliliğinde gözlenmektedir. Farklı getiri oranı teorisinin aksine, burada risk temel bir belirleyicidir. Moosa'ya göre “sermaye hareketliliği ve DYY, çeşitlendirme ile elde edilen riski en aza indirme veya azaltma arzusuyla sınırlanacaktır”.⁹⁹ Kosova da dahil olmak üzere geçiş ülkeleri söz konusu olduğunda, bu teori, DYY kararlarının bazı davranış kalıplarını ve bu tür yatırımlarla ilişkili riskleri açıklamaya çok yardımcı olmaktadır.

Belirli bir bölgede veya bir grup ülkede DYY miktarı ile risk varlığı arasındaki ilişkiyi test etmenin birçok yolu vardır. Haufbauer (1975) ve Agarwal (1980) ve daha sonra Denisia (2010) tarafından belgelenen Moosa (2002) 'de tartışıldığı gibi “Bu hipotezi test etmenin bir yolu, bir grup ülkeye giden DYY'nin payı ve iki karar değişkeni: getiri oranı ve getiri oranındaki varyans veya standart sapma ile ölçülen risk arasındaki ilişkiyi incelemektir”¹⁰⁰.

Farklı getiri oranları teorisi gibi, portföy ve çeşitlendirme teorisi de ÇUŞ'ların neden doğrudan yabancı yatırımlara en büyük katkı sağladığını ve portföy yatırımına neden doğrudan yabancı yatırımları tercih ettiklerini açıklamamaktadır. Bu bağlamda, Ragazzi (1973) tarafından Kosova durumunda da doğru olabilecek iyi bir açıklama yapılmıştır. Ona göre, gelişmekte olan ülkeler söz konusu olduğunda, finansal piyasalar sadece kusurlu değil, aynı zamanda temeldir, dolayısıyla portföy yatırımını DYY'den daha az çekici hale getirmektedir. Başka bir neden de kontrol derecesi olabilir. Çokuluslu şirketler, ev sahibi ülkedeki varlıklar ve diğer finansal araçlar

⁹⁸ A.g.e.

⁹⁹ Moosa, I., a.g.e. p.26

¹⁰⁰ A.g.e.

üzerinde daha fazla kontrol sağladığından, portföy yatırımına kıyasla DYY'yi tercih etmektedir. Beşeri sermaye açısından, çalışmaların çoğu sonuçsuzdur ve ülke spesifikasyonlarından türetilmiştir¹⁰¹.

1.2.10. Pazar Büyüklüğü Teorisi

Pazar büyüklüğü teorisi ve hipotezi, ev sahibi ülkenin pazar büyüklüğü ışığında DYY'nin hacmini ve yönünü açıklamaktadır. Bu teoriye göre, büyük pazar büyüklüğünün DYY üzerinde olumlu bir etkisi olması beklenmektedir. Pazar büyüklüğü hipotezi, “içe doğru DYY, genellikle GSYİH ile ölçülen, ev sahibi ülke pazarının büyüklüğünün bir fonksiyonu olduğunu” öne sürmektedir.¹⁰²

DYY'nin belirleyicileri üzerine yapılan ampirik çalışmaların çoğu, şu ya da bu şekilde, ev sahibi ülkelerdeki piyasa büyüklüğünün bazı ölçümlerini içermektedir, tipik olarak gerçek GSYİH'yi bir vekil olarak nominal GSYİH ile karşılaştırarak kullanmaktadır.¹⁰³ Bu çalışmalar, DYY'yi çekmedeki önemi belirlemek için ya gerçek GSYİH'yi ya da nominal GSYİH'yi bir vekil olarak kullanmıştır.

Bu doğruysa, pazar büyüklüğü ve GSYİH'sı küçük olan örneğin Kosova, DYY'yi çekme çabalarının verimli olmadığını görecektir. Ancak, Kosova net bir mal ve hizmet ithalatçısı olduğu için bu, görünen “gerçek hayat” sonuçlarıyla çelişmektedir. Ancak bazı çalışmalar bu ilişkiyi bulamamıştır.

1.3. Doğrudan Yabancı

Çok uluslu bir şirket DYY'a karar verirken, dış pazara giriş yöntemini de belirlemek zorundadır. DYY'ların büyüme üzerindeki olumlu etkisini anladıktan sonra, dünyadaki bütün ülkelerin ülkelerine DYY çekmek için mücadele etmeye başladıkları görülmektedir. DYY'ların ülkeye farklı şekillerde girdiği bilinmektedir. Bir firma dış pazara girdiğinde, önce ihracat yolunu kullanmaktadır. Daha sonraki aşamalarda, DYY, lisans anlaşmaları, şirketlerin birleşmesi ve satın alınması,

¹⁰¹ Nazmi Z., Hykmete B., a.g.e. p.53

¹⁰² Majeed, M. T., & Ahmad, E. Human capital development and FDI in developing countries. Journal of Economic Cooperation, 2008, 79-104.

¹⁰³ Wang, M., & Wong, S. FDI, education, and economic growth: quality matters. International Atlantic Economic Society, 2011, 103-115.

özeleştirme yoluyla yapılan yatırımlar, ortak girişimler, stratejik ortaklıklar, lisanslama ve sabit sermaye yatırımları şeklinde bir yol haritası izlemektedirler.

İhracat Yoluyla Dış Piyasaya Girme: Bir firma için, dışa açılma sürecinin ilk aşaması genellikle ihracatla başlamakadır. Bir sonraki aşamada üretim, ihracat yerine doğrudan dış pazarda yapılmaktadır. Ana ülkedeki tesislerde mal üretmek ve dış pazarlara ihraç etmek, DYY'lerden daha az risklidir.¹⁰⁴ Çünkü açılma stratejisi başarılı olmazsa, kayıplar yüksek olmayacaktır. İhracat için ana ülkede üretim nispeten düşük maliyet olduğundan, gerektiğinde dış pazardan çekilmek zor değildir. Bununla birlikte, ihracat yoluyla dış pazarlara açılmanın bazı olumsuz yönleri görülmektedir. Örneğin, satış sonrası hizmetlerde aksamalar olabilmektedir. Bakım, onarım, yedek parça temini ve geri ödeme gibi hizmetler istenilen kalite ve seviyede verilememektedir. Ayrıca, ithalatçı ülkenin getirdiği kısıtlamalar nedeniyle, malların yabancı müşteriye sağlanmasında sorunlar ortaya çıkabilmektedir.¹⁰⁵

Yabancı hükümetlerin fiziksel kontroller yerine ithalata gümrük vergisi uygulaması, yabancı tüketiciler için fiyatları aşırı derecede artırabilmektedir. Buna, malların uzun mesafelerden ithal edilmesinden kaynaklanan nakliye masraflarını eklemek gerekmektedir. Son olarak, tüketicilerin her zaman yerel ülkede üretilen malları tercih etme eğiliminde olduklarına da işaret etmek gerekmektedir. Yabancı sermaye tarafından üretilmesine rağmen, yerli üretim en azından ülkede iş olanakları yaratmaktadır. Tüm bunlar ve diğer nedenlerden dolayı, büyük şirketler ihracatı genellikle uluslararası iş deneyimlerinin ilk aşaması olarak görmektedir.

Doğrudan Dış Yatırım Yöntemleri: Şirket, dış pazarda ihracat yoluyla yeterli bir talep olduğunu görürse, detaylı bir fizibilite çalışmasından sonra o pazarda doğrudan üretim kararı alabilmektedir. Bu karar ayrıca talebin sürekliliğine, pazardaki potansiyel rekabete ve ülke riskine de bağlı olacaktır. Bu nedenle ÇUŞ'lar yabancı yatırımlarını şube açarak ya da yeni bir tesis kurarak ya da şirketleri birleştirerek ya da mevcut bir şirketi satın alarak yaparlar.¹⁰⁶

Şube Açmak veya Yeni Bir Tesis Kurmak: DYY türleri arasında en önemli

¹⁰⁴ Morschett, Dirk, Schramm-Klein, Hanna, Swoboda, Bernhard, "Decades of research on market entry modes: What do we really know about external antecedents of entry mode choice?" Journal of International Management, 2010, Vol 16, Issue 1, pp. 60-77.

¹⁰⁵ A.e.

¹⁰⁶ A.e.

yer, şubenin mülkiyetinin yanı sıra yönetimin üstünlüğü ve şubenin mülkiyetinin kısmen veya tamamen olmasıdır. Yerel ortaklara güven eksikliği, yerel idarecilerdeki yönetim becerilerinin eksikliği, yerel şirketlerin daha fazla aile şirketi olması ve yerel ortaklarla çatışma olasılığı gibi faktörler böyle bir yolun izlenmesinde büyük rol oynamaktadır.¹⁰⁷

Şirket Birleşmeleri ve Devralmaları: Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ülkede yeni yatırımlar yapmak ya da şirketler arasında birleşme ve satın alma şeklinde gerçekleşmektedir. Birleşme ve devralma şeklinde yapılan yatırımların çoğu ÇUŞ'lar tarafından gerçekleştirilmektedir.

Şirket birleşmeleri veya devralmalarında şirketler, yabancı bir ülkede yeni bir tesis veya şube açmak yerine mevcut bir şirketle birleşebilmekte veya şirketin tamamını satın alabilmektedir. Birleşmelerin birleşmesinde, iki şirket yeni bir şirket haline gelmektedir. Bu tür oluşumlarda taraflar birbirlerinden bağımsız hareket edemezler. Çalışmaları istikrarlı ve basit bir seviyededir. Birleşmelerin ayrılması da uzun sürmektedir.¹⁰⁸

Şirketin birleşme ve devralma olarak gerçekleşen yatırım tutarı 1995 yılında toplam küresel yatırımın% 55,5'ini oluştururken, bu oran 1998 %84'ten 90,4'e yükselmiştir.¹⁰⁹ Yukarıdaki açıklamadan da anlaşılacağı üzere birleşme ve devralmaların çoğu gelişmiş ülkelerde faaliyet gösteren şirketler tarafından gerçekleştirilmiştir. Özellikle sermaye piyasalarının özellikleri birbirine benzeyen ülkeler arasında gerçekleşmektedir. Sınır ötesi alımlar kendi aralarında ikiye ayrılmaktadır. % 10 ile % 49 arasında bir şirketin satın alımına azınlık satın alma denir ve% 50 ile% 100 arasında çoğunluk satın alma işlemidir. Yüzde 10'dan az satın alma portföy yatırımı olarak adlandırılmaktadır.¹¹⁰

Pazarı etkileyen üç tür sınır ötesi birleşme ve devralma görülmektedir. Yatay birleşme ve devralmalar: Aynı sektördeki şirketler arasında yapılr ve oligopolistik

¹⁰⁷ Büyükağaoğlu, Ş. I., Doğrudan Dış Yatırımların Belirleyenleri ve Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2003, s. 9.

¹⁰⁸ Özgüven, Ali, “İktisadi Büyüme, İktisadi Kalkınma, Sosyal Kalkınma, Planlama ve Japon Kalkınması”, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1988.s.3

¹⁰⁹ Gövdere, Bekir, “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicilerinin Günümüzdeki Geçerliliği”, Dış Ticaret Müsteşarlığı, 2003

¹¹⁰ Hiç Mükerrerem, “Büyüme ve Gelişme Ekonomisi”, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994.s.4

yapının oluşmasına neden olmaktadır. Bu tür firmalar büyük pazar gücü kazanmaktadır. Bu tür birleşmenin oluşumunda teknolojik ilerlemenin ve ekonomik liberalleşmenin etkisinin büyük olduğu söylenebilmektedir. En çok ilaç, otomobil ve petrol sektörlerinde görülmektedir. Yatay birleşme oranındaki artış, dünya ekonomisinde tekelleşme eğiliminin arttığına bir göstergesi olarak verilebilmektedir.

Dikey birleşme ve satın alma: Aynı sektördeki ancak üretim zincirinin farklı noktalarındaki şirketlerin birleşmesi olarak tanımlanabilmektedir. Bu tür birleşmelerin amacı, maliyet avantajı elde etmek ve riski azaltmak için ileri ve geri bağlantılar kurmaktır. Holding türü birleşme ve devralma: İlişkısiz şirketler arasındaki birleşme türüdür. Firmaların risklerini dağıtmak için üretim aralıklarını genişletme ve ölçek ekonomilerinden yararlanma arzusunun kaynaklanmaktadır. Dünya ekonomik konjonktürünün belirsiz olduğu dönemlerde bu tür birleşmeler vurgulanmakta ve korunmaktadır.

Özeleştirme Yoluyla Gerçekten Doğrudan Yabancı Yatırımları:

Özeleştirme 1980'lerin başında olduğu gibi önem kazanmıştır ve piyasa ekonomisine geçiş için geniş seçenek yelpazesinde, 1990'dan bu yana önemli ölçüde artmıştır. Devlete ait girişiminin gerekliliği ile kaynakların dağıtımını gerçekleştirmek amaçlanmaktadır.

Hükümetlerin beklentileri beklentileri için iki başlık altında toplanabilmektedir.¹¹¹

- Temel olarak özeleştirme, özel sektör firmalarının devlet firmalarından daha iyi yönetildiği ve daha fazla uluslararası rekabet edebilirliğe sahip olduğu görüşüne dayanmaktadır.

- Özeleştirme ayrıca finansal sistemin gelişimini hızlandırır, özellikle sermaye piyasalarının oluşumunu ve gelişmesini sağlar ve finansal olarak güçlenmesine neden olmaktadır. Özeleştirme için hükümetlerin düzenlenmesi ve yapısal reform. Öte yandan yapısal reform, iç pazarın yeniden düzenlenmesi ve günlerce uluslararası rekabete açık olması ile kapsamlıdır.

Devlet, finansal piyasalardaki rekabetçi güçlerle temas halinde olmayı amaçlamaktadır. Halen devlet kontrolü altında olan telekomünikasyon ve ulaşım gibi

¹¹¹ Gövdere, a.g.e.

sektörlerde, yeniden yapılandırma ve modernizasyon giderek önem kazanmaktadır. Yabancı sermaye şirketleri için, ortak girişim yoluyla yatırım yapma eğilimindedirler ve en az hükümet müdahalesi olan sektörleri tercih etmektedirler.

Mülklerin özelleştirilmesi yoluyla hükümetlerin, yabancı ve ulusal yatırımcıların yanı sıra kamu ve özel sektör hedeflerine göre değişiklik göstermektedir. Özellikle yabancı yatırımı olan hükümetler; Şirketin faaliyetlerine ilişkin kararlarda ihtiyaç duyulan şirketin payları ile veto hakkı konusunda önemli bir paya sahiptir ve gerekli olan yabancı para birimi şirketi oylama ve yönetim konusunda kısıtlamalar getirmektedir: yabancı tercihleri bilmek, yabancı yatırımcıların yönetim deneyimlerini dikkate alarak hükümetlerin nasıl yapılacağını bilmek, onları nasıl getirebileceklerini ve ekonomi genelinde verimliliği nasıl sağlayabileceklerini bilmek.¹¹²

Yabancı sermaye getirmek ve döviz gelirlerini artırmak için tasarlanmıştır. Yabancı sermaye, ülke içindeki tasarruf sıkıntısının üstesinden gelmek üzere; Modern teknoloji transferini sağlamak için kaynak bulmak, uluslararası pazarlara entegre olmak, istikrar sağlamak ve talep etmek gerekmektedir. Yabancılar için özelleştirme yöntemleri en reaktif şekillerden biridir.

Lisans Anlaşmaları: Lisans sözleşmeleri, sahibi tarafından tescilli bir patentle korunan bir ürünün üretimine veya pazarlanmasına izin veren bir işbirliği şeklinde ifade edilebilmektedir. Bu şekilde, patent sahibi veya işletme, belirli bir coğrafi bölgede belirli bir maddi olmayan hak (teknoloji, süreç, bilgi veya yönetim kullanma hakkı) ve belirli bir telifde (telif hakkı) belirli bir süreç için başka bir işletme vermektedir.

Genel olarak, teknoloji üretemeyen ve yenilik yapamayan birçok işletmenin lisans anlaşmalarıyla pazara girmeyi tercih ettiği görülmektedir. Lisans anlaşması sayesinde, yabancı şirket malları kendisine verilen teknik şartnamelere uygun olarak üretmektedir. Mallar satıldıkça, kazançların bir kısmı lisans sözleşmesinde belirtildiği şekilde kiralama şirketi ana şirketine gönderilir. Ana şirkete lisans ücreti olarak yapılan ödemelere telif ücreti denilmektedir.

¹¹² Mehmet Karaçuka “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri ve Bir Uygulama”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2001. s.18

Lisans sözleşmelerinin bazı avantajları görülmektedir: birincisi, ihracat gibi nakliye masrafları mevcut olmamaktadır. Üretim yerel şirket tarafından yapıldığından, doğrudan yatırım gideri mevcut olmamaktadır, bu nedenle ilgili risklerin düşük olduğu söylenebilmektedir. Ancak, lisansın ana şirket için sahip olabileceği bazı etkilerden bahsetmek gerekmektedir. Yerel şirket, lisans sözleşmesiyle üretilen malları ana ülkeye veya ana şirketin sahip olduğu üçüncü ülke pazarlarına ihraç edebilmektedir. Bu, ana şirketin satışlarının lisans verenin bulunduğu ülkede veya ihracat yaptığı pazarlarda bulunamayacağı kayıtları korumaktadır.

İkincisi, ana şirket lisansı altında üretilen malların kalite kontrolünü yapabilme yeteneği de çok sınırlıdır. Kötü üretilen ürünler de şirketin itibarına zarar verebilmektedir. Üçüncüsü, yerel firmaya verilen teknik sırların o ülkedeki rakiplere sızmasını önlemek de zor olabilmektedir.¹¹³

Joint Venture (Ortak Girişim): Yeni yatırım biçimlerinde yabancı sermayenin en hızlı gelişen şekline ortaklık adı verilmektedir. Ortak girişimler, yabancı yatırımcılar ve yerel ortaklar, genellikle özel şirketler, bazen devlet kurumları veya devlet kurumları tarafından kurulan ve sahip olunan şirketlerdir. Yabancı yatırımcılar azınlık veya çoğunluk hisselerini ve farklı derecelerde işlem kontrolünü hedefleyebilmektedirler.

Yabancı yatırımcılar bir araya gelerek ev sahibi ülkelerde gerçekleştirecekleri operasyonlardan ziyade başlangıç maliyetlerini azaltmak için ortak girişimler kurmaktadır. Örneğin: Ford (ABD) ve Volkswagen (Almanya) otomatik montaj konusunda Brezilya'da Autolatina olarak bilinen ortak bir girişimde bulundular. Ortak girişimler, yabancı yatırımcılara yerel pazarlarda daha geniş bir yelpazede hareket avantajı sağlarken, aynı zamanda ev sahibi ülkede tamamen sahip olunan bir iştirak kurma veya doğrudan bir firma satın alma riski daha azdır. Ortak girişimler genellikle yeni ÇUŞ'lar tarafından kullanılmaktadır, ancak nispeten riskli yeni pazarlarda da kullanılmaktadır. Ortak girişimler ÇUŞ'lara tam ölçekli bir taahhütte bulunmaya karar vermenin temelini oluşturacak yerel pazar hakkında ilk elden bilgi ve deneyim edinme şansı vermektedir.

Hisse senedi satın alma, özelleştirme, borç özkaynak swapı ve diğer tekniklerle edinilen ana bilgisayar ilkesi şirketlerin çoğunluk hissesidir. Bu alternatif, yabancı yatırımcıların yüksek düzeyli bağlarından beklenen getiri oranına bağlı olarak daha uzun bir zaman perspektifi gerektirmektedir. Yerel firmalara yatırım yapan ÇUŞ'lar sadece şirkete büyük faydalar sağlamakla kalmamış, aynı zamanda ev sahibi ülkeler için ekonomik bir teşvik görevi de görmektedir. Çoğu zaman, bu tür yatırımlar ÇUŞ'un küresel üretim ve dağıtım stratejisini yansıtarak ev sahibi ülkenin küresel entegrasyon çabalarını hızlandırmaktadır.¹¹⁴

Anahtar Teslim ve Yap İşlet Devlet Modeli: Anahtar sözleşme, işi anahtar teslim işlerde devralan iş yatırımını yapmak ve onu işletmeye ve onu yapan kişiye ulaştırmaktır. Fabrika binaları ve endüstriyel tesisler gibi yatırımlar genellikle bu şekilde yapılmaktadır.

Yap-İşlet-devlet modelinde, işi yapan kişi veya firma, yatırımını anahtar teslim esasına göre tamamlayan işletmeye bir süre ücret ödemek yerine, işletmeye bir süre için fiyat ödemek yerine, yatırımın kendisine devredilmesi için gerçek sahibi yatırım şirketini bir süreliğine kendisine bırakmak ve bir bedel olarak ve sözleşmenin sonunda saydığı geliri elde etmektedir.¹¹⁵

Yap-işlet-devlet modeli oldukça yeni bir yatırım şeklidir ve prensip olarak, özel sektöre açılmayı ve temel altyapı yatırımlarının yapılmasında yabancı sermayeye katkıda bulunmayı amaçlayan uygulamadır. Bu yöntem çoğunlukla büyük enerji santralleri, barajlar, havaalanları, metrolar ve bazı otoyolların yapımında uygulanmaktadır. Yap-işlet-devlet modelinin buna bir çözüm olarak ortaya çıktığı söylenebilmektedir, çünkü devletin maliyetleri nedeniyle bu tür yatırımları karşılaması zordur.

İlgili projeyi yürütmek için uluslararası yatırım bankalarını ve diğer kuruluşları kapsayan bir konsorsiyum kurulmuştur. Söz konusu yatırım için gerekli fonların sağlanması, inşaat projesinin gerçekleştirilmesi ve yatırım tamamlandıktan sonra tesisin işletilmesi gibi çalışmalar bu konsorsiyum tarafından yürütülmektedir. Ancak, projeyi fiilen uygulamak ve işletmek için yerel şirketle işbirliği yapılmaktadır.

¹¹⁴ Hiç, a.g.e., s.10

¹¹⁵ Hiç, a.g.e., s.11

Kısacası, bu projenin yerli şirket ile uluslararası konsorsiyum arasında ortak bir yatırım olduğu söylenebilmektedir.

Ev sahibi ülke, tesis tarafından üretilen mal ve hizmetlerin satın alınması olan yatırım karşılığında bir taahhütte bulunmaktadır. Projenin maliyeti önceden sabit bir tutar olarak belirlenmiştir. Ayrıca, 10-15 yıllık bir süreden sonra, maliyetler karşılandığında yatırımın ev sahibi ülkeye ücretsiz olarak aktarılmasına karar verilmektedir.¹¹⁶

Montaj Sanayi: Montaj Endüstrisi, DYY'ların özel bir şeklidir. Dışarıdaki ana şirketten temin edilen temel ara mallar, ev sahibi ülkede yapılan bazı basit parçalarla birleştirilir ve üretimin son aşaması olarak ana merkezin dışında gerçekleştirilir.

Montaj sektöründeki yabancı yatırımcıların temel amacı, az gelişmiş ülkelerde düşük ücretlerden faydalanmak, tüketici pazarına yakın olmak ve ulaşım giderlerinden tasarruf etmektir. Montaj endüstrisi genellikle otomotiv, makine ve bazı endüstriler aracılığıyla yabancı sermaye ithalatında görülmektedir. Azgelişmiş ülkeler, sanayileri kurmanın ilk adımı, meclis aracılığıyla yabancı sermaye ithal etmeyi düşünmektedir. Bu ülkelerin izin verdiği montaj yatırımları genellikle ithalatın yerine geçmektedir.¹¹⁷

Böylece, işsizliğin yaygın olduğu bu ülkelerde parasal tasarruf sağlanırken, montaj endüstrisi yerel işgücü için istihdam yaratmaktadır. Bununla birlikte, ev sahibi ülkenin montaj endüstrisinden beklediği şey, teknoloji transferi sağlayarak yerli parçaların kullanımını artırmak ve tüm yerli üretimin zaman içinde geçmesini sağlamaktır. Montaj endüstrisinden beklenen bir diğer önemli katkı, ülkede gerçekleştirilen üretimi ihraç etmek ve döviz kazancı elde etmektir.

Bazı ülkeler, montajla başladıkları endüstrilerini zaman içinde yerli üretime dönüştürmeyi başardılar. Bazılarında, işe montaj tipi üretim, ödemeler dengesi üzerinde ağır bir yük oluşturmuş ve yerli firmaların kurulmasını ve gelişmesini engellemiştir.

Sabit Sermaye Yatırımları: Sabit sermaye yatırımı doğrudan bir ülkede yeni bir fabrika kurarak veya yeni bir işlem oluşturarak gerçekleşmektedir. Ancak, yeni bir pazar payı yaratmak yerine mevcut markayı değerlendirmek ve kurulan pazara hakim

¹¹⁶ Şimşek, Behdioğlu, a.g.e., s.29

¹¹⁷ Şimşek, Behdioğlu, a.g.e., s.30

olmak daha avantajlı olduğundan, yeni yatırımlar yerine yerli ve yabancı şirketler arasında ortaklık yapılması tercih edilmektedir.

Error! Bookmark not defined.

Finansal sermaye, teknoloji ve diğer becerilerin transferini içeren DYY'ların teorik olarak hem yatırım ülkesi hem de yatırım yaptığı ülke için bazı ekonomik sonuçları görülmektedir. Karataş bu ekonomik sonuçları doğrudan ve dolaylı etkiler olarak sınıflandırarak incelemiştir.¹¹⁸ Buna ek olarak, Moosa yatırım alan ülke için DYY'ların etkilerini ekonomik, politik ve sosyal etkiler olarak üç gruba ayırmıştır.¹¹⁹ Neoklasik ekonomi açısından, DYY'lar tekel, korumacılık ve dışsallıklar nedeniyle ekonomideki optimal koşulları etkilemezse; yatırımı alan ülkenin gelir ve refah düzeyini artırması beklenmektedir. Küresel olarak kârı en üst düzeye çıkarmayı hedefleyen çok uluslu şirketler, kaynaklarını yüksek getiri alanlarına aktarmakta ve düşük maliyetli girdiler kullanmaya çalışmaktadır. Bu faaliyet arayışı, dünya refahının artmasına yol açmakta gibi görünmektedir. Ancak, çokuluslu şirketlerin piyasa aksaklıkları nedeniyle ortaya çıkması, onları DYY'ların refahta bir artışa yol açacağı sonucunu sorgulamaya zorlamaktadır.

Seyidoğlu yabancı sermaye yatırımlarının yatırım yapılan ülke (ev sahibi ülke) açısından başlıca faydalarını şu şekilde sıralamıştır:¹²⁰

- a) Ekonominin üretim kapasitesinin artırılması,
- b) Yeni teknoloji ve yönetim bilgileri getirmek,
- c) Yabancı para girişinin sağlanması,
- d) İhracatın artırılması,
- e) Rekabet ve dinamizm,
- f) İstihdam yaratmak,
- g) Vergi gelirinin sağlanması.

¹¹⁸ Karataş, Abdülmecit, “**Performance of Direct Foreign Investments in Turkey**”, Sermaye Piyasası Kurulu, Yayın No:185, Ankara, 2005

¹¹⁹ Moosa, Imad A., “**Foreign Direct Investment Theory, Evidence and Practice**”, Palgrave Macmillan, 2002.

¹²⁰ Seyidoğlu, a.g.e.

DYY'lar çıktı seviyesi, ödemeler dengesi ve piyasa yapısı gibi bazı ekonomik değişkenler üzerindeki etkilerini göstermektedir. Ayrıca, çok uluslu şirketler siyasi etkiler açısından ulusal bağımsızlığı tehdit edebilmektedir. Sosyal etki, tüketici davranışı üzerindeki kültürel değişimle ilgilidir. Sosyal etkiler özellikle yatırımın yapıldığı ülke ile yatırımı alan ülke arasında önemli ekonomik, kültürel ve sosyal farklılıklar ortaya çıkarsa ortaya çıkmaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının kalkınma üzerindeki etkisi:

Gelişmekte olan ülkelerde sermaye yetersizliği nedeniyle uzun vadeli sermaye bulamama sorunu yaşanmakta ve gelişmiş ülkeler kısa vadeli yatırımlara yönlendirilmektedir. Bu anlamda, DYY'lar, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler açısından, girdiği ülkenin sermaye stokuna açık bir katkı olabilmektedir. Bazı durumlarda, çok uluslu şirketler tarafından sağlanan net yabancı yatırım miktarı düşük olabilmektedir. Yatırım yapılan ülkede sermaye ödünç olarak DYY yapmak, ülkede sosyal açıdan gerekli faaliyetlerin dışlanmasına yol açabilmektedir. Çok uluslu şirketlerin sermaye birikimine katkısı, makine ve ekipman, uzmanlık ve isim değeri gibi maddi olmayan varlıklarla gerçekleştirilebilmektedir. Bu durumda, DYY'lar tarafından yaratılan sermaye birikimi sınırlı ve pahalıdır.¹²¹

DYSY'larının en mühim etkileri büyüme ve dolayısıyla da büyüme üzerinde olduğu belli olmaktadır. Bu etki, yabancı yatırımın kalkınma aracı olarak görülen gelişmekte olan ülkelere önemi daha büyüktür. Ev sahibi ülke için, üretimi arttırmak için, yapılan yatırım sonucunda ev sahibi ülkenin sermayesi artırılmalı veya mevcut kaynaklar daha etkin kullanılmalıdır. Şirket birleşmeleri ve devralmaları olarak gerçekleştirilen DYY'ların çıktı üzerindeki etkilerini görmek daha zordur. DYSY'larının yatırım alan ülkenin üretim seviyesi üzerindeki pozitif etkisi, ancak bu yatırımların sermayede bir artışa yol açması durumunda ortaya çıkabilmektedir.¹²²

Uras'a göre, DYSY'ları bir ülkede modern teknoloji ile malların üretimini sağlayabilmektedir.¹²³ Ülkenin sınırlı tasarruf ve yatırım fırsatları nedeniyle, o ülkede uzun süre üretilmeyen ve bu nedenle satın alınamayan malların üretimi DYY'larla

¹²¹ Uras, Güngör, “Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları”, İstanbul, 1979

¹²² A.g.e.

¹²³ A.g.e.

temin edilebilmektedir. Bu zaman, söz konusu ülke vatandaşları daha önce kullanamayacakları malları tüketme şansına sahip olmakta ve o ülkenin refahı artmaktadır. Ancak, çok uluslu şirketlerin sunduğu teknoloji fırsatlarını değerlendirmek için ev sahibi ülkedeki iş gücünün belirli bir düzeyde olması gerekmektedir. Aksi takdirde, ev sahibi ülkenin teknolojik yenilikleri uyarlama yeteneği sınırlı olacaktır.

Ekonomik büyüme ve kalkınma teorileri kişi başına gerçek gelir büyümesine odaklanmaktadır. Bunun yanı sıra, bu teoriler bu artışı sermaye birikimiyle, nüfus artışıyla, teknolojik ilerlemeyle ve yeni doğal kaynakların keşfi ile bağlamaktadırlar. Sermaye birikiminde gözlemlenen artış büyümeye yol açan en mühim faktörlerden biri olmaktadır. DYY'lar sermaye birikimini de etkilemektedir ve bu da ekonomik büyüme için koşullar yaratmaktadır.¹²⁴ Ayrıca, DYY'ın ev sahibi ülkenin üretim büyüklüğü ve yapısı üzerinde olan etkileri söz konusu ülkede uygulanmakta olan makroekonomik politikalarla yakından ilişkilidir. Ekonomide atıl kaynakların kullanılması veya alternatif yollarla verimliliğin artırılması mümkün olduğunda, DYY'ımın ev sahibi ülkedeki çıktı düzeyi üzerinde bir etkisi olabilmektedir. Bunun yanı sıra, ev sahipliği eden ülke hükümeti tam istihdam için bir ekonomik politika izlediğini varsayarsak, DYY'lar çıktı miktarına etki etmeyebilmektedir. DYSY'lar normalde bu ekonomide kullanılmamakta olan kaynakları kullanmaktadırsa veya yerel kaynakları aktif olmayan alanlardan aktif sektörlerle aktarmaktadırsa, DYY'ların yatırım alan ülkenin çıktı seviyesini artırması beklenebilmektedir.¹²⁵

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının iş gücü üzerindeki etkisi:

Yatırımlar ve istihdam yakından ilgili kavramlardır. Ancak ekonomistler, DYY'ların istihdam üzerindeki etkisi konusunda anlaşılamadılar. Bir ülkeye giren DYSY'lar, yeni tesisler açılması vasıtasıyla dolaylı olarak istihdamı arttırabilmekte veya mevcut işgücünün dağıtımını teşvik ederek dolaylı olarak veya iyi çalışmayan şirketleri satın alan ve tekrar yapılandıran doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını arttırabilmektedir. Buna ek olarak, DYY'lar, elden çıkarma, üretim tesislerinin kapatılması veya artan üretkenlik yoluyla işgücüne duyulan ihtiyacın azalması nedeniyle ev sahibi ülkedeki istihdamı azaltabilmektedir.¹²⁶

¹²⁴ Moosa, a.g.e., s.73

¹²⁵ A.g.e., s.73

¹²⁶ A.g.e., s.77-82

Kurulum aşamasında, şirketler kendi ülkelerinden çalışan istihdam etseler de, maliyet koşullarını göz önünde bulundurarak zaman içinde yerel personeli kullanmaya başlamaktadırlar. Yabancı yatırımcılar ev sahibi ülkedeki çalışanların eğitimine yatırım yapmaktadır, çünkü hizmet içi eğitim işçilerin verimliliğini artırmaktadır ve bu durum şirketlerin işletme karları üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Ayrıca, ileri ve geri bağlantıları olan çok uluslu şirketler, yönetim ve organizasyon gibi konularda etkileşime girdikleri yerel şirketleri eğitebilmekte ve yerel şirketleri eğitim faaliyetlerine başlatabilmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ödemeler dengesi ve ticaret üzerindeki etkisi: DYY'ların ödemeler dengesini etkilemesi daha çok gelişmekte olan ülkeler için önem taşımaktadır. Gelişmekte olan ekonomiler için dış açıkların giderilmesi DYSY'lardan beklenen en önemli katkılardan biridir. DYY'ının ev sahipliği eden ülkenin bilançosu üzerindeki ilk etkisi, yatırımların bir defalık bilançoya pozitif yansımasıdır. Bir diğer pozitif etki, yabancı sermaye şirketlerinin dış pazarlardaki faaliyetler vasıtasıyla ülke ihracatının geliştirilmesine katkıda bulunmasıdır. Öte yandan, yabancı sermaye şirketlerinin kâr transferleri ile bunların gerçekleştirilmesi için ara ve yatırım malları ithalatı döviz çıkışına neden olmaktadır. Ayrıca, ülkede kalan kârlar yatırım potansiyelinin ve vergilerin vergi matrahına genişlemesine yol açabilmektedir. Chaudhuri'ye göre, az gelişmiş ülkeler borçlarını ödemekte döviz sıkıntısı çekebilmektedirler.¹²⁷ Bu ülkelerdeki çok uluslu şirketler tarafından yapılan yatırımlar, sanayileşmiş ülkelere olan ihracatlarını ve sermaye akışlarını genişleterek bu ülkelerin döviz stoklarına katkıda bulunabilmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının teknoloji üzerindeki etkisi: Çok uluslu şirketlerin, sözkonusu ülkelerde kamu kurumlarının ve özel sektördeki sınırlı olanaklarla sınırlı teknolojiyi geliştirmek veya ithal etmek yerine gelişmekte olan ülkelere, yan kuruluş fırsatları da dahil olmak üzere gelişmiş teknoloji transferi sağlamaları önerilmektedir. Sözkonusu durumda ekonomik büyümeyi, sermaye birikimini, ticareti ve üretim yöntemlerini etkileyen teknolojileri etkileyen sorunlar ve ev sahibi ülkenin bu teknolojileri nasıl kullandığı dikkat çekmektedir. Gelişmekte olan ülkeler perspektifinden, çokuluslu şirketlerin DYY'ları ileri teknolojilere ulaşmanın

¹²⁷ Chaudhuri, Adhip, "Multinational Corporations in the Less-Developed Countries: What Is in Store?", Columbia Journal of World Business, Spring 1988, pp.57-63

ana yoludur. Ev sahibi ÷lkede teknoloji genişlemesi, ileri teknoloji ürünlerinin ithalatı, yeni teknolojilerin uygulanması, bunun yanı sıra yerel insan kaynaklarının çok uluslu şirketlerden ulusal şirketlere geçişı yoluyla gerçekleştirilmektedir. Ancak, teknoloji transferinin olumsuz sonuçları ev sahibi ÷lke için de ortaya çıkabilmektedir. İlk olarak, teknolojiyi uyarlamak için belirli faktör ekipmanı gerekli olduğu düşün÷lmektedir. Ev sahibi ÷lke bu ekipmana sahip olmadığında, teknolojinin rastgele kullanımı sonucunda yatırım yapan ÷lke bu teknolojinin transferinden tam olarak yararlanamamaktadır. Buna ek olarak, yeni teknolojiler nedeniyle bazı sektörlerde mevcut iş fırsatlarının olmaması nedeniyle işsizlik çoğalabilmektedir. Yabancı sermaye yatırımların sonucunda ÷lkeye dahil olan teknolojiler, eski teknolojiler oldukları takdirde çevreye zarar vermeye ve doğal kaynakların hızla tükenmesine neden olabilmektedir. Bu nedenlerlen dolayı, yabancı sermaye yatırımları sonucunda ÷lkeye dahil olan teknolojinin türü ve kalitesi önem taşımaktadır.¹²⁸

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME

2.1. Büyüme ile İlgili Temel Kavramlar

Ekonomik büyüme terimi, gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) ile ölçülen genel üretkenlikteki artış anlamına gelmektedir. Büyüme, bir devletin kendi kaynaklarından mal ve hizmet üretme eğilimi anlamına gelmektedir. Büyüme kavramı ile ilgili kavramlar gayri safi milli hasıla, gayri safi yurtiçi hasıla, safi milli hasıla, milli gelir, kişisel gelir, kullanılabilir gelir, kişi başına düşen milli gelir kavramlarıdır.

2.1.1. Gayri Safi Milli Hasıla

Gayri safi milli hasıla (GSMH), bir ülkenin sakinlerinin sahip olduğu üretim araçlarıyla belirli bir dönemde ortaya çıkan tüm nihai ürün ve hizmetlerinin toplam değerinin tahminidir. GSMH, genellikle kişisel tüketim harcamaları, özel yurtiçi yatırımlar, devlet harcamaları, net ihracatlar ve yurtiçi yerleşiklerin yurtdışı yatırımlarından elde ettikleri gelirlerin toplamı, yabancıların yurtiçi ekonomide kazandıkları gelirin çıkarılmasıyla hesaplanmaktadır. Net ihracat, bir ülkenin ihraç ettikleri eksi mal ve hizmet ithalatı arasındaki farkı temsil etmektedir.¹²⁹

GSMH, üretim araçlarına kimin sahip olduğuna bakılmaksızın bir ülkenin sınırları içinde üretilen tüm çıktılarını hesaba katan gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) adı verilen başka bir önemli ekonomik önlemlle ilgilidir. GSMH, GSYİH ile başlar, yerleşiklerin denizaşırı yatırımlardan elde ettiği yatırım gelirini ekler ve yabancıların bir ülkede kazandıkları yatırım gelirlerini çıkarmaktadır.¹³⁰

GSMH, bir ülkenin sakinleri tarafından üretilen çıktının toplam parasal değerini ölçmektedir. Bu nedenle, ülke sınırları içinde yabancıların ürettiği herhangi bir çıktı GSMH hesaplamalarına dahil edilmemeli ve ülke sakinleri tarafından sınırları dışında üretilen herhangi bir çıktı sayılmalıdır. GSMH, halihazırda nihai mal ve

¹²⁹ U.S. Bureau of Economic Analysis, “Concepts and Methods of the U.S. National Income and Product Accounts,” pp. 2-8.

¹³⁰ A.e.

hizmetlerin değerine dahil edilmiş olduklarından, çift sayımı önlemek için ara malları ve hizmetleri içermemektedir.

ABD, temel ekonomik faaliyet ölçütü olarak 1991 yılına kadar GSMH'yı kullanmıştır. Bu noktadan sonra, yerine GSYİH'yi iki ana nedenle kullanmaya başlamıştır.¹³¹ Birincisi, çünkü GYSİH, istihdam ve endüstriyel üretim gibi ABD'nin sınırlardaki GSYİH faaliyetini ölçmekte ve milliyetleri görmezden gelmekte, ABD'nin diğer ekonomik verileriyle politika yapıcıların ilgisini daha yakından çekmektedir. İkincisi, GSYİH'ye geçiş, ülkeler arası karşılaştırmaları kolaylaştıracaktı, çünkü o zamanlar diğer birçok ülke esas olarak GSYİH'yi kullanmakta olmuştur.¹³²

2.1.2. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

GSYİH, bir ülkenin ekonomisinin sağlığını izlemek için kullanılan en yaygın göstergelerden biridir. Bir ülkenin GSYİH'sinin hesaplanması, o ülkenin ekonomisiyle ilgili, tüketimi ve yatırımı da dahil olmak üzere bir dizi farklı faktörü dikkate almak demektir.¹³³

GSYİH, hem ekonomistler hem de yatırımcılar için belki de en yakından izlenen ve önemli ekonomik göstergedir, çünkü belirli bir süre boyunca bir ekonomi tarafından üretilen tüm mal ve hizmetlerin toplam dolar değerinin bir temsilidir. Bir ölçüm olarak, genellikle bir ekonominin toplam büyüklüğünün bir hesaplaması olarak tanımlanmaktadır. GSYİH, merkez bankacıları tarafından ekonomik sağlığı değerlendirmek ve bir ekonomide hedef faiz oranlarını belirlemek için kullanılan birincil yöntem olan Taylor kuralının kullanılmasında da kilit bir faktördür.¹³⁴

GSYİH, bir ülkenin sınırları içinde belirli bir zaman diliminde üretilen tüm bitmiş mal ve hizmetlerin parasal değeridir ve ülke vatandaşları ve yabancılar

¹³¹ U.S. Bureau of Economic Analysis. “Gross domestic product (GDP).” <https://www.bea.gov/resources/learning-center/what-to-know-gdp>

¹³² U.S. Bureau of Economic Analysis. “Gross Domestic Product as a Measure of U.S. Production,” <https://apps.bea.gov/scb/pdf/national/nipa/1991/0891od.pdf>

¹³³ What Is Gross Domestic Product (GDP)?, <https://www.investopedia.com/terms/g/gdp.asp>, 13 July 2020

¹³⁴ A.e.

tarafından sınırları dahilinde üretilen her şeyi içermektedir. Öncelikle bir ülke ekonomisinin sağlığını değerlendirmek için kullanılmaktadır.¹³⁵

Bir ülkenin GSYİH'si aşağıdaki rakamların toplanmasıyla hesaplanır: kişisel ve kamu tüketimi; kamu ve özel yatırım; devlet harcamaları; ve net ihracat (daha az ithalat).¹³⁶

Rakam genellikle bir yüzde olarak ifade edilir çünkü bir dönemden diğerine yüzde değişimi olarak ifade edilmektedir (burada zaman periyodu tipik olarak üç aylık veya yıllıktır). Rakam Amerika Birleşik Devletleri'nde Ekonomik Analiz Bürosu tarafından üç ayda bir rapor edilmektedir. Üç aylık büyüme oranları, ekonominin nasıl ilerlediğinin periyodik bir ölçüsü olsa da, yıllık GSYİH rakamları genellikle ekonominin genel büyüklüğü için bir ölçüt olarak kabul edilmektedir.¹³⁷

GSYİH iki farklı şekilde ifade edilebilmektedir - nominal GSYİH ve gerçek GSYİH. Nominal GSYİH, enflasyonu veya deflasyonu hesaba katmadan cari piyasa fiyatlarını dikkate almaktadır. Nominal GSYİH, fiyatların doğal hareketine bakmaktadır ve bir ekonominin değerinin zaman içindeki kademeli artışını izlemektedir. Başka bir ifadeyle, enflasyondaki gerçek GSYİH faktörleri, yani fiyat seviyelerindeki genel artışı açıklamaktadır. Ekonomistler, bir ülkenin ekonomik büyüme oranını karşılaştırmamanın bir yolu olarak genellikle gerçek GSYİH kullanmayı tercih etmektedirler. Bir fiyat deflatörü kullanılarak hesaplanır - referans yıl olan cari ve baz yıl arasındaki fiyat farkı. Gerçek GSYİH, ekonomistlerin bir yıl ile bir sonraki arasında herhangi bir gerçek büyüme olup olmadığını nasıl anlayabilmesidir.¹³⁸

GSYİH'yi hesaplamamanın üç ana yolu görülmektedir: birincisi, herkesin bir yılda kazandığını toplayarak (gelir yaklaşımı olarak bilinir) veya herkesin bir yılda harcadığı şeyi toplayarak (harcama yöntemi). Mantıksal olarak, her iki önlem de aşağı yukarı aynı toplamda ulaşmalıdır.

Bazen GSYİH olarak adlandırılan gelir yaklaşımı, çalışanlara toplam tazminat, anonim ve anonim şirketler için brüt karlar ve herhangi bir sübvansiyon düşüldükten sonra vergilerin toplanmasıyla hesaplanmaktadır. Harcama yöntemi daha yaygın olan

¹³⁵ International Monetary Fund. "Monetary Policy and Central Banking., 2019

¹³⁶ A.e.

¹³⁷ A.e.

¹³⁸ Callen, Tim. "Gross Domestic Product: An Economy's All". IMF. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/basics/gdp.htm>, Retrieved 3 June 2020.

yaklaşımıdır ve toplam tüketim, yatırım, devlet harcamaları ve net ihracat eklenerek hesaplanmaktadır.¹³⁹ Son olarak, GSYİH, bir ekonomide yıl boyunca üretilen mal veya hizmetlerin değerine dayalı olarak eşdeğer bir şekilde ölçülmektedir (üretim veya çıktı yaklaşımı). Ekonomik çıktı harcama gerektirdiği ve karşılığında tüketildiği için, GSYİH'yi hesaplamak için bu üç yöntemin hepsi aynı değere ulaşmaktadır.¹⁴⁰

GSYİH, üç temel yöntemle de belirlenebilmektedir. Üç yöntem de doğru hesaplandığında aynı rakamı vermelidir. Bu üç yaklaşım genellikle harcama yaklaşımı, çıktı (veya üretim) yaklaşımı ve gelir yaklaşımı olarak adlandırılmaktadır.

Harcama Yaklaşımı: Harcama yaklaşımı olarak da bilinen harcama yaklaşımı, ekonomiye katılan farklı grupların harcamalarını hesaplamaktadır. ABD GSYİH'si öncelikle harcama yaklaşımına göre ölçülmektedir. Bu yaklaşım aşağıdaki formül kullanılarak hesaplanmaktadır: $GSYİH = C + G + I + NX$ (burada C = tüketim; G = devlet harcamaları; I = Yatırım; ve NX = net ihracat). Tüm bu faaliyetler bir ülkenin GSYİH'sına katkıda bulunmaktadır.¹⁴¹

Tüketim, özel tüketim harcamalarını veya tüketici harcamalarını ifade etmektedir. Tüketiciler, yiyecek ve saç kesimi gibi mal ve hizmetleri satın almak için para harcamaktadır. Tüketici harcamaları, GSYİH'nın en büyük bileşenidir ve ABD GSYİH'sinin üçte ikisinden fazlasını oluşturur. Bu nedenle tüketici güveni, ekonomik büyüme üzerinde çok önemli bir etkiye sahip olmaktadır. Yüksek bir güven seviyesi, tüketicilerin harcama yapmaya istekli olduğunu gösterirken, düşük bir güven seviyesi gelecek hakkındaki belirsizliği ve harcama isteksizliğini yansıtmaktadır.

Devlet harcamaları, devlet tüketim harcamalarını ve brüt yatırımı temsil etmektedir. Hükümetler ekipman, altyapı ve maaş bordrosu için para harcamaktadır. Tüketici harcamaları ve iş yatırımları keskin bir şekilde düştüğünde, devlet harcamaları bir ülkenin GSYİH'sinin diğer bileşenlerine göre daha önemli hale gelmektedir.¹⁴² Bu, örneğin bir durgunluğun ardından meydana gelmektedir.

Yatırım, özel yerli yatırım veya sermaye harcamalarını ifade etmektedir. İşletmeler, ticari faaliyetlerine yatırım yapmak için para harcamaktadırlar. Örneğin,

¹³⁹ What Is Gross Domestic Product (GDP)?, <https://www.investopedia.com/terms/g/gdp.asp>, 13 July 2020

¹⁴⁰ Callen, a.g.e.

¹⁴¹ What Is Gross Domestic Product (GDP)? a.g.e.

¹⁴² A.e.

bir işletme makinesi satın almaktadırlar. İş yatırımı, bir ekonominin üretken kapasitesini artırdığı ve istihdam düzeylerini artırdığı için GSYİH'nın kritik bir bileşenidir.

Net ihracat, toplam ihracatın toplam ithalattan çıkarılmasını içeren bir hesaplama anlamına gelmektedir ($NX = \text{İhracat} - \text{İthalat}$). Bir ekonominin diğer ülkelere ihraç ettiği mal ve hizmetler, yerli tüketici tarafından satın alınan ithalatın çıkarılması, bir ülkenin net ihracatını temsil etmektedir. Belirli bir ülkede bulunan şirketlerin, yabancı şirketler olsalar bile tüm harcamaları bu hesaba dahil edilmektedir.¹⁴³

GSYİH, ekonomistler ve yatırımcılar için önemli bir ölçüdür çünkü ekonomik üretim ve büyümenin bir temsilidir. Hem ekonomik üretim hem de büyüme, belirli bir ekonomideki hemen hemen herkes üzerinde büyük bir etkiye sahip olmaktadır. Ekonomi sağlıklı olduğunda, genellikle daha düşük bir işsizlik seviyesi görülmektedir ve işletmeler ekonominin artan talebini karşılamak için daha fazla işgücü kiraladıkça ücretler artma eğilimindedir. Ekonomistler, bir ekonominin ne kadar geliştiğine dair bir değerlendirme yapmak için farklı dönemler arasında (genellikle yıldan yıla) pozitif GSYİH büyümesine bakmaktadırlar. Tersine, negatif GSYİH büyümesi varsa, bu bir ekonominin durgunluk içinde olduğunun veya durgunluğa veya ekonomik gerilemeye yaklaştığının bir göstergesi olabilebilmektedir.

Yatırımcılar GSYİH'ye dikkat etmektedirler, çünkü GSYİH'daki önemli bir yüzde değişimi - yukarı veya aşağı - borsa üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilmektedir. Genel olarak, kötü bir ekonomi genellikle şirketler için daha düşük kazanç anlamına gelmektedir. Ve bu daha düşük hisse senedi fiyatlarına dönüşebilmektedir.¹⁴⁴

Yatırımcılar, bir yatırım stratejisi tasarlarken pozitif ve negatif GSYİH büyümesine dikkat edebilmektedirler. Bununla birlikte, GSYİH'nın önceki çeyrek veya bir yıldaki ekonominin bir ölçümü olması nedeniyle, ekonomik büyüme ve üretimin geçmişte hisse senetlerini ve yatırımlarını nasıl etkilediğini açıklamaya yardımcı

¹⁴³ Lequiller, François, Derek Blades, “**Understanding National Accounts**”, OECD.2006, p. 18
¹⁴⁴ A.e.

olmak için daha iyi kullanıldığını belirtmek önemlidir. Gelecekte piyasanın nasıl hareket edeceğine dair yararlı bir öngörücü olarak görülmemektedir.

Üretim (çıktı) yaklaşımı: Üretim yaklaşımı, esasen harcama yaklaşımının tersidir. Üretim yaklaşımı, ekonomik aktiviteye katkıda bulunan girdi maliyetlerini ölçmek yerine, ekonomik çıktının toplam değerini tahmin etmekte ve süreçte tüketilen ara malların maliyetini (malzeme ve hizmetler gibi) düşürmektedir. Harcama yaklaşımı maliyetlerden ileriye doğru tahmin ederken, üretim yaklaşımı tamamlanmış bir ekonomik faaliyet durumunun bakış açısından geriye doğru bakmaktadır.

Gelir yaklaşımı: Gelir yaklaşımı, GSYİH hesaplamasına yönelik diğer iki yaklaşım arasında bir tür orta zemini temsil etmektedir. Gelir yaklaşımı, emeğe ödenen ücretler, toprağın kazandığı kira, faiz biçiminde sermaye getirisi ve şirket karları dahil olmak üzere bir ekonomideki tüm üretim faktörlerinin kazandığı geliri hesaplamaktadır.¹⁴⁵

Gelir yaklaşımı, üretim faktörlerine yapılan ödeme olarak kabul edilmeyen kalemler için bazı ayarlamalarda faktörleri etkilemektedir. Birincisi, dolaylı işletme vergileri olarak sınıflandırılan satış vergileri ve emlak vergileri gibi bazı vergiler görülmektedir. Buna ek olarak, amortisman - işletmelerin kullanımla yıpranma eğilimi gösteren ekipmanların değiştirilmesini hesaba katmak için ayırdıkları bir rezerv - milli gelire de eklenmektedir. Bütün bunlar birlikte, belirli bir ulusun gelirini oluşturmaktadır.

2.1.3. Safi Milli Hasıla

Safi Milli Hasıla, brüt milli gelir eksi sabit sermaye varlıklarının (konutlar, binalar, makineler, ulaşım ekipmanları ve fiziksel altyapı) aşınma, yıpranma ve eskime yoluyla amortismanı olarak tanımlanmaktadır.¹⁴⁶

Safi Milli Hasıla, bir ülkenin vatandaşları tarafından yurtdışında ve yurt içinde belirli bir dönemde üretilen bitmiş mal ve hizmetlerin parasal değeridir. Bir ülkenin yıllık üretiminin toplam değeri olan GSMH eşdeğeridir, eksi mevcut stoku korumak

¹⁴⁵ What Is Gross Domestic Product (GDP)? a.g.e.

¹⁴⁶ “Net National Product (NNP)”: <https://www.investopedia.com/terms/n/net-national-product.asp>, 1 June 2020

için yeni mallar satın almak için gereken GSMH miktarıdır, aksi takdirde amortisman olarak bilinmektedir.

Safi Milli Hasıla, bir ülkenin minimum üretim standartlarını sürdürmedeki başarısını ölçmenin bir yolu olarak genellikle yıllık bazda incelenmektedir. Paralarını nerede kazandıklarına bakılmaksızın tüm vatandaşlarını hesaba katan ve üretim standartlarını yüksek tutmak için sermayenin harcanması gerektiği gerçeğini kabul ettiği için bir ekonomiyi takip etmek yararlı bir yöntem olabilmektedir.¹⁴⁷

Safi Milli Hasıla, temsil ettiği ulusun para birimi cinsinden ifade edilmektedir. Bu, Amerika Birleşik Devletleri'nde safi milli hasılanın dolar (USD) cinsinden ifade edilirken, Avrupa Birliği (AB) üye ülkeleri için safi milli hasılanın euro (EUR) cinsinden ifade edildiği anlamına gelmektedir. Safi Milli Hasıla, herhangi bir varlığın amortismanını çıkararak GSMH'den tahmin edilebilmektedir. Amortisman rakamı, normal kullanıma ve yaşlanmaya atfedilen varlıkların değer kaybının değerlendirilmesi ile belirlenmektedir. Bir ülkenin GSMH'si ile Safi Milli Hasılası arasındaki ilişki, gayri safi yurtiçi hasılası (GSYİH) ile net yurtiçi hasılası arasındaki ilişkiye benzerdir.

Safi Milli Hasılanın formülü şöyledir:¹⁴⁸

$$SMH = MVFG + MVFS - \text{Amortisman}$$

burada: MVFG = bitmiş ürünlerin piyasa değeri

MVFS = bitmiş hizmetlerin piyasa değeri

Alternatif olarak, SMH şu şekilde hesaplanabilmektedir:

$$SMH = \text{Gayri Safi Milli Hasıla} - \text{Amortisman}$$

Amortisman Kaydı

Sermaye tüketimi ödeneği (Capital Consumption Allowance - CCA) olarak da adlandırılan genel ekonomideki amortisman, bir ülkenin SMH'sini hesaplarken kilit bir bileşendir. CCA, belirli bir ulusal üretkenlik düzeyini sürdürmek için belirli varlıkları ve kaynakları değiştirme ihtiyacının bir göstergesidir. İki kategoriye ayrılmaktadır: fiziksel sermaye ve beşeri sermaye.

¹⁴⁷ A.e.

¹⁴⁸ A.e.

Fiziksel sermaye, gayrimenkul, makine veya mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılan diğer herhangi bir maddi kaynağı içermektedir. İnsan sermayesi ise, bir işgücünün mal ve hizmet üretme becerilerini, bilgilerini ve yeteneklerini ve ayrıca üretim standartlarını korumak için gerekli olabilecek gerekli eğitim veya öğretimi kapsamaktadır.¹⁴⁹ Fiziksel sermaye ve beşeri sermaye farklı şekillerde değer kaybetmektedir. Fiziksel sermaye, fiziksel yıpranma ve yıpranmaya bağlı olarak amortisman yaşarken, insan sermayesi işgücü devir hızına bağlı olarak amortisman yaşar — personel ayrıldığında, şirketler kaynaklarının daha fazlasını eğitime ve yeni yetenekler bulmaya harcamalıdır.

2.1.4. Milli Gelir

Milli gelir, bir mali yıl boyunca bir ülke tarafından üretilen mal ve hizmetlerin değeri anlamına gelmektedir. Bu nedenle, herhangi bir ülkenin bir yıllık bir dönemdeki tüm ekonomik faaliyetlerinin net sonucudur ve para cinsinden değer kazanmaktadır. Milli gelir belirsiz bir terimdir ve genellikle ulusal temettü, ulusal çıktı ve ulusal harcama ile birbirinin yerine kullanılmaktadır. Milli gelir tanımını anlayarak bu kavramı anlamak mümkündür.¹⁵⁰

Safi Milli Hasıla, piyasa fiyatlarına göre değil, üretim unsurlarına dağıtılan paylara göre hesaplanırsa, toplam milli gelir elde edilmektedir. Milli gelirin gelir noktasından belirlenmesi, üretime katılanların paylarına dayanmaktadır. Bu anlamda milli geliri şu şekilde tanımlanmaktadır: Bir ülkede bir yılda üretime katılan unsurların (emek, sermaye, doğa, girişimci) nakdi veya ayni olarak elde ettiği net gelirin toplamına milli gelir denilmektedir.¹⁵¹ Aynı şey bu sefer hisse bazında hesaplanmaktadır. Diğer bir deyişle milli gelir, üretilen mal ve malların maliyetine göre belirlenmektedir. Maliyete dahil edilen gelirler, bilindiği gibi, esas olarak ücretler ve maaşlar, faizler, kira veya kira ve karlardır. Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere üretim unsurlarına ait olmayan veya faaliyetlerinden kaynaklanan dolaylı vergiler

¹⁴⁹ “Net national income”: <https://data.oecd.org/natincome/net-national-income.htm>, 29 mayıs 2020

¹⁵⁰ Concept of National Income, <https://www.toppr.com/guides/fundamentals-of-economics-and-management/national-income/concept-of-national-income/#:~:text=National%20income%20means%20the%20value,value%20in%20terms%20of%20money.>

¹⁵¹ A.e.

dikkate alınmayacaktır. Bu anlamda milli geliri, bu gelirden milli ürünün satış fiyatına dahil olan dolaylı vergiler düşülerek üretim faktörlerine dağıtılan payların toplamı olarak bulunmaktadır.¹⁵²

$$\text{Milli Gelir} = \text{SMH (faktör fiyatları)} = \text{SMH (piyasa fiyatları)} - \text{Net Dolaylı Vergiler}$$

Bu hesaplama yapılırken piyasa fiyatları yerine faktör fiyatlarının alınmasının altında yatan sebep, hükümetin mal ve hizmetlere katma değer vergisi gibi dolaylı vergiler koyması, mal ve hizmet fiyatının faktör fiyatından daha yüksek bir seviyede artmasına neden olmasıdır. Ayrıca devlet, belirli mal ve hizmet gruplarına sübvansiyonlar vererek mal ve hizmetlerin faktör maliyetinin altında pazarda satılmasına neden olmaktadır. Diğer bir deyişle, piyasaların devlet tarafından sübvansiyon edilmesi piyasada negatif dolaylı vergilere yol açabilmektedir.¹⁵³

$$\text{Net Dolaylı Vergiler} = \text{Dolaylı Vergiler} - \text{Sübvansiyonlar}$$

Net dolaylı vergileri artırmak veya azaltmak için yapılacak herhangi bir değişiklik, aynı malın piyasa fiyatlarında da benzer bir değişikliğe neden olacaktır. Bu nedenle, piyasa fiyatlarında ölçülen çıktı rakamları yanıltıcı sonuçlar yaratabilmektedir. Bu nedenle, milli gelirin faktör fiyatlarıyla ölçülmesi ekonomik analiz için daha iyi bir gösterge olarak kullanılabilir.¹⁵⁴

2.1.5. Kişisel Gelir

Kişisel gelir, bir ülkedeki tüm bireyler veya hane halkları tarafından toplu olarak alınan tüm geliri ifade etmektedir. Kişisel gelir, maaşlar, ücretler ve istihdamdan veya serbest meslekten alınan ikramiyeler, yatırımlardan alınan temettüleri ve dağıtımlar, gayrimenkul yatırımlarından alınan kira gelirleri ve işletmelerden elde edilen kar paylaşımı dahil olmak üzere bir dizi kaynaktan alınan tazminatı içermektedir.

¹⁵² Erginay Akif, “**Milli Gelir Mefhumu ve Türkiye Milli Geliri Hakkında Kısa Bir Tetkik**”, 1957, Ankara auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1957-14-01- 04/AUHF-1957-14-01-04-Erginay.pdf, 23 temmuz 2020

¹⁵³ Pekin, Tevfik, “**Makro Ekonomi: Para, Milli Gelir**”, İstihdam, Bilgehan Basım Evi, İzmir, 1993, s.19

¹⁵⁴ Güran, Nevzat, “**Makro Ekonomik Analiz**”, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1999, S.69

“Kişisel gelir” terimi bazen bir bireyin aldığı toplam tazminatı belirtmek için kullanılır, ancak bu daha uygun bir şekilde “bireysel gelir” olarak adlandırılmaktadır. Çoğu yargı alanında “brüt gelir” olarak da adlandırılan kişisel gelir, belirli bir taban tutarın üzerinde vergilendirmeye tabi olmaktadır.

Kişisel gelir, tüketici tüketimi üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Tüketici harcamaları ekonominin çoğunu yönlendirdiğinden, ulusal istatistik kuruluşları, ekonomistler ve analistler kişisel geliri üç aylık veya yıllık bazda izlemektedir. Kişisel gelir, ekonomik genişleme dönemlerinde artma eğilimi gösterir ve durgunluk dönemlerinde durgunluk veya biraz düşüş göstermektedir. 1980'lerden bu yana Çin, Hindistan ve Brezilya gibi ekonomilerde yaşanan hızlı ekonomik büyüme, milyonlarca vatandaşının kişisel gelirlerinde önemli artışları teşvik etmiştir.¹⁵⁵

2.1.6. Kullanılabilir Gelir

Kullanılabilir kişisel gelir olarak da bilinen kullanılabilir gelir, gelir vergileri muhasebeleştirildikten sonra hanehalklarının harcama ve tasarruf için sahip oldukları para miktarıdır.¹⁵⁶ Kullanılabilir kişisel gelir genellikle ekonominin genel durumunu ölçmek için kullanılan birçok temel ekonomik göstergeden biri olarak izlenmektedir.¹⁵⁷

$$\text{Kullanılabilir kişisel gelir} = \text{Kişisel Gelir} - \text{Kişisel Gelir Vergileri}$$

Kullanılabilir gelirden, dağıtılmayan şirket karlarını ve değerlendirme düzenlemesi dahilinde de envanter ve yıpranmanı kişisel gelirden çıkartırken iş çevrelerinin transfer ödemelerini bu gelire dahil etmemiz gerekmektedir.¹⁵⁸ Değerlendirme düzenlemesi fiyat değişikliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu değerlendirme, kâr değerlerini belirlemek ve enflasyon hesaplamalarını düzeltmek için kullanılmaktadır. Çünkü hesaplanan karlar firmaların sattığı mallara göre belirlenmektedir. Ancak enflasyon dönemlerinde envanter değerlendirirken satılan malın maliyetinin altında ifade edilmektedir, böyle bir durumda kar daha yüksek bir değerden hesaplanmaktadır. Burada envanter değerlendirme düzeltmeleri, bu tür bir

¹⁵⁵

A.e.

¹⁵⁶ Bureau of Economic Analysis: "Disposable Personal Income." <https://www.bea.gov/data/income-saving/disposable-personal-income> Accessed July 30, 2020.

¹⁵⁷

A.e.

¹⁵⁸ Kargül, Doğan, “**Makro Ekonomi**”, Birsen Yayınları, İstanbul, 1983, s.15

hatayı gidermeyi amaçlamaktadır. Bu durumda kullanılabilir gelire ulaşmak için aşağıdaki formül uygulanabilmektedir.¹⁵⁹

$$\text{Kullanılabilir Gelir} = \text{Kişisel Gelir} - (\text{Dağıtılmamış Şirket Karları} + \text{Değerlendirme Düzenlemeleri}) + \text{İş Çevreleri transfer Ödemeleri}$$

Birçok faydalı istatistiksel önlem ve ekonomik gösterge kullanılabilir gelirden elde edilmektedir. Örneğin, ekonomistler, isteğe bağlı gelir, kişisel tasarruf oranları, marjinal tüketim eğilimi (Marginal Propensity to Consume-MPC) ve marjinal tasarruf eğilimi (Marginal Propensity to Save - MPS) gibi ölçümleri hesaplamak için başlangıç noktası olarak kullanılabilir geliri kullanmaktadırlar.

Kullanılabilir gelir eksi ihtiyaçlar için tüm ödemeler (ipotek, sağlık sigortası, yiyecek, ulaşım) isteğe bağlı gelire eşittir. Kullanılabilir gelirin bu kısmı, gelir elde eden kişinin seçtiği şeye harcanabilmekte veya alternatif olarak tasarruf edilmektedir.¹⁶⁰ İsteğe bağlı gelir, bir iş kaybı, maaş indirimi veya ekonomik gerileme nedeniyle azalan ilk gelirdir. Bu nedenle, isteğe bağlı mal satan işletmeler, durgunluklar sırasında en çok zarar görme eğilimindedir ve hem durgunluk hem de toparlanma belirtileri için ekonomistler tarafından yakından izlenmektedir.

Kişisel tasarruf oranı, kullanılabilir gelirin tasarrufa (örneğin emeklilik için) veya daha sonraki bir tarihte kullanıma giren yüzdesidir.¹⁶¹ Marjinal tüketim eğilimi, harcanan her bir ek harcanabilmekte gelir dolarının yüzdesini temsil ederken, marjinal tasarruf eğilimi, tasarruf edilen yüzdeyi ifade etmektedir.

2.1.7. Kişi Başına Düşen Milli Gelir

Kişi başına gelir, bir ulus veya coğrafi bölgede kişi başına kazanılan para miktarının bir ölçüsüdür. Kişi başına gelir, bir bölge için ortalama kişi başına geliri belirlemek ve nüfusun yaşam standardını ve yaşam kalitesini değerlendirmek için

¹⁵⁹ A.e.

¹⁶⁰ “Disposable Income”, <https://www.investopedia.com/terms/d/disposableincome.asp>, 5 July 2020

¹⁶¹ Bureau of Economic Analysis: "Personal Saving Rate." <https://www.bea.gov/data/income-saving/personal-saving-rate>, Accessed July 30, 2020.

kullanılmaktadır. Bir ulus için kişi başına gelir, ülkenin milli gelirinin nüfusa bölünmesiyle hesaplanmaktadır.¹⁶²

Kişi başına düşen gelir, her erkek, kadın ve çocuğu, hatta yeni doğan bebekleri nüfusun bir üyesi olarak saymaktadır. Bu, tek bir çatı altında ikamet eden tüm insanları bir hane olarak sayan hane geliri ve doğum, evlilik veya evlat edinme ile ilgili olan yaşayan aile olarak sayılan aile geliri gibi bir bölgenin refahına ilişkin diğer yaygın ölçümlerin aksine durmaktadır.¹⁶³

2.2. Teorik Açıdan Büyüme

Ekonomik büyüme olgusu, iktisatçıların sürekli tartıştıkları bir konudur. Geliştirilen büyüme teorileri, içinde bulunduğumuz dönemin ekonomik ve sosyal özelliklerinden etkilenmiş ve buna bağlı olarak iktisadi alanda devlete farklı görevler yüklemiştir. Devletin ekonomik büyüme için bazen aktif rol alması, bazen de pasif kalarak ekonomiye müdahale etmemesi gerektiği ileri sürülmüştür. Çalışmanın bu bölümünde büyüme teorileri kısaca tartışılacaktır.

2.2.1. Merkantilizm

Merkantilizm, Batı Avrupa'da 1450-1750 yılları arasında uygulanan ekonomi politikaları olarak adlandırılmaktadır. Merkantilist politikalar devleti güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Ülkeye olan değerli maden akışını hızlandırarak ve stok sahasını artırarak bunu gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Dolayısıyla modern devletin doğuşu, ekonomik faaliyetlerin yükselişi, zenginlik hissinin başlaması ve zihinsel çerçevenin iyileştirilmesi, merkantilizmin oluşum sürecinde anahtar rol oynamıştır. Gelişen denizcilikle birlikte artan ekonomik faaliyetler, bu dönemin “Ekonomik Kapitalizm” olarak adlandırılmasında önemli rol oynamıştır. Bu dönemde yerli tüccarların yabancı tüccarlara karşı savunulması da ülkeler için gerekliydi ve bunu başarmak için merkezi bir güç talep edilmiştir.¹⁶⁴

¹⁶² “Personal Income”: <https://www.investopedia.com/terms/p/personalincome.asp>, 3 June 2020

¹⁶³ U.S. Bureau of Economic Analysis. "Local Area Personal Income, 2018." <https://www.bea.gov/news/2019/local-area-personal-income-2018>. Accessed 2 Aug 2020..

¹⁶⁴ Gülten Kazgan, “İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Devrimi” Ankara: Remzi Kitapevi, 2009, s.18

Ortaçağda kilise ve feodalite topluluk üzerinde yıkıcı bir role sahip olmuştur. Rönesans ve reform canlanmaları bu rolün ortadan kalkmasında oldukça etkili olmuştur. Ayrıca, ortaçağın feodal ve tarımsal sistemini geride bırakıp ticaret ve sanayinin temel olduğu sisteme geçişi teşvik edecek güçlü bir devlet eksikliği görülmektedir. Ortaçağ toplumu kilise ve feodaliteye dayanmaktadır. Hükümdarlar, reform hareketlerinin neden olduğu kilisenin iç karışıklığından faydalanmışlardır. Müstehcenliği ortadan kaldırmak için başlatılan isyanların çoğu, hükümdarlar tarafından destek görmüştür.¹⁶⁵

Tıpkı hükümdarların feodal beylerin yetkisini almaları gibi, ülkelerde hukuk birliği sağlanmış ve kralın mahkemeleri olarak ülke genelindeki idari teşkilatların ve ordunun dürtüsü ile merkezi devletlerin anayasası kurulmaya başlanmıştır.¹⁶⁶

Merkantilizm ilkeleri, güçlü bir devlet kurma işleyişine dayanmaktadır. Ticari kapitalizm, yani merkantilizm döneminde altın ve gümüşün zenginliğin ana kaynağı olduğu düşünülmüştür. Bir ülke altına ve gümüşe ne kadar çok sahip olursa, o kadar güçlü kabul edilmiştir. Bu nedenle devletlerin veya ülkelerin yöneticilerinin her türlü önlemi alması gerektiği vurgulanmıştır. Böylece ticaret sınırlanmayacaktı; aksine uzatılması gerekmiştir. Öte yandan, ihracatta artıkları sağlamak için eyaletler tarafından uygulanan bir dizi ithalat kısıtlaması olmuştur. Merkantilistlere göre, otoritenin gümrükler üzerinde sıkı bir kontrol mekanizmasına sahip olması gerekmiştir. Ayrıca ülke sanayisini örgütlemek, ihtiyaç duyulduğunda sınai vakıflar kurmak ve uzman hacmini artırmak için sanayi bölgesini faydalı olacak şekilde düzenlemek zorun olmuştur.¹⁶⁷

Merkantilist ilkeler yoluyla servet arama süreci, sömürgeciliğin ilerlemesine ivme kazandırmıştır. Bu durum, evrensel bir rekabetin başlamasında önemli bir rol oynamıştır. 1600 ile 1667 yılları arasında Avrupa'da savaşın olmadığı sadece bir yıl olmuştur. İngiltere, Hollanda, Fransa ve İspanya arasında süregelen savaşların en çok yükselen ülkesi olması nedeniyle, imparatorluğun büyümesi ticaret sisteminin gelişmesiyle paralellik göstermiştir.¹⁶⁸

¹⁶⁵ A.e.

¹⁶⁶ Mehmet Ertuğruloğlu, “**Ekonomi Doktrinleri Tarihi**”, Ankara: Ayyıldız Matbaası A.Ş., 1972, s.22

¹⁶⁷ Cahit, Aydemir, Hüseyin Haşimi Güneş, “**Merkantilizmin Ortaya Çıkışı**”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 5(15), 2006, s.136-158

¹⁶⁸ Vural Fuat Savaş, “**İktisatın Tarihi**”, Ankara: Siyasal Kitapevi, 2000, s.27

Merkantilist ilkelerin bir sonucu olarak, altın ve gümüş yalnızca güçlü ülkeler tarafından tutulmuştur. Bu durum, para kaybeden bazı ülkelerin alımlarının azalmasına ve dolayısıyla dış ticaretin azalmasına neden olmuştur. Aynı zamanda para kazanabilen bu ülkelerin enflasyonla mücadelesi de devam etti ve mali sıkıntı içindeki ülkelerle ticaret yapamayacak duruma gelmiştir. Yalnızca tek taraflı menfaatler amacını güden merkantilist politikalar, bir ulusun ihracatının diğer ulusların ithalatına bağlı olması ve diğer ulusların ithalatının ödeme yeteneklerine bağlı olması nedeniyle başarılı olmamıştır. Merkantilist politikaların bir sonucu olarak devlet, dış ticaretin azalmasına ve enflasyonun yükselmesine neden olmuştur. Ticaret burjuvazisi yerini sanayi burjuvazisine bırakırken, korumacı devlet politikasının doğal düzen hipotezi de öyle kalmıştır.¹⁶⁹

Merkantilizm ilkeleri genel olarak güçlü devlet kavramına dayanmasına rağmen, farklı kültürel yapılar nedeniyle ülkelere göre değişiklik göstermiştir. 1600'lerde İspanya, altın rezervleri bakımından en zengin ülkede olmuştur. Külliyeçi merkantilizm olarak da adlandırılan İspanyol merkantilizmi, Amerika ve Asya'dan kıymetli maden ithalatı için devleti bazı düzenlemelerle tanıştırmış ve bu değerli madenleri bu bölgelerden getirmek için yola çıkan tüccarlara el uzatmayı amaçlamıştır. Yine de fetih olarak gereken hızlanmayı yerine getiremediği için ülke Avrupa'nın gerisinde kalmıştır.

Adını Colbertizm'den alan Fransız merkantilizmi, devletin rehberliğinde sanayileşmeye yoğunlaştığı bir merkantilist sistemden bahsetmiştir. Fransız merkantilizmi tarafından devletin en önemli kısmı sanayileşmeyi sağlamıştır. Fransız filozof Jean Bodin, devletin kontrolünde işlem ve işi belirleyen tüm engellerin kaldırılması için ayağa kalkmıştır. Dahası, en tanınmış eseri olan “Cumhuriyetin Altı Kitabı”nda devlet toplumu üzerinde ısrar etmiştir ve onu şu şekilde ayırmıştır:¹⁷⁰

- devletin arazi mülklerinden elde ettiği gelir
- savaş geliri
- vatandaşlardan alınan vergiler

¹⁶⁹ Nazım Öztürk, “**Ekonomide Devletin Değişen Rolü**”, Amme İdaresi Dergisi, 39(1), 2006, s. 17-38

¹⁷⁰ Arif Ersoy, “**İktisadi Düşünceler Tarihi**”, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2012

- gümrük vergileri
- diğer görevler

Bodin ayrıca avans vergilerle de karşı karşıya geldi ve bunların devamlılığının olasılığına dikkat çekmiştir. Hiçbir savaşın halka vergi burdanından daha fazla zarar veremeyeceğinden bahsetmiş ve hükümdarı vergi yükünün aşırı artırılması konusunda uyarmıştır.¹⁷¹

Diğer bir Fransız filozof Jean Babtiste Colbert, Fransa'da bakanlık yaptığı dönemde ülke çapında sanayileşmenin yolunu açmıştır. Katkıları sayesinde Fransız ticaretinin adını almıştır. Bakan koltuğundayken Colbert, devleti güçlendirmek için politikalar uygulamıştır ve devletin tüm ekonomik faaliyetleri denetlemesini sağlamak için kıdemli otoriteye fayda sağlamıştır. Colbert'in bakan olduğu dönemde, sanayi sektörü devletten epeyce yardım almıştır. Güçlü devlet kavramının genellikle merkantilizm politikaları tarafından benimsendiğini ve dolayısıyla Colbert'in Fransa'da bakanlık döneminden başka hiçbir şeye bakmadığını anlamak mümkündür.¹⁷² Colbert ayrıca ticaretin tek amacının devleti güçlendirmek olduğundan bahsetmiştir.

İngiliz ticaretçiliği, diğer ülkeler göz önüne alındığında bir başarı olmuştur. Bu başarı sanayi devrimini beraberinde getirmiştir. Britanya'da merkantilist politikaların başarılmasıyla, denizciliğin devletin dürtüsü ve desteğiyle gelişmesi veya imalatla ilgili nedenler etkili olmuştur. İngiliz filozof Edward Misselden, ticaret dengesine önem veren ilk filozof olarak kabul edilmiştir ve devletin ihracatı teşvik etme, ithalatı tanımlama ve dış ticareti kanıtlama yolunu seçmiş olması gerektiği görüşünü savunmuştur.¹⁷³

Başka bir İngiliz filozof Thomas Mun da ihracatın desteklenmesi için ayağa kalkmıştır. Mun, devletin yalnızca dış ticaret fazlasıyla zenginlik elde edebileceğini fark etmiştir.¹⁷⁴ Bu filozofların yanı sıra, Sir William Petty, Dudley North, John Locke, Richard Cantillion, David Hume, Sir James Steuart gibi filozoflar, İngiliz ticaretinin

¹⁷¹

A.e.

¹⁷²

Ersan Bocutoğlu, “İktisadi Düşünceler Tarihi”, Ankara: Murathan Yayınevi, 2012. s.18

¹⁷³

A.e.

¹⁷⁴

A.e.

başarısında önemli bir rol oynadılar. Dahası, yukarıda adı geçen tüm filozofların merkantilist düşüncelerin yanı sıra ekonomik fikirleri de olmuştur.¹⁷⁵

Cameralizm olarak da adlandırılan Alman merkantilizmi, devlet teorilerine dayanmaktadır. Kameralizm, kamu maliyesi ve mali yönetime dikkat ederek sanayileşmeyi temsil etmektedir. Almanya'da üç yüz yıl süren bu akış, ulusal birliğe ve sanayileşmeye katkıda bulunmuştur. Cameralist teorisyenler, tarımın, madencilik ve endüstrinin devlet tarafından sağlanmış olması gerektiğini iddia etmişlerdi. J.J.Becher, devletin sanayileşmede en büyük rolü oynayacağını ve ihracatı artıracığını belirtmiştir. Öte yandan Hornick, Almanya'nın gücünün artan nüfusu ile birlikte kalacağını belirtmiştir.¹⁷⁶

2.2.2. Fizyokrasi

“Fizyokrasi” terimi, Fransızca “phyiocrate” kelimesinden gelmektedir. Bu kelime kendini Yunanca çeviriden “doğanın kuralı” olarak tanıtmaktadır. Fizyokratlar, evrensel ve mükemmel bir “doğal düzen” i açığa çıkaran ilahi bir güce inanmaktaydılar. Materyalist düzenin yanı sıra bir toplumsal düzenin varlığına da inanan fizyokratlar, doğanın egemenliğine uymanın güzelliği sağlayacağından bahsetmişlerdir.¹⁷⁷ Fizyokrasi ilk ideolojik sistem olarak kabul edilmektedir. Yalnızca yirmi yıl süren sistem, Ricardo, Marx ve Adam Smith gibi iktisatçıları da etkilemiştir.

Fransız Devletin müdahaleciliğinin İngiliz merkantilizminden daha katı olmasının nedeni, Fransa'da fizyokrasinin doğmasına neden olmuştur. Dahası, ticarete kaybedilen tüm savaşlar ve sarayın aşırı masrafları Fransız ekonomisinin gerilemesine neden olmuştur. Bu nedenle köylülük üzerindeki vergi yükü artmıştır. Vergi tahsilatındaki sıkıntılar bütçe açığına neden olmuştur ve ekonomiyi ciddi bir çıkmaza sürüklemiştir. Tüm bu sorunların bir sonucu olarak, toplumsal huzursuzluk yaranmıştır. Üç yüz yıldır merkantilizmin uygulanması, ciddi ideolojik dürtüler doğurmuştur. Ekonomiye gelince, tarımsal faaliyetlerin sanayiye karşı azalması, değersiz toprakların artmasına ve kırsal nüfusun azalmasına neden olmuştur. Ayrıca

¹⁷⁵ A.e.

¹⁷⁶ A.e.

¹⁷⁷ Kamil Güngör, “İktisadın Tarihine Kısa Bir Bakış ve Merkantilizmden Günümüze İktisadi Düşünceler”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 14, 1998. s.18

kurulan iç gümrükler iller arası tahıl ticaretini de durdurmuştur. Müdahaleciye karşı memnuniyetsizlikler burada merkantilizm durumları yaşanmaya başlamıştır.¹⁷⁸ Üretimi servet kaynağı olarak kabul eden ve devlet müdahalelerinin kaldırılmasına direnen fizyokratlar, “bırakınız yapsınlar” ifadesini benimsemişlerdir.

Ekonomik faaliyetlerin tabiat-ilâhi yasalarla belirleneceğini iddia eden fizyokratlar, devletin bu yasaların işleyişine kesinlikle müdahale etmemesi gerektiğini ileri sürmüşler ve önceki devletlerin müdahalelerini eleştirmişlerdir. Fizyokratlara göre, devletin görevi yalnızca insanın hayatını ve servetini korumak ve iç ve dış güvenliği sağlamaktır.

Fizyokrasi ilkelerine göre, sanayi ve ticaret yerine tarımın hızlanmasına destek olunması gerekmektedir. Fizyokratlar, toplumu sosyal, üretken ve kısır sınıf olarak üç kategoriye ayırmıştır. Tarım işçileri üretken sınıfın üyeleri olarak kabul edildi. Dolayısıyla devlet, tarım camiası üzerindeki vergileri düşürmüş olmalı, ayrıca bunları tamamen iptal etmek zorunda kalmıştır. Üretimi yavaşlatmamak için tahsil edilmesi gereken vergilerin arazi sahipleri tarafından teşvik edilmesi gerekmiştir.¹⁷⁹

Fizyokratlar, endüstriyel faaliyetler, herhangi bir artı üretimi teşvik etmediği ve böylece Colbertizm politikalarının yararı düşürüldüğü, hayvancılık sahiplerine zarar verdiği ve üretilen ürünlerin fiyatlarının yükselmesine neden olduğu şeklinde yorumladılar. Bu nedenle devletin elini uzatması ve tüccar ile sanayici arasındaki rekabet koşullarını sağlaması gerekmiştir. Fizyokratlar, bu koşulların doğrulanmasının, toprak üretkenliğinin fazlasının sermaye ve servet birikimini tam olarak oluşturmaya izin vereceğini düşünmüştür. Daha sonra Adam Smith aynı görüşü takip etmiştir.¹⁸⁰

Fizyokrasinin kurucusu olarak tanınan François Quesnay, fizyokrat ekonominin bir toplamı olarak kabul edilen ekonomik tabloyu incelemiştir. Quesnay, “Natural Law” adlı çalışmasında, devletin faaliyetlerinin de doğal düzen sistemini ayarlaması gerektiğini belirtmiştir. Devlete düşman oldu ve ekonomik faaliyetlerin

¹⁷⁸ Funa Raha Adaçay ve Hasan Islatince, “**İktisadi Düşünceler Tarihi**”, Bursa: Ekin Yayınevi, 2013. s.11

¹⁷⁹ Bocutoğlu, a.g.e.

¹⁸⁰ Burhan Ulutan, “**İktisadi Doktrinler Tarihi**”, İstanbul: Ünal Matbaası, 1978. s.27

kendini geliştirmesi fikrini savunarak görünmez el ilkesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca, “laissez faire-laissez passer” terimini icat eden kişi de Quensay'dı.¹⁸¹

Bir başka fizyokrat Anne Robert Jacques Turgot, reformlarla devletin baskısını serbest bırakarak toplumun daha özgür bir rejime sahip olması gerektiğini söylemektedir. Bunun nedeni, halkın ezildiğini fark etmesidir. Turgot, bakan koltuğundayken fikirlerini gerçekleştirme fırsatı bulmuştur. Bu dönemde piyasaya özgürlük getirmek için buğday ticaretini serbestleştirmiştir, ancak daha sonra görevinden uzaklaştırılmıştır.¹⁸² Aksi takdirde Victor Riquetti, kitaplarından birinde vergi politikalarına atıfta bulunarak vergi terimini açıklamıştır. Dupond de Nemours veya La Riviere gibi bazı filozoflar, devletin müdahalelerine karşı doğal düzen fikrini desteklediler.¹⁸³

2.2.3. Klasik Büyüme Teorileri

Adam Smith'in 1776 yılında yayımladığı “The Wealth of Nations” adlı eseri, klasik ekonominin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Klasik ekonomik akış, devletin müdahalelerine itiraz etmiş ve fizyokratların bazı ahlaki değerlerine işaret ederek görünmez eli geliştirmiştir. Ayrıca 18. yüzyılın sonlarında tüm dünyada ortaya çıkan koşullar, ekonomik gelişmelerin ve ekonominin geleceğinin habercisiydi. Merkantilist kolonyal politikaları, Amerika'nın egemen olarak yükselişi ile yanlış yerleştirme, Fransız Devrimi aracılığıyla ortaçağ toplumu aracılığıyla ilişkilerin kopması ve sanayi devriminin yardımıyla büyüyen fon gibi gerçekler, klasik iktisadın ortaya çıkışında şaşırtıcı bir rol oynamıştır.¹⁸⁴

Rönesans ve reformun ortaya çıkardığı özgürlükçü zihniyet, teknik ve bilimsel alanlarda birçok değişikliğe öncülük etmiştir. Coğrafî keşifler ve bunun sonucunda ortaya çıkan emperyalist hareketler, Avrupa'nın zenginleşmesinde büyük rol oynamıştır. Bu hareketlerin sonucu olarak doğan sanayi devrimi, burjuvazinin güçlenmesine neden olmuş ve güçlenen burjuva sınıfı, özgürlük sağlamaya çalışarak

¹⁸¹ Bocutoğlu, a.g.e.

¹⁸² Bocutoğlu, a.g.e.

¹⁸³ Rona, Turanlı, “İktisadi Düşünce Tarihi Kronolojik Evrimi”, İstanbul: Beta Yayın Dağıtım A.ř., 1988

¹⁸⁴ Vasfi Haftacı, “İktisadi Düşünceden Yönetim Düşüncesine”, Kocaeli: Umuttepe Yayıncılık, 2014. s.12

yaşayabilmekte bir devlet anlayışını savunmuştur. Fransa ve İngiltere'de sanayi devrimi aracılığıyla finanse edilen yenilikçi sınıf üyeleri, ticari kısıtlamalara, merkantilizm altında meydana gelen tekelleşmeye, devletin karşı konulmaz otoritesine ve zenginlikleriyle aristokratların gücüne karşı tavır almışlardır. Bu sınıf, devletin ekonomiye asgari müdahalesi ve ekonomik ve siyasi özgürlüğün pekiştirildiği bireysel bir sistem fikrini benimsemiştir. Bu görüşün temeli klasik iktisatçılar tarafından atılmıştır.¹⁸⁵

Devleti ekonomide belirleyici olarak kabul etmeyen klasik iktisatçılar, devletin iktidarı üzerinde bir kısıtlama olması gerektiğine ve dolayısıyla askeri, eğitim ve refah sağlaması gerektiğine inanmışlardır. Bireyler, ekonomi sektörü tarafından kendilerini özgür hissetmiş ve bakmış olmalı ve öncelikler gözetilmelidir. Fizyokratların savunduğu doğal düzen teorisinin ekonomiye de denge getireceğini düşünen klasikler, doğal düzenin yani görünmez elin çıktığı ve üretim türünü belirleyeceğini belirtmişlerdir.¹⁸⁶

Klasik iktisatçıların Say yasası olarak bilinen “Arz kendi talebini yaratır” görüşü de arz ve talep dengesinin doğa yasaları tarafından getirilmesi gerektiğini iddia etmekte ve buna dış müdahale olmaması gerektiğini vurgulamaktadır¹⁸⁷. Klasiklere göre, devlet ekonomi için ne kadar çok görev alırsa, vergi borcu halk için o kadar sorun olmaktadır. Borden vergisinin artması sanayileşme sürecini yavaşlatacak, çünkü aynı zamanda bir tasarruf açığına ve harcamaların artmasına neden olacaktır. Bu nedenle özel girişim sistemini önemseyen klasikler, devlete mümkün olduğunca girişimcilerin önündeki engelleri kaldırmıştır. Taşınması gereken bir haç olarak gördükleri devlet, güvenlik, savunma, adalet ve diplomasi konusundaki misyonlarını yerine getirirken asla ekonomiye müdahale etmemeliydi. Kısıtlı bir alan arasında üretim yapmalıydı ve bu nedenle harcamaları da azalacaktır. Bu masrafların finansmanı için, bireylerden ve özel kurumlardan sadece bir grup görev alınması gerekmiştir.¹⁸⁸

Klasikler devletin işini üç aşamada açıklamıştır. Bireyin menfaatlerinin gözetilmesinin esas olduğu bu sistem sayesinde, devlet ekonomiye doğrudan

¹⁸⁵ Küçükkalay, Abdullah Mesud, “**Dünya İktisat Tarihi**”, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 2014. s.18

¹⁸⁶ A.e.

¹⁸⁷ Güngör, a.g.e., s.11

¹⁸⁸ A.g.e., s.13

müdahale edemedi, ancak milli savunma sağlayarak, kanun sınırları dahilinde tüm bireysel girişimlere el kaldırarak bireylerin yaptığı tüm yatırımları üstlenmiştir. Devletin misyonunun üç kademesi olsaydı yatırımlar yeterince karlı olmasa bile maddi gücü yetmememiştir.

Klasik iktisat ilkesinin kurucusu olarak tanınan Adam Smith, devletin ekonomiye müdahalesi konusunda bazı şartlar talep etmiştir. Ona göre, insanlar kendi çıkarlarını gözetirken devletin müdahalesine gerek olmamıştır. Yine de diğer durumlarda bir müdahaleye ihtiyaç duyulabilmektedir. Smith bu vakaları nadas olarak sınıflandırmıştır.¹⁸⁹

- Devleti her türlü topraksız saldırıya karşı savunmak için bir ordu sağlamak zorunda olmuştur.
- Devlet, adaleti sağlamak için bireyleri korumak zorunda olmuştur.
- Devlet, bireylerin kâr getiremeyeceği işe adım atmak, vakıf ve tesisler yapmak zorunda kalmıştır.
- Devletin yarışmalara önlem alması gerekmiştir.
- İthalatçılara gümrük vergisi uygulamak zorunda kalmıştır.
- Faiz oranları devlet tarafından takip edilmelidir. Kontrol altında tutması gerekmiştir.

Ayrıca Marshall, vergilendirmenin vatandaşların ödeme gücüyle doğru orantılı olması gerektiğinden bahsetmiştir. Marshall'a göre vergi oranlarının keyfi olduğu kadar net ve istikrarlı olması gerekmiştir.¹⁹⁰

Başka bir ekonomist David Ricardo da vergilendirmeye dikkat etmiştir. Ricardo'ya göre vergiler bir ülkenin sermaye veya harcamalarından karşılanacaktı. Harcamadan alınan vergilendirme normaldi, ancak sermayeden alınan vergilendirme bir ülkenin üretim gücüne zarar vermiştir.¹⁹¹ Ayrıca Ricardo dış ticaret politikalarının yanında yer almıştır. Smith'in mutlak üstünlük teorisine karşı Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlük yasası, İngiltere'nin gıda ürünleri ithal eden ve endüstriyel mallar ihraç eden bir ülke olmasına katkıda bulunmuştur. Ricardo'nun görüşüne göre,

¹⁸⁹ A.g.e., s.17

¹⁹⁰ Bocutoğlu, a.g.e., s.10

¹⁹¹ Ulutan, a.g.e., s.18

devlet para arzını arttırırsa, enflasyona neden olacağı için ekonomiye müdahale etmemek gerekmektedir (Paranın Miktarı Teorisi).¹⁹²

Nüfus teorisi aracılığıyla, ünlü klasik iktisatçı T.R. Malthus, devletin müdahalesine karşı çıksa ve dış ticarettten yana dursa, fayda söz konusu olduğunda devlet yanlısı olacaktır. Bu nedenle Britanya'nın Mısır Yasaları tarafından desteklenen korumacılığı desteklemiştir. Bu kanunlar, mısır için önemli miktarda vergilendirme yapmak için kullanılmıştır. Malthus, mısır fiyatlarını artıranların sermayenin üretimi artırmasına ve verimliliği artırmasına yardımcı olacağını düşünerek bu politikayı desteklemiştir. Ayrıca Malthus, talepteki zayıflığı dikkate alarak harcamaların artırılmasını desteklemiştir ve klasik iktisatçıların devlet müdahalelerinde esnek olma konusunda bir istisnası olduğunu iddia etmiştir.¹⁹³

Tıpkı Malthus gibi, J.S. Mill, gerektiğinde müdahalelerin olasılığı hakkında aynı fikirle gelmiştir. Ömrünün yoksulluğundan oldukça etkilenen Mill'e göre, devletin eğitimsel gelişmeleri sağlaması, gelir eşitsizliğine vergi politikaları ile çözüm getirmesi ve çocukların çalışma saatlerini sınırlandırmak için organizasyonlar yapması gerekmiştir. Ayrıca Mill, varlıklı insanlardan daha yüksek vergiler almaktan yanaydı ve bu düzenlemenin halka açılmayacağını düşünerek yıllık gelirin artırılmasını savunmuştur.¹⁹⁴

2.2.4. Sosyalist Büyüme Teorisi

Sosyalist sistemde üretimde kullanılan üretim araçlarının çoğu devlet mülkiyetidir ve büyüme fikri Marx'a dayanmaktadır. Marx'a göre emek, üretimin değerini belirler ve aynı zamanda büyümenin motorunu oluşturmaktadır. Marx, büyüme sürecini tam bir dengesizlik olarak görmektedir. Önemli bir sosyalist olan Grigori Aleksandrovic Feldman'ın iki sektörlü büyüme modeli Alex-ander Erlich ve Evsey Domar tarafından desteklenip geliştirilmiştir.¹⁹⁵

Marx'ın büyüme teorisi genellikle artı değer ve yatırıma dayanmaktadır. Ayrıca Marx'ın büyüme teorisi; üretim fonksiyonu yapısı, yeniliklerin karakteri ve sermaye

¹⁹² A.g.e., s.21

¹⁹³ Bocutoğlu, a.g.e., s.13

¹⁹⁴ A.g.e., s.14

¹⁹⁵ Kaya, A. Ayşen, “Büyüme Teorileri”, Etam Matbaa, Eskişehir, 1998, s.40

birikim tarzı hakkında bazı spesifik varsayımlara dayanmaktadır. Bu varsayımlar genel olarak düşünüldüğünde, ücretlerin ve kar oranlarının zaman içindeki davranışları hakkında varsayımlar haline gelmektedirler. Bu değişken varsayımlar, ekonominin dinamik seyri açısından bazı sonuçlar ortaya koymaktadır, özellikle büyüyen bir ekonomide yapısal kusurların ortaya çıkacağını ifade etmektedirler.¹⁹⁶

Marx'ın büyüme teorilerini daha iyi anlamak için emek değer teorisini ve artık değer teorisini incelemek gerekmektedir. Marx'a göre, bir malın değeri, o malın üretiminde kullanılan emekle ölçülür ve bu emek miktarı, malların piyasadaki değişim değerini belirlemektedir. Bununla birlikte, kapitalistler, piyasadaki işçiye emeğin gerçek değerini değil, asgari fizyolojik geçim düzeyindeki bir ücreti öderler. Böylece kapitalistler, işçileri sömürerek kâr elde etmektedirler.¹⁹⁷ Emek gerçekten değer tek belirleyicisi olsaydı, kâr ve faiz ne olurdu? Marx, kâr ve faizi artı değer olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla, kapitalistlerin ve toprak sahiplerinin emeğin sömürücüsü olduğu sonucuna varmak için kısa bir matematiksel adım atmak yeterli olmuştur. Gerçekte tüm değer emeğin ürünü ise, o zaman kapitalistler tarafından alınan tüm kârlar ve toprak sahipleri tarafından kazanılan faiz, işçi sınıfının adil kazançlarından haksız bir şekilde alınan artı değer olmalıdır.¹⁹⁸

Marx'a göre kapitalist sistem dinamiktir ve sürekli gelişim içindedir. Bu dinamizmin ve büyümenin kaynağı teknik ilerlemedir; Kapitalistlerin temel işlevi esasen teknik ilerlemedir. Buradan çıkarılabilen sonuç, Marx'ın büyüme sürecinde teknik ilerlemenin ve yatırımların rolüne öncelik vermesidir. Yatırımların hem teknik ilerlemenin sonucu olduğunu hem de teknik ilerlemenin uygulanması için gerekli olduğunu bulmuştur. Teknolojiyle ilgili daha çok ilgi çekici olan şey, büyümeyi nasıl etkilediği değil, emek sömürsünü nasıl artırdığıdır. Ayrıca Marx, büyümenin dar bir geçit olduğunu görebilmiştir ve buna göre, yatırımlar eksik veya aşırı ise kapitalist sistemin konjonktür dalgaları göstereceğini savunmuştur.¹⁹⁹

Marx'ın büyüme modeli altı ana maddede birleştirebilmektedir. Yeni teknolojiler emeğin sömürülmesini artırır; büyüme yatırımların bir fonksiyonudur,

¹⁹⁶ A.e.

¹⁹⁷ Hiç, Mükerrrem, “Büyüme Teorileri ve Gelişen Ekonomiler”, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1975, s.21

¹⁹⁸ Yüksel Bayraktar, Ayfer Özyılmaz, Metin Toprak, “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Gelir Eşitsizliği İlişkisi: Türkiye Deneyimi”, Liberte Yayınları, Ankara, 2003, s.65

¹⁹⁹ Hiç, a.g.e., s.32

yatırımlardan elde edilen kâr oranı; Zamanla kâr oranı düşeceği için yatırımlar azalacak ve ardından efektif talebin azalması sonucunda depresyon kaçınılmaz hale gelecek; dengesizlik ekonominin olağan eğilimidir; yeni teknoloji var ama rekabetin bir sonucu olarak içsel bir gelişmedir.²⁰⁰

Sosyalist teoride, üretim araçlarının mülkiyeti devletin elinde yoğunlaşır ve üretim toplumun ihtiyaçlarına göre planlanmaktadır. Bu süreç komünizm öncesi, yani devletin kendiliğinden işlememesi ve soldurulması önce geçici bir süreçtir. Sosyalist büyüme fikrinin babası Karl Marks'tır. Marx, kapitalist büyümeyi sermaye birikimi olarak görmektedir ve sermaye birikiminin, işçilerin artı değerlerinin (ücretli köleler) kapitalistler tarafından el konulmasıyla gerçekleştiğini savunmaktadır.

2.2.5. Post Keynesyen Büyüme Modeli (Harrod-Domar)

Post-Keynesyen büyüme modelleri, Keynesyen varsayımların ve kısa sürede ekonomik koşulları analiz etme yöntemlerinin uzun bir dönemdeki ekonomik süreçleri tanımlamak için kullanıldığı modellerdir.

1939'da R. Harrod'un ekonomik dinamikler üzerine ilk çalışması olan “Dinamik Teorinin Ana Hatları” yayınlanmıştır ve savaştan sonra Harrod'un dersleri 1946-1947'de Londra Üniversitesinde okunmuştur. 1973 yılında, Harrod'un teorisinin ekonomik dinamikler alanındaki en eksiksiz sunumunu ve bir dizi kavramda modelin daha net tanımlarını içeren “Ekonomik Dinamikler Teorisi” kitabı yayınlanmıştır. 1941-1942'de E. Hansen'in sabit bir yatırım akışının milli gelir üzerindeki etkisini yansıtan “Mali Politika ve İş Çevrimleri” kitabındaki şemaya dayanan E. Domar, böyle bir akışın gelir büyümesi üzerinde olumlu bir etkisi olduğu sonucuna varmıştır. “Borç Yükü ve Milli Gelir” adlı makale, Domar'ın büyüme oranını ekonominin belirli sorunlarını incelemek için analitik bir araç olarak uyguladığı diğer ünlü makalelerinin başlangıcı olmuştur. 1957'de Domar kendi modelini oluşturmuştur. 1956'da R. Slow, iki yaklaşımı birleştiren ilk kişi olmuştur ve onu Harrod-Domar modeli olarak adlandırmıştır. Bu model, modern dünyada uluslararası kuruluşların birçok çalışmasında popülerdir.²⁰¹

²⁰⁰ Gürak Hasan, “**Emek-Teknolojik Yenilik ve Büyüme**”, Değişim Yayınları İstanbul, 2004, s.71

²⁰¹ Romer, David, **Advanced Macroeconomics**, 2nd Edition. McGraw Hill, 2001, p.19

R. Harrod, dinamiklerin, çıktı hacminin döngüsel veya dönemsel olarak değişmediği, ancak uzun bir süre boyunca değiştiği ekonomik bir durum olduğunu düşünmektedir. Harrod, garantili büyüme oranı ve doğal büyüme oranı gibi kavramları tanıtmıştır. Garantili büyüme oranı altında, maksimum kar elde etmeyi sağlayan malların üretim oranını, yani dinamik denge olduğunu anlamıştır. Harrod'un teorisinde odaklandığı sorun, sürekli artan sermaye hacmini tam olarak kullanmak için gereken gelir artışı oranı sorunudur. Harrod, büyüme oranının ne kadar istikrarlı olduğunu, doğal büyüme oranı garanti edilenin ötesine geçtiğinde düzeltici faktörlerin bir listesini belirlemeye çalışmıştır.²⁰²

Harrod ve Domar modellerindeki ayırt edici özellikler, yalnızca modeli oluştururken ilk konumdaki bazı farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, Harrod'un modelinin temeli, tasarruf ve yatırım eşitliği fikridir ve Domar'ın modeli, nakit gelir (talep) ve üretim kapasitesi (arz) eşitliğidir. Her iki bilim adamı da milli gelirdeki artışın sermaye yoğunluğuna ve birikim oranına bağlı olduğu konusunda hemfikir olmuştur. Modellerinde sermaye, ekonomik büyümenin tek faktörü olarak kabul edilir. Bu faktör, diğer faktörlerin tüm işlevlerini birleştirir. Tüm faktörlerin dahil olduğu ve talepteki artışın arzadaki artışa eşit olduğu varsayılmaktadır.²⁰³

Harrod-Domar modeli, uzun vadede ekonomik büyüme sorunlarını dikkate almak için destekleyici bir araçtır. Aşağıdaki formülle ifade edilir: $G = S / C$, burada: G gerekli ekonomik büyüme oranıdır, C sermaye yoğunluğu oranıdır, yani sermaye-çıktı oranı, S, ulusal yapıda tüm tasarrufların payıdır.

Net tasarruf hacmi ne kadar büyükse, yatırım hacmi ve dolayısıyla büyüme oranı o kadar büyük olmaktadır. Sermaye yoğunluğu ne kadar fazlaysa, ekonomik büyüme oranı o kadar düşük olmaktadır. Ana ekonomik parametrelerin verilerini kullanarak, gelecek için beklenen ekonomik büyüme oranlarını tahmin etmek mümkündür. Tahmin döneminde milli gelir S yapısında sabit bir tasarruf payı kalırsa ve sermaye yoğunluğu oranı C değişmeden kalırsa, büyüme oranının gerçek değerleri hesaplananlardan biraz farklı olacaktır. Yüksek ekonomik büyüme oranları

²⁰² Harrod, Roy F, “**Economic dynamics and economic policy**”. In Economics in the future: towards a new paradigm, 1976, pp. 69-81

²⁰³ A.e.

bağlamında, sermaye yoğunluk oranı bu büyümeyi tetikleyecektir. Bir depresyonda, istenen yatırımı sürdürmek için azalan büyüme eksik olacaktır.²⁰⁴

Harrod-Domar modelini kullanarak ekonomik büyüme eğrisinin şeklini kısa değil, uzun dönemde göstermek mümkündür. Model, hem sabit hem de nispeten eşit ekonomik büyümeyi sürdürmek için gerekli koşulları göstermektedir. İncelenen modelin bir dizi varsayımı görülmüştür:²⁰⁵

- Sermaye yoğunluğu sabittir;
- Emek kaynakları arzının genişleme oranı ve emek üretkenliğindeki artış oranı sabit ve dışsaldır;
- Tasarruf eğilimi sabittir, yani gelirdeki artışla tasarruf hacmi artacaktır;
- Tasarruf yatırıma eşittir, yani gelirdeki artışla birlikte tasarrufların artması daha fazla yatırıma yol açar, bu da GSYİH'yi oluşturmak için kullanılan sermayedeki artışın sebebidir;
- Sorun sermayeye bağlıdır;
- Yatırım gecikmesi sıfırdır.

Harrod-Domar modelinin dezavantajları: Model, başlangıçta ihmal edilebilmekte, tasarrufların ve sermaye-çıktı oranlarının yanı sıra sermaye ithalatı ile ilişkili negatif ticaret dengesinin olduğu bölgelerin yüksek büyüme oranlarını açıklamaktadır. Bu arada, Harrod-Domar modelinin bazı dezavantajları görülmektedir:²⁰⁶

- Kapalı ekonomi, yani model, dengesizlik durumunda bölgeler arasında emek ve sermaye akışlarının ortaya çıkması için bir açıklama sağlamamaktadır;
- Model yakınsama-ıraksama olasılığını göstermemektedir;
- Model net sermaye ihracatçısı olan yoksul bölgelerin yatırımları için çekiciliği göstermemektedir;
- Yatırımın ve tasarrufların artırılması, hızlı büyüme için gerekli ancak yeterli bir koşul değildir;
- Model yapısal, kurumsal ve kültürel ön koşulları gerektirmektedir;

²⁰⁴ A.e.

²⁰⁵ A.e.

²⁰⁶ A.e.

- Dengeli büyümenin istikrarsız yörüngesi - ekonominin dış etkileri azaltacak herhangi bir istikrarı mevcut olmamaktadır;
- Devletin rolü, dış ticaret ilişkileri ve ekonomik olmayan faktörler dikkate alınmamaktadır.

2.2.6. Neo-Klasik Büyüme Modeli (Dışsal Büyüme Modeli)

1950'lerde Solow ve Swan tarafından geliştirilen neoklasik büyüme modeli, neredeyse tüm büyüme analizlerinin ve eski ve yeni ekonomik büyüme teorilerinin temellerini analitik olarak anlama girişimlerinin başlangıç noktasıdır.²⁰⁷

Neoklasik büyüme teorisi, sermaye birikimine ve bunun tasarruf kararlarıyla bağlantısına odaklanmaktadır. En önemli neoklasik varsayım, sermayeye ve emeğe azalan getiri varsayımdır. Neoklasik büyüme teorisinin üç ana önermesi görülmektedir. Her şeyden önce, uzun vadeli sabit durum, çıktı büyümesi, verimlilik birimlerindeki emeğin büyüme oranıyla belirlenir ve tasarruf ve yatırımın GSYİH'ye oranından bağımsızdır. İkincisi, kişi başına düşen gelir düzeyi, tasarruf ve yatırımın GSYH'ye oranına bağlıdır ve tasarruf-yatırım oranı ile pozitif yönde, nüfus artış hızı ile negatif yönde ilişkilidir. Son olarak, ülkeler arasında aynı tercihler ve teknoloji verildiğinde, sermaye-emek oranı ile sermayenin üretkenliği arasında ters bir ilişki mevcut olmaktadır. Bu önermeler göz önünde bulundurularak, aşağıda Solow-Swan modelinin stilize edilmiş özellikleri sunulmaktadır.

Solow -Swan modelinin temel versiyonu iki denklem üzerine inşa edilmiştir: bir üretim fonksiyonu ve bir sermaye birikimi denklemi²⁰⁸. Modelin temel sonucu, fiziksel sermayenin, kişi başına çıktı açısından zaman içindeki tüm büyümeyi veya coğrafi farklılıkları açıklayamayacağıdır. Model basitleştirici bir varsayım ile başlar: Teknolojik ilerleme görülmemektedir ve bu nedenle ekonomi, kararlı durum dengesi adı verilen uzun vadeli bir çıktı ve sermaye düzeyine ulaşmaktadır.²⁰⁹

Sonuç olarak Solow-Swan modelinde teknoloji en önemli faktördür. Ancak, teknolojinin karşılığını alacak hiçbir şey kalmamıştır. Modelin eksikliklerinden biri

²⁰⁷ Solow, Robert, “**Neoclassical Growth Theory**”, Handbook of Macroeconomics, Volume I, Edited by J.B. Taylor and M. Woodford, Elsevier Science B.V, 1999

²⁰⁸ A.e.

²⁰⁹ Rivera-Batiz, Luis y Paul Romer, “**Economic Integration and Endogenous Growth**”, The Quarterly Journal of Economics, Vol. 106, 1991, pp. 531-55.

dinamik eksikliğidir. Tasarruf oranının eksojen ve sabit olduğu varsayıldığından, modelde optimizasyon görülmemektedir. Bana göre, modelin temel sınırlaması, ülkeler arasında tasarruf ve yatırım oranları ile kişi başına gelirdeki büyüme arasındaki pozitif ilişkiyi hesaba katmamasıdır. Dahası, büyüme sürecinin biraz eksik bir resmini sunar, çünkü uzun vadeli büyümedeki (teknolojik ilerleme) itici güç modelin dışındadır (dışsal).²¹⁰

Solow-Swan büyüme modeli, ekonomik büyümenin kaynaklarını ve uzun vadeli büyüme yolunu anlamak için temel teorik çerçeveyi türetmektedir. Uzun vadede çıktı artışı yalnızca teknolojik ilerlemeye bağlıdır ve kısa vadede ya teknolojik ilerlemeden ya da sermaye birikiminden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, daha az teoriye bağlı bir analiz yapmak ve kısa vadeli büyümenin kaynaklarını belirlemek istenilirse, büyüme muhasebesi adı verilen alternatif bir çerçeveye güvenilebilmektedir. Bu durumda, çıktı büyümesini sermayede büyümeye, emekteki büyümeye ve teknolojik değişimdeki büyümeye ayıran Solow takip edilmektedir.²¹¹

Ek olarak, Solow-Swan modeli, sermayenin marjinal ürünü olan sermaye-etkin emek oranının ve etkin emek birimi başına çıktının dengeli büyüme yolunda sabit olduğunu öngörmektedir. İkincisi, sermayenin sabit durumdaki büyüme oranları teknolojik ilerlemeye bağlıdır. Üçüncüsü, çıktı, sermaye stoğu ve efektif emek aynı oranda büyümektedir. Dördüncüsü, nüfus artışıdaki ve tasarruf oranındaki değişikliklerin kişi başına düşen gelirin sabit durumu üzerinde hiçbir etkisi görülmemektedir. Beşincisi, nüfus artış hızı sermaye-etkin işgücü oranına göre doğrusal değilse, model dinamik olarak istikrarlı, düşük sabit bir kişi başına gelir durumuna yol açmaktadır. Son olarak, azalan getirilerin ana varsayımı, ekonomiyi istikrarlı bir büyüme patikasına götüren bir nesnedir.

2.2.7. İçsel Büyüme Modelleri

1980'lerin ortalarından bu yana, ülkeler arasında çıktı büyüme oranları ve kişi başına gelir üzerindeki farklılıkları sözde “yeni” büyüme teorisi veya içsel büyüme teorisi ile açıklamaya çalışan çok sayıda literatür mevcut olmaktadır. Daha önce

²¹⁰ Solow, a.g.e.

²¹¹ Mankiw, Gregory, “**The Growth of Nations**”, Brookings Papers on Economic Activity, 1995, pp.275-326.

görüldüğü gibi, sermayeye azalan getiri varsayımına dayanan neoklasik büyüme teorisi, uzun vadeli büyümeyi teknolojik ilerlemeye bağlar, ancak bu teknolojik değişimin ekonomik belirleyicilerini açıklamamaktadır.

Ekonomik büyüme ve tasarruf oranlarının istikrarlı durumda ilintisiz olması gerektiğine dair neoklasik tahmine karşı ampirik kanıtlar ve dünya ekonomisinde kişi başına gelirde yakınsama bulamayan diğer çalışmalar, içsel büyüme modelleri, sermayeye azalan getiri varsayımını gevşetmiştir ve esasen sabit veya artan getiri ile, doğal oranda uzun vadeli sabit durum büyüme dengesine ulaşan ülkeler arasında kişi başına gelirlerin yakınsama varsayımının olamayacağını göstermiştir. Dolayısıyla, sermayenin getirisinde azalma yoksa, yatırımın uzun vadeli büyüme için önemli olduğu ve bu nedenle büyümenin bu açıdan içsel olduğu sonucuna varmak kolaydır.²¹²

Paul Romer, içsel büyümenin kökenleri hakkında parlak bir değerlendirme yapar: “İçsel büyüme” ifadesi, 1980'lerde ortaya çıkan çeşitli teorik ve deneysel çalışmaları kapsamaktadır. Bu çalışma, ekonomik büyümenin, dışarıdan gelen güçlerin sonucu değil, ekonomik sistemin içsel bir sonucu olduğunu vurgulayarak kendisini neoklasik büyüme teorisinden ayırd etmektedir. Bu nedenle teorik çalışma, sanayi devriminden bu yana kişi başına düşen gelirin neden büyük ölçüde arttığını açıklamak için dışsal teknolojik değişime başvurmamaktadır. Ampirik çalışma, farklı ülkelerde farklı oranlarda büyüyen bir büyüme muhasebesi kalıntısını ölçmeye yetmemektedir. Bunun yerine, artıkların büyüme oranının ülkeler arasında değişmesine neden olan özel ve kamu sektörü seçeneklerini ortaya çıkarmaya çalışmaktadır.²¹³ Başlangıçtaki içsel büyüme modellerinin karşılaştığı temel sorun, dinamik bir genel denge ortamında artan getiri ile nasıl başa çıkılacağıydı, yani eğer A içselleştirilirse, büyümesini sağlayacak ekonomik karar ödenmelidir. Bununla birlikte, F, A sabit olduğunda K ve L'de sabit getiri sergilemekte, bu durumda K, L ve A'da artan getiri göstermesi gerekmektedir.²¹⁴ Şimdiye kadarki neoklasik büyüme modellerinde, azalan getiri, ekonomiyi istikrarlı duruma geri getirmektedir. Romer'de teknoloji içselleştirilir ancak tam rekabet varsayısıyla dışsallık olarak ele alınmaktadır. Romer'de teknoloji içselleştirilir, ancak aynı zamanda tipik olarak bazı açık Ar-Ge

²¹² A.e.

²¹³ Romer, a.g.e., s.31

²¹⁴ A.g.e., p.31

sektörü aracılığıyla içselleştirilir (kusurlu rekabetin başlatılması).²¹⁵ Genel olarak, teknolojinin nasıl ücretlendirildiğini göstermek yine de çok zor olacaktır. Romer, modelini, bireylerin teknolojinin dışsallıklarını içselleştirmediklerini varsayarak, bir birey tarafından dönemler arası fayda maksimizasyonuna ilişkin Ramsey modeli temelinde geliştirmiştir. Model, bilgiyi artan marjinal üretkenlikle üretimde girdi olarak varsayarak uzun vadeli büyümeyi belirtir. Diğer bir deyişle, içsel teknolojik değişime sahip rekabetçi bir denge modelidir. Bana göre Romer, içsel modellerin ana özelliği hakkında net bir şekilde iddia etmektedir.²¹⁶

“... Tüm bu sonuçlar için çok önemli olan [yatırım oranı ve sermaye getirisi oranı], azalan getiri olağan varsayımından bir sapmadır... Dışsal teknolojik değişim göz ardı edilirken, buradaki model bir Uzun vadeli büyümenin esas olarak ileriye dönük, kârı maksimize eden araçlar tarafından bilgi birikimi tarafından yönlendirildiği içsel teknolojik değişimin denge modeli.”²¹⁷

İçsel Teknolojik Değişim modeli. Bu modelde büyüme, kâr maksimize eden temsilciler tarafından alınan yatırım kararlarından kaynaklanan teknolojik değişim ile açıklanmaktadır. Modelin temel özelliği, ara mal sektöründe artan getiri sorunuyla başa çıkmanın yanı sıra firmaları araştırma faaliyetlerine dahil etmeye ve dolayısıyla tekel kiralari ile telafi edilen bilgi yaratmaya izin veren tekerci rekabetin başlatılmasıdır. Bu nedenle denge, tekerci rekabettir. Modelin ana sonuçları, sermaye stokunun büyüme oranını belirlediğidir; denge araştırmalarına çok az insan sermayesi ayrılmıştır; ticaret entegrasyonu, daha yüksek büyüme oranlarına yol açacaktır ve büyük bir nüfus, büyüme için yeterli bir koşul değildir. Model, üç temel öncüle dayanmaktadır. Birincisi, teknolojik değişim - Solow-Swan modelinde olduğu gibi - ekonomik büyümenin temel itici gücüdür ve hem sermaye birikimi hem de teknolojik değişim çalışılan saat başına çıktıdaki herhangi bir önemli artışı hesaba katmaktadır. İkinci olarak, teknolojik değişim, piyasa teşviklerine yanıt veren bireyler tarafından alınan ekonomik yatırım kararlarından kaynaklanmaktadır. Bu anlamda, teknolojik değişim dışsal olmaktan çok içseldir.²¹⁸ Son olarak, hammaddelerle ilgili talimatlar doğası gereği diğer ekonomik mallardan farklıdır.

²¹⁵ A.g.e., p.32

²¹⁶ Seyidoğlu, a.g.e., s.38

²¹⁷ Romer, a.g.e, p.34

²¹⁸ A.g.e., p.35

Modelin 3 sektörü mevcut olmaktadır: daha fazla bilgi üretmek için beşeri sermayeyi ve mevcut bilgiyi kullanan araştırma sektörü, araştırma sektöründen tasarımı kullanan ara sektör (tekelci rekabet) ve nihai çıktı üretmek için işgücü ve beşeri sermayeyi kullanan nihai mallar sektörü. Bu durumda, çıktı mükemmel bir şekilde tüketilebilmekte veya yeni sermaye olarak korunabilmektedir. Modelin dört temel girdisi sermaye, emek, beşeri sermaye ve teknoloji seviyesinin bir endeksidir. Model, dinamik analizi yönetilebilmekte ve basit tutmak için birkaç basitleştirici varsayım yapar, yani nüfus ve emek arzının sabit olduğu varsayılmakta ve toplam beşeri sermaye stoğu ve piyasaya arz edilen oran sabittir.²¹⁹

Geçtiğimiz birkaç yıl, büyümenin ana belirleyicilerinin yanı sıra yeni ve sofistike içsel büyüme modellerinin gelişimini açıklamaya çalışan deneysel çalışmaların rönesansına tanık olmuştur. Esas olarak iki yaklaşım kullanılmaktadır. Birincisi, Solow-Swan modelinden gelişen ve ülkeler arasında büyüme oranlarındaki farklılıkları açıklamak için yaygın olarak kullanılan Büyüme Muhasebesidir. İkinci olarak, büyük veri kümelerine ve ekonometrik tekniklere dayanan ülkeler arası regresyonlar gelmektedir. Sarel²²⁰ ve Taylor²²¹ ve Young²²² dahil olmak üzere birçok ampirik çalışma, son otuz yılda Hong Kong, Singapur, Güney Kore ve Tayvan'daki yüksek büyüme oranlarını analiz etmek için büyüme muhasebesi çerçevesini uygulamıştır. Çalışmalar, yüksek büyüme oranlarının tamamen artan yatırım, daha yüksek işgücü katılımı ve işgücü becerilerindeki gelişmelerden kaynaklandığını ve şaşırtıcı bir şekilde teknolojik ilerleme veya Solow kalıntısını etkileyen diğer unsurlardan kaynaklanmadığını göstermektedir. Bazı araştırmalar, Doğu Asya'daki yüksek büyüme oranlarını belirleyen şeyin fiziksel sermaye birikimi olduğunu öne sürerken, başka bir çalışma grubu bunu kabul etmekte isteksiz görünmektedir ve toplam faktör verimliliği değişiklikleri üzerine alternatif bir açıklama bulmaktadır. Ancak, bu tartışmadan aklıma gelen ana sonuç şudur:²²³

²¹⁹ Seyidoğlu, a.g.e., s.54.

²²⁰ Sarel, Michael, "Growth and Productivity in ASEAN Countries", IMF Working Paper 1997.

²²¹ Taylor, Lance, Rob, Vos, "Balance of payments liberalization in Latin America: Effects on growth, distribution and poverty", UNDP/IDB/World Bank/ECLAC Project, Mimeo, 2000

²²² Young, Alwyn, "Lessons from the East Asian NICs: A Contrarian View", European Economic Review, Vol. 38, 1994, pp. 964-73

²²³ A.g.e.

1950'lerin başından beri Doğu Asya'daki büyüme oranları için verimlilik artışı ile faktör girdilerindeki büyümenin nispi önemi arasında bir fikir birliği olmadığı. Dahası, sanayileşmiş ülkelerden edinilen deneyimler, kalkınmanın ilk aşamalarında fiziksel sermaye birikiminin ekonomik büyümenin temel belirleyicisi olduğunu ve ekonomi belirli bir sermaye yoğunluğuna ulaştığında, teknolojik ilerlemenin ekonomik büyümenin itici gücü haline geldiğini açıkça göstermektedir.²²⁴

Büyüme gerilemesi ve yakınsama ile ilgili literatür, fakir ülkelerin zengin ülkelere göre daha hızlı büyüme eğiliminde olup olmadıklarını analiz etmeye çalışmıştır. Diğer bir deyişle, zaman içinde bir yakınsama sürecinin meydana gelip gelmediğini analiz etmeye çalışmıştır. Bu çalışmalar metodolojik problemlerden ciddi şekilde etkilense de bazı düzenlilikler çizmek mümkündür. Tasarruf ve fiziksel yatırım, ülkelerdeki ortalama büyüme oranları ile olumlu ve önemli ölçüde ilişkilidir. Enflasyon seviyesi ve makroekonomik istikrarsızlık, büyüme üzerinde olumsuz etkilere sahip görünmektedir. Ticarete açıklığın yanı sıra finansal derinlik de büyüme ile pozitif olarak ilişkilidir, ancak nedenselliğin yönü tam olarak belirlenmemiştir veya her iki yönde de işleyebilmektedir. Son olarak, kurumsal faktörler büyüme ile güçlü bir şekilde ilişkilendirilmiş görünmemektedir. Sonuç olarak, büyüme regresyon analizi, mutlak yakınsamanın geçerli görünmediğini, ancak koşullu yakınsamanın geçerli olduğunu öne sürer gibi görünmektedir. Bununla birlikte, bu sonuçlar örneklem büyüklüğüne ve kontrol değişkenleri listesine çok duyarlı olmaya devam etmektedir.²²⁵

²²⁴

A.g.e.

²²⁵

Seyidoğlu, a.g.e., s.59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ

3.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Büyümeye Etkileri

Pek çok politika yapıcı ve akademisyen, doğrudan yabancı yatırımın (DYY) ev sahibi ülkenin kalkınma çabaları üzerinde önemli olumlu etkileri olabileceğini iddia etmektedir.²²⁶ Sağladığı doğrudan sermaye finansmanına ek olarak, DYY, teşvik ederken değerli bir teknoloji ve bilgi kaynağı olabilmektedir. Bu argümanlara dayanarak, sanayileşmiş ve gelişmekte olan ülkeler, ekonomilerinde doğrudan yabancı yatırımları teşvik etmek için teşvikler sundular.

Ancak son zamanlarda, DYY'nin özel faydaları ve özellikle uygulamada yabancı firmalara sunulan teşvik türleri sorgulanmaya başlanmıştır. Bu tartışmayı besleyen, DYY'nin ev sahibi ülkeler için pozitif yayılma yarattığına dair ampirik kanıtların hem mikro hem de makro düzeylerde belirsiz olmasıdır. Literatürde yakın zamanda yapılan bir araştırmada Hanson, DYY'nin ev sahibi ülkeler için olumlu yayılma yarattığına dair kanıtların zayıf olduğunu savunmaktadır.²²⁷ Gorg ve Greenwood, yabancılara ait şirketlerden yurtiçine ait firmalara yayılmalara ilişkin mikro verilerin gözden geçirilmesinde, etkilerin çoğunlukla olumsuz olduğu sonucuna varmıştır.²²⁸ Lipsey, mikro literatürü gözden geçirerek daha olumlu bir görüş alır ve olumlu etkilere dair kanıtlar olduğunu savunmaktadır.²²⁹ Makro ampirik araştırmanın incelenmesi, Lipsey'i, içe dönük DYY stoklarının büyüklüğü veya GSYİH ve büyümeye göre akışları arasında tutarlı bir ilişki olmadığı sonucuna götürdü. Ayrıca, yayılmaları engelleyen veya teşvik eden farklı koşulların daha fazla dikkate alınması gerektiğini savunmaktadır.²³⁰

²²⁶ Markusen James, Anthony Venables, “**Foreign Direct Investment as a Catalyst for Industrial Development.**” European Economic Review 43, 1999, pp. 335-338.

²²⁷ Hanson, G. H. “**Should Countries Promote Foreign Direct Investment?**” G-24 Discussion Paper No. 9. New York: United Nations, 2001

²²⁸ Gorg, Holger and David Greenaway, “**Much Ado About Nothing? Do Domestic Firms Really Benefit from Foreign Direct Investment?**”, Research Paper 2001/37, Globalisation and Labour Markets Programme, at Leverhulme Centre for Research on Globalisation and Economic Policy, Nottingham, 2002.

²²⁹ Lipsey, Robert E., “**Home and Host Country Effects of FDI**”, NBER Working Paper 9293, 2002

²³⁰ Borensztein, E., J. De Gregorio, and J-W. Lee, “**How Does Foreign Direct Investment Affect Economic Growth?**”, Journal of International Economics 45: 1998, pp.115-35.

Ayrıca dikkate alınması gereken, panel çalışmalarının kapsadığı ülke örnekleminin, içe dönük politikalar izleyen ülkelere (örneğin Kolombiya, Hindistan, Fas ve Venezuela) yoğunlaşan kompozisyonudur. Balasubramanayam vd., dışa dönük ticaret politikaları izleyen gelişmekte olan ülkelere, DYY akışlarının içe dönük ticaret politikaları izleyen gelişmekte olan ülkelere göre daha hızlı büyüme ile ilişkili olduğunu bulmuştur.²³¹ Diğer çalışmalar yalnızca geçiş ekonomilerini veya farklı dönemleri kapsayan sanayileşmiş ülkeleri kapsamaktadır.²³²

Bu değerlendirmeler, daha geniş bir ülke yelpazesini kapsayan mikro ve makro düzeydeki çalışmanın tamamlayıcılıklarının yanı sıra, DYY'nin bir ev sahibi ekonomi üzerindeki olumlu etkilerinin yalnızca yerel koşullara ve politikalara değil, aynı zamanda DYY'nin meydana geldiği sektöre de bağlı olabileceğini göstermektedir. Basitçe söylemek gerekmedirse, sorulması gereken bir soru, DYY türünün bu belirli sermaye akışından elde edilecek potansiyel faydalar açısından önemli olup olmadığıdır.

Doğrudan yabancı yatırımın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi çeşitli türdedir. Doğrudan yabancı yatırımın yeni girdiler ve yeni teknolojik yollarla üretim sürecinde büyümeyi teşvik edici etkiye sahip olması beklenmektedir. Yeni girdiler açısından üretim artışı, üretimde DYY kaynaklı ara malların artması ile açıklanabilmektedir. Teknoloji açısından, DYY'nin yerel firmalar üzerindeki yayılma etkisinin üretkenliği artırdığını dikkate almak gerekmektedir.

Ampirik çalışmalarda herhangi bir fikir birliği mevcut olmamaktadır. Bazıları DYY ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit ederken, bazıları negatif bir ilişki bulmuş ve ayrıca DYY ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki olmadığını tespit eden çalışmalar da bulunmaktadır. Bloomstrom, DYY'nin gelişmekte olan ülkeler için pozitif büyüme etkisi sağladığını göstermiştir.²³³

Balasubramanyam, Mohammed ve David,²³⁴ çalışmada DYY ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile incelemiştir. Ampirik olarak, DYY'nin ihracata yönelik ülkelere göre ithalat yönelimli ülkeler için daha önemli sonuçlara

²³¹ Balasubramanayam V. N., M. Salisu, and D. Spasford.. “**Foreign Direct investment and Growth in EP and IS Countries**”, Economic Journal 106, 1996, pp.92-105.

²³² Gorg, Holger and David Greenaway, a.g.e.

²³³ Blomstrom, Magnus and Ari, Kokko, “**The Economics of Foreign Direct Investment Incentives**” NBE Working Paper 9489. 2003, pp.247-277.

²³⁴ Balasubramanayam V. N., M. Salisu, and D. Spasford, a.g.e.

sahip olduğu bulunmuştur. Bu sonuç aynı zamanda Xiamung, Liu'nun çalışmasında olduğu gibi DYY'nin etkisinin ülkelerin ticaret politikalarına göre değişebileceğini göstermektedir.²³⁵

Teoride, DYY ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki çift yönlü olabilmektedir. DYY ile ilgili büyüme hipotezi, DYY'nin ev sahibi ülkede büyüme, sermaye stoku, yeni istihdam yaratma oranı ve teknoloji transferi ile artabileceğini belirtmektedir.²³⁶ Öte yandan, Pazar genişliği hipotezi, ev sahibi ülkedeki istikrarlı büyüme oranının yeni yatırım fırsatları yaratabileceğini ve böylece doğrudan yabancı yatırımların bu ülkeye akabileceğini belirtmektedir.²³⁷

Ayrıca son araştırmalar, DYY'nin olumlu etkilerinin yanı sıra ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkileri, yurt içi yatırımları dışlama, artan dış riskler olduğunu göstermektedir.²³⁸ DYY ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki olmaması ihtimali olmaktadır. Tarafsızlık hipotezi olarak adlandırılmaktadır.²³⁹ Bu nedenle bazı araştırmalar, DYY ile ekonomik büyüme arasındaki pozitif ilişkinin önemsiz olduğunu ortaya koymuştur. Hatta bazı araştırmalar, DYY ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir.²⁴⁰ Yerli sermayenin dışlanması, yukarıdaki durumun olası nedenlerinden biri olabilmektedir. Bazı araştırmalar, DYY'nin gelişmekte olan ekonomiler ve piyasalardan olumlu yönde etkilenebileceğini ortaya koymuştur. Dolayısıyla DYY ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir ilişki olmaktadır.²⁴¹

Birçok hükümet, COVID-19 salgınının yayılmasını sınırlamak için katı halk sağlığı önlemleri almıştır. Bu halk sağlığı önlemleri, firmaların doğrudan yabancı

²³⁵ Li, Xiaoying, Liu, Xiaming, “**Foreign direct investment and economic growth: an increasingly endogenous relationship**”, World Development, 33(3), 2005 pp. 393- 407.

²³⁶ Borensztein, E., De Gregorio, J., & Lee, J. W., „**How does foreign direct investment affect economic growth?**”, Journal of international Economics, 45(1), 1998, pp. 115-135

²³⁷ Mah, Jai S., “**Foreign direct investment inflows and economic growth of China**”. Journal of Policy Modeling, 32(1), 2010, 155-158.

²³⁸ Aitken, Brian J., Harrison, Ann E., “**Do domestic firms benefit from direct foreign investment? Evidence from Venezuela**”, American economic review, 1999, pp. 605-618

²³⁹ Yalta, Ayşe Y., “**Revisiting the FDI-led growth hypothesis: the case of China**”. Economic Modelling, 31, 2013, ss.335-343

²⁴⁰ Carkovic, M. V., & Levine, R., “**Does foreign direct investment accelerate economic growth?**” U of Minnesota Department of Finance Working Paper, 2002. p.14

²⁴¹ Hsiao, Frank S., & Hsiao, Mei Chu W., “**FDI, exports, and GDP in East and Southeast Asia—Panel data versus time-series causality analyses**”, Journal of Asian Economics, 17(6), 2006, 1082-1106

yatırım (DYY) kararlarını etkileyen ciddi ekonomik aksamalara neden olmuştur. Hükümetler ayrıca halk sağlığı krizinin ekonomik sonuçlarını önlemek veya hafifletmek için önemli ekonomik politika önlemleri almışlardır. DYY akışları üzerindeki nihai etki, hem bu halk sağlığı hem de ekonomik politika tepkilerinin başarısına bağlı olacaktır.

DYY, pandeminin ardından ekonomik toparlanma sırasında ekonomileri desteklemede önemli bir rol oynayabilir. Geçmiş krizlerden elde edilen kanıtlar, küçük ve orta ölçekli işletmeler de dahil olmak üzere yabancı sermayeli bağlı kuruluşların, ana şirketleriyle olan bağlantıları ve ana şirketlerinin mali kaynaklarına erişimleri sayesinde kriz sırasında daha fazla direnç gösterebildiğini göstermiştir (örn. Alfaro ve Chen, 2012; Desai vd., 2008). DYY, portföy yatırımları dahil olmak üzere diğer uluslararası finansman kaynaklarının bu ekonomilerden kaçtığı göz önüne alındığında, gelişmekte olan ve gelişmekte olan ekonomiler için özellikle önemli olabilir. Ne yazık ki, pandeminin bu ekonomilere doğrudan yabancı yatırım akışları üzerindeki etkilerinin özellikle şiddetli olabileceği görülmektedir. Örneğin, bu ekonomilerin çoğunda DYY'nin çoğu gelişmiş ekonomiden daha büyük bir paya sahip olan birincil ve imalat sektörleri, pandemiden özellikle ağır etkilenmiştir.

DYY'nin toparlanmasına katkı, finansmanın ötesine geçebilir. Çok uluslu işletmeler (ÇUŞ'ler) genellikle daha büyük, daha fazla araştırma ve geliştirme (Ar-Ge)-yoğun ve tamamen yerli firmalardan daha üretkendir.²⁴² Bu nedenle, hükümetlerin pandeminin etkileriyle başa çıkmasına yardımcı olmak için iyi bir konumdadırlar.²⁴³ Yatırım Teşviki Doğrudan yabancı yatırımları çekmek ve kolaylaştırmakla görevli ajanslar (IPA'lar), ticari işbirliklerini kolaylaştırmak ve hükümetin pandemiyle mücadele çabalarına yardımcı olmak için müşterileri ve yabancı bağlı kuruluşların yerel ağlarıyla birlikte çalışmaktadırlar. Şirketler arasındaki sınır ötesi ortaklıklar ve işbirlikleri, işçilerin sağlığını korurken üretime devam etme yolları gibi uzun vadeli iş çözümlerinin bulunmasını kolaylaştırabilir.

Uzun vadede salgın, şirketlerin yabancı operasyonlarının coğrafi dağılımını değiştirmelerine yol açabilir. Örneğin, ÇUŞ'lar kendilerini tedarik zinciri

²⁴² Alfaro, L. and M. Chen, “Surviving the Global Financial Crisis: Foreign Ownership and Establishment Performance,” American Economic Journal: Economic Policy, 2012, 4(3): 30-55.

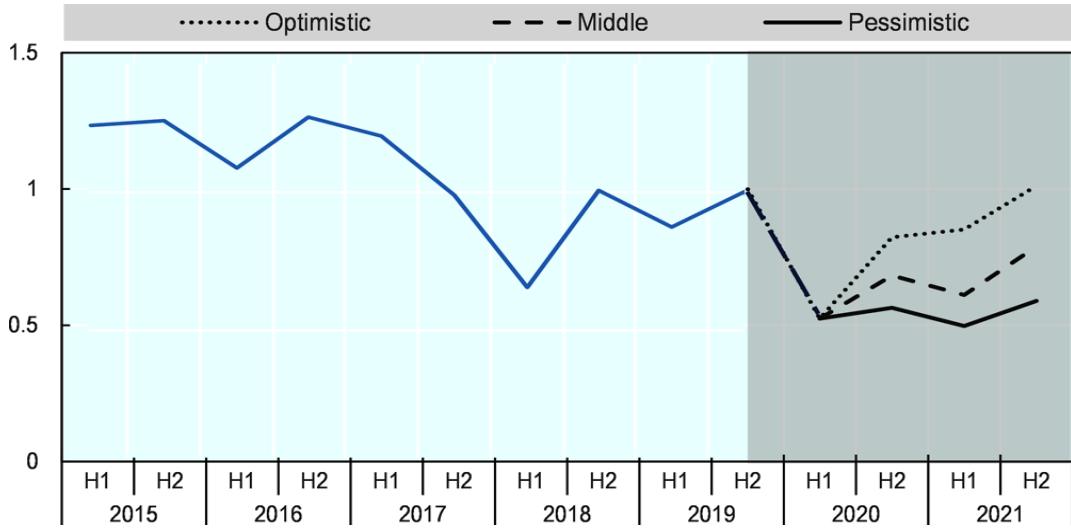
²⁴³ Alfaro, L. “Gains from Foreign Direct Investment: Macro and Micro Approaches.” The World Bank Economic Review, 2016, 30 (Supplement 1): S2–S15.

kesintilerinden korumak için KDZ'lerini gözden geçirebilir ve potansiyel olarak kısaltabilir; alternatif olarak, konuma özgü şoklara maruz kalmayı azaltmak ve krizlerle daha iyi başa çıkabilmek için maliyetleri düşürmek için coğrafi çeşitlendirme arayabilirler. Çok uluslu şirketler küresel katma değer, ticaret, istihdam ve Ar-Ge'nin büyük bir kısmından sorumlu olduğu için, bu tür değişimlerin ülkelerin ekonomik beklentileri üzerinde önemli etkileri olabilir. Doğrudan etkilerin ötesinde, DYY yerel ekonomi üzerinde potansiyel olarak önemli dolaylı etkilere de sahip olabilir. Örneğin, yerel olarak kurulmuş çok uluslu şirketler alıcı-tedarikçi ilişkilerine girerken veya yerel firmalarla rekabet ederken, yerel işçileri işe alırken ve eğitirken ve ihracatı kolaylaştırırken ekonomi üzerinde ikinci derece etkilere sahip olabilir.²⁴⁴

OECD tahminleri, en iyimser senaryo altında bile, DYY akışlarının, 2021'in sonunda kriz öncesi seviyelere dönmeden önce, 2019'a kıyasla 2020'de muhtemelen en az yüzde 30 düşeceğini göstermektedir. Şekil 2, 2015'ten 2019'a yarı yıllık eğilimleri ve 2021'in sonuna kadar yarım yıl bazında olası senaryoları göstermektedir. Şekil 2, 2020'nin ilk yarısında doğrudan yabancı yatırım akışlarında keskin bir düşüş beklendiğini göstermektedir. Bundan sonra, DYY akışları üzerindeki etki, hükümetler tarafından alınan halk sağlığı ve ekonomi politikası önlemleri karamsar senaryoda, DYY akışlarındaki düşüş daha uzun sürmektedir.

Şekil 2. Halk Sağlığı ve Ekonomi Politikası Önlemlerinin Etkinliğine İlişkin Farklı Senaryolar Altında DYY Akışları

²⁴⁴ Alfaro, L., S. Kalemli -Ozcan and S. Sayek. "Foreign Direct Investment, Pro - ductivity and Financial Development: An Empirical Analysis of Complementarities and Channels". *The World Economy*, 2009, 32, 111–135

Kaynak: OECD FDI istatistik veritabanı ve OECD tahminleri

Orta vadede (2020'nin ikinci yarısı ve 2021), akışlar üzerindeki etkiler, halk sağlığı ve ekonomik politika önlemlerinin başarısına bağlı olarak ülkeler ve sektörler arasında büyük ölçüde değişiklik gösterecektir. Şekil 2, farklı senaryolar altında DYY akışlarının projeksiyonlarını göstermektedir.

İyimser senaryoya göre, kazançların 2020'nin ikinci yarısında artmaya başlaması ve ekonomi düzelirken 2021'in sonunda kriz öncesi seviyelere dönmesi beklenmektedir; doğrudan yatırımcıların yeniden yatırım yapmayı tercih ettikleri pay da tarihi seviyelere dönecektir. Önceden duyurulmuş bekleyen M&A anlaşmalarının ve ilan edilen sıfırdan proje projelerinin neredeyse tamamı tamamlanacaktır. Orta vadede şu anda müzakere edilen yeni yatırımların kısıtlılığı nedeniyle bir düşüş yaşanabilirken, 2021'in sonlarında yeni yatırımlar normale dönecektir. Elden çıkarma tarihi seviyelerde kalacaktır. Sonuç olarak, DYY akışlarının kriz öncesi seviyelere dönmek için 2021'de benzer bir miktarda artmadan önce 2020'de % 30 ila % 40 arasında düşmesi beklenmektedir. Daha önce belirtildiği üzere, DYY akışlarının 2015'ten beri düşüş eğiliminde olduğunu ve 2018 ve 2019'daki DYY akışlarının 2010'dan bu yana herhangi bir yıla göre daha düşük olduğunu hatırlamak önemlidir.

Orta senaryoda, ekonomik iyileşme düzensiz olacaktır. Bazı sektörlerde kazançlar toparlanırken, diğerleri kriz öncesi seviyelerin altında kalacaktır; Yeniden yatırılan kazançların payı bir şekilde toparlanacaktır, ancak tüm sektörlerde tarihi seviyelere gelmeyecektir. Bekleyen M&A anlaşmaları ve hala stratejik anlam taşıyan sıfırdan saha projeleri tamamlanacak, ancak terk edilen daha fazla anlaşma olacaktır.

Öz sermaye akışları, yalnızca bu süre zarfında müzakere edilmekte olan yeni projelerin eksikliğinden değil, aynı zamanda yeni anlaşmalarda devam eden düşüşten de etkilenecektir. Yine de, mali açıdan daha güçlü firmalar cazip fiyatlarla varlık satın aldıkça bazı yabancı satın almalar olacaktır. Mali olarak mücadele eden firmaların elden çıkarması da öz sermaye akışları üzerinde aşağı yönlü baskı yaratacaktır. Bu elden çıkarmalar, yalnızca mevcut bağlı kuruluşların satışlarını değil, aynı zamanda bazı tasfiyeleri de içerecektir. Genel olarak, DYY akışları, 2021'de bir miktar toparlanmadan önce 2020'de% 35'ten% 45'e düşecek, ancak kriz öncesi seviyelerin yaklaşık üçte biri altında kalacaktır.²⁴⁵

Kötümser senaryoya göre, çoğu sektörde kazançlar ve yeniden yatırılan kazançların payı da düşük kalmaktadır. Öz sermaye akışları, bekleyen M&A anlaşmalarının ve ilan edilen yeşil alan projelerinin çoğu artık stratejik anlam ifade etmediği veya yatırımcı finansal baskı ile karşı karşıya kalacağı ve daha az sıfırdan yatırım tamamlanacağı için iptal edileceği için önemli ölçüde azalacaktır. Yeni birleşme ve satın almalar ve sıfırdan yatırımlar baskı altında kalacaktır. Mücadele eden firmaların varlıklarını elden çıkarmaları, daha fazla tasfiye de dahil olmak üzere daha yaygın olacaktır. Genel olarak, DYY akışları 2020'de% 40'tan fazla düşecek ve bir aşının uygulamaya konulmasının iyileşmenin başlamasına izin verebileceği 2021'in sonuna kadar sabit kalacaktır.²⁴⁶

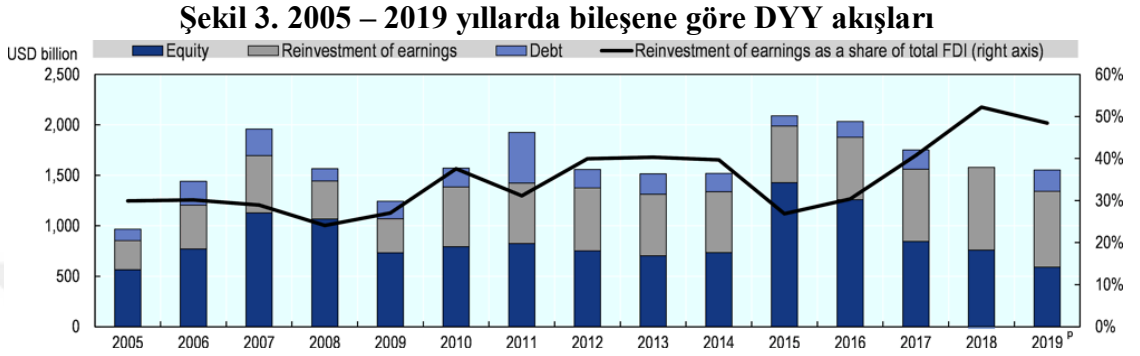
Pandeminin orta vadede DYY akışları üzerindeki etkisine ilişkin çeşitli senaryoları değerlendirmektedir. Analiz, yeniden yatırılan kazançlar ve öz sermaye akışları üzerindeki etkileri ayrı ayrı incelemektedir, çünkü etkiler muhtemelen zaman içinde ve farklı senaryolar altında farklı olacaktır. Son olarak, onları etkileyen faktörler farklı olacağından, çokuluslu şirketlerin yatırım kararları ile elden çıkarma kararları arasında ayırım yapmaktadır. Potansiyel uzun vadeli etkilerin tartışılmasıyla sona ermektedir.

Pandeminin ve bunun sonucunda ortaya çıkan arz kesintilerinin, talep daralmalarının ve ekonomik aktörlerin karamsar görünümünün bir sonucu olarak

²⁴⁵ Foreign direct investment flows in the time of COVID-19, 2020, <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/foreign-direct-investment-flows-in-the-time-of-covid-19-a2fa20c4/>

²⁴⁶ A.g.e.

DYY'nin keskin bir şekilde düşmesi beklenmektedir. Bu düşüş, DYY akışlarının son beş yılda gözlemlenen istikrarlı düşüşünü vurgulamakta ve hızlandırmaktadır (Şekil 2). DYY akışları üzerindeki ani etki, yeniden yatırılan kazançlardaki düşüşten kaynaklanacaktır.²⁴⁷ Bununla birlikte, şirketler bazı birleşme ve devralmalar (birleşme ve devralmalar) ve sıfırdan yatırımları beklemeye aldıkça öz sermaye akışları da etkilenecektir.

Kaynak: OECD FDI İstatistik Veritabanı ve Rakamlarla DYY, Nisan 2020.

Şekil 3, 2005-2019 yıllarda bileşene göre DYY akışlarını göstermektedir. Öncelikle, belirtmek gerekmektedir ki, 2005 yılına göre 2019 yılında DYY akışları %20 artmaktadır. Öz kaynak (equity), kazançların yeniden yatırımı (reinvestment of earnings) ve toplam DYY'nin payı olarak kazançların yeniden yatırımı (reinvestment of earnings as a share of total FDI) bileşenlerine göre en yüksek oran 2015 yılında, borç (debt) bileşenine göre 2011 yılında kaydedilmiştir. 2018 yılında borç bileşeninin boş olduğu görülmektedir, bunun aksine olarak, 2019 yılı borç bileşeni %30-40 aralığında kaydedilmiştir. Öz kaynak %0-10, kazançların yeniden yatırımı %10-30 ve toplam DYY'nin payı olarak kazançların yeniden yatırımı %40-50 aralığındadır. Toplam DYY'nin payı olarak kazançların yeniden yatırımının 2018 yılında olan %50-60 aralığından düştüğü görülmektedir.

COVID-19, ülke / bölge bağlamına ve DYY motivasyonlarına bağlı olarak yatırımcıları ve ekonomileri farklı şekilde etkileyebilir. Örneğin, sağlık hizmetleri ve BİT sektörlerinde öngörülen büyüme ile, bilgi arayan doğrudan yabancı yatırımlar uzun vadede canlanabilir. Öte yandan, enerji sektöründe faaliyet gösteren firmaların talepteki düşüşün ardından karşılaştıkları zorluklar, kaynak arayan doğrudan yabancı

²⁴⁷ Antràs P. and S. R. Yeaple, “Multinational Firms and the Structure of International Trade”, Handbook of International Economics, 2014, Vol 4, 55-130

yatırımlara bel bağlayan ekonomiler için olumsuz etkilere neden olabilir. Verimlilik arayan DYY'deki gelecekteki eğilimler hala belirsizdir. Koronavirüs salgını nedeniyle yaşanan aksaklıklar, bazı çokuluslu şirketlerin faaliyetlerinin coğrafi ve sektörel yayılımını yeniden düşünmelerine ve tedarik zincirlerini ve tedarikçiler ile müşteriler arasındaki mesafeyi kısaltmasına neden olabilir. Diğer çokuluslu şirketler, konuma özgü şoklara karşı dayanıklılığı artırmak için tedarikçi ağlarını çeşitlendirmek isteyebilirler. Bu çeşitlendirme, bazı yerlerden elden çıkarmaları, diğerlerinde genişletmeleri içerebilir.

Bu endişeler, şirketleri tedarik zincirlerini yeniden gözden geçirmeye sevk eden diğer faktörlere katkıda bulunacaktır. Örneğin, bazı şirketler küresel ticaret gerilimleri ve Brexit ışığında KDZ'lerin olası kırılabilirlikleri konusunda endişeliydi. Pandemi diğer baskıları da artırabilir. Örneğin, şirketler tüketicilerin ve şirketlerin daha sürdürülebilir ve kapsayıcı üretim yöntemleri taleplerine yanıt olarak tedarik zincirlerini zaten yeniden düşünmektedirler; pandemi bu talepleri artırabilir. Krizden önce mevcut olan bir diğer faktör, salgın sırasında yaşanan deneyimlerin ardından genişleyebilecek dijital teknolojilerin kullanılmasıdır. Şirketler, gelecekteki şoklardan kendilerini izole etmek için, süreçleri kaydılaştırmak ve otomatikleştirmek ve taşınmaz varlıklara ve uzun vadeli sözleşmelere olan bağımlılığı azaltmak için e-çözümleri daha yoğun bir şekilde kullanabilirler.²⁴⁸ Bu, uzun vadede daha az DYY anlamına gelebilir, ancak aynı zamanda DYY fırsatları yaratan e-ticaret ve dijital alanda pazar konsolidasyonu imkanı sunmaktadır.

Otomasyondaki ve diğer gelişmiş teknolojilerdeki ilerlemeler de potansiyel olarak yeniden sınırlandırmayı kolaylaştırabilir. Mevcut kanıtlar, bu tür faaliyetlerin nispeten bugüne kadar sınırlı olduğunu öne sürse de uzun vadeli OECD tahminleri, “yeni” yükselen pazarların yükselişinin ve artan tüketici talebinin 2030 yılına kadar KDZ'lerin daha da uzamasına yol açabileceğini göstermektedir.²⁴⁹ Bazı gelişmekte olan ülkelerde ücretler yükselse bile, operasyonların diğer gelişmekte olan ülkelere

²⁴⁸ Cohen, M. A. and H. L. Lee, “**Designing the Right Global Supply Chain Network**”, Manufacturing & Service Operations Management, 2020, Vol. 22

²⁴⁹ CNBC, “GM offers manufacturing blueprints for face masks to 600 auto parts suppliers amid virus pandemic”, 2020, www.cnbc.com/2020/04/05/gm-encouraging-suppliers-to-produce-face-masks-amid-covid-19-pandemic.html

kaydırılma olasılığı daha yüksektir.²⁵⁰ Bu, COVID-19 sonrasında bazı yeniden ikmal fırsatları ortaya çıkabilse de, offshoring'in çokuluslu şirketler için cazip kalacağı anlamına gelmektedir.

3.2. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımın Büyümeye Etkisi

3.2.1.Ampirik literatür taraması

Doğrudan yabancı yatırımın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi çeşitlidir. Doğrudan yabancı yatırımın yeni girdiler ve yeni teknolojik yollarla üretim sürecinde büyümeyi teşvik edici etkiye sahip olması beklenmektedir. Yeni girdiler açısından Üretim artışı, üretimde DYY kaynaklı ara malların artması ile açıklanabilir. Teknoloji açısından, DYY'nin yerel firmalar üzerindeki yayılma etkisinin üretkenliği artırdığını düşünülebilir.

Ampirik çalışmalarda herhangi bir fikir birliği yoktur. Bazıları DYY ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit ederken, bazıları negatif bir ilişki bulmuş ve ayrıca DYY ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki olmadığını tespit eden çalışmalar da bulunmaktadır. Bloomstrom²⁵¹, Koyuncu²⁵², Ekinci²⁵³, Tüzemen S. ve Tüzemen B.²⁵⁴, Kesgingöz ve Karataş²⁵⁵, Körpücü²⁵⁶ DYY ile ekonomik büyümenin arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Onların aksine olarak, Balasubramanyam, Mohammed ve David²⁵⁷, Borenstein, De Gregorio

²⁵⁰ De Backer, K., et al., "Reshoring: Myth or Reality?", 2016, OECD Science, Technology and Industry Policy Papers, No. 27, OECD Publishing, Paris,

²⁵¹ Blomstrom ve d., a.g.e.

²⁵² Koyuncu Turan F. **Doğrudan Yabancı Yatırımların İktisadi Büyüme Etkisi:Türkiye İçin Bir Ekonometrik Analiz**',Paper Presenteol at Econ Anadolu, 2011, SS:1-15

²⁵³ Ekinci A.,**'Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Ve İstihdam Etkisi:Türkiye Uygulaması 1980-2010'**,Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi',C:6,S:2, 2011, ss:71-96

²⁵⁴ Tüzemen S.,Tüzemen Barış Ö.'**Dış Yardımların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi:Türkiye Örneği**',Kastamonu Üniversitesi İİBF, Dergisi,Sayı:8, 2015

²⁵⁵ Kesgingöz, H. ve Karataş, A.,R.” **Yabancı Sermaye Yatırımları ile Cari İşlemler Açığı İlişkisi ve Cari İşlemler Açığı İçin Politika Önerileri**” İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt 5, Sayı 3, 2016, 597-610

²⁵⁶ Körpücü, Y. “**Doğrudan Yabancı Yatırımların Teknolojik Yayılma ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği**”, Journal of Administrative Sciences, 2017, 15 (30): 105-122.

²⁵⁷ Balasubramanayam ve d., a.g.e.

ve Lee²⁵⁸, Mencinger²⁵⁹, Yilmazer²⁶⁰ çalışmalarında DYY ve ekonomik büyüme arasında negatif ilişki olduğunu tespit etmişler. Ayrıca, Rand ve Tarp²⁶¹, Karimi ve Yusup²⁶² DYY ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki olmadığını tespit eden çalışmalar yapmışlardır.

Bloomstrom'a göre, DYY geliştirmekte olan ülkeler için pozitif büyüme etkisi sağlamaktadır. O, neoklasik büyüme teorisinin DYY'ye akredite ettiği sınırlı katkı sağlamasının aksine içsel büyüme literatürünü geliştirmiştir ve DYY'nin sadece sermaye oluşumu ve teknoloji transferleri yoluyla ekonomik büyümeye katkıda bulunabileceğini değil, aynı zamanda bilgi düzeyinin artırılması yoluyla da katkıda bulunabileceğini belirtmektedir ²⁶³.

Balasubramanyam, Mohammed ve David, çalışmada DYY ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile incelemiştir. Ampirik olarak, DYY'nin ihracata yönelik ülkelere göre ithalat odaklı ülkeler için daha önemli sonuçlara sahip olduğu bulunmuştur²⁶⁴. Bu sonuç aynı zamanda Xiamung, Liu'nun çalışmasında olduğu gibi DYY'nin etkisinin ülkelerin ticaret politikaları ile değişebileceğini göstermektedir.

Teoride, DYY ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki çift yönlü olabilir. DYY ile ilgili büyüme hipotezi, DYY'nin ev sahibi ülkede büyüme, sermaye stoku, yeni istihdam yaratma oranı ve teknoloji transferi ile artabileceğini belirtmektedir.²⁶⁵ Öte yandan, Pazar genişliği hipotezi, ev sahibi ülkedeki istikrarlı büyüme oranının yeni yatırım fırsatları yaratabileceğini ve böylece doğrudan yabancı yatırımların bu ülkeye akabileceğini belirtmektedir.²⁶⁶

²⁵⁸ Borensztein, E. ve d., a.g.e

²⁵⁹ Mencinger, J. **“Does Foreign Direct Investment Always Enhance Economic Growth?”**, KYKLOS,56(4), 2003, 491-508

²⁶⁰ Yilmazer M.,**'Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Deneme'**,Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,Cilt:8, 2010, SS:241-260

²⁶¹ Rand, J. ve F. Tarp, **“Business Cycles in Developing Countries: Are They Different?”**, World Development, 30(12), 2002, 2071-2088.

²⁶² Karimi, M. S. ve Z. Yusop, **FDI and Economic Growth in Malaysia**, Munich Personal Repec ArchivePaper No.14999, 2009

²⁶³ Blomstrom ve d., a.g.e.

²⁶⁴ Balasubramanyam ve d., a.g.e.

²⁶⁵ Borensztein, E. ve d., a.g.e

²⁶⁶ Mah, Jai S. ve d., a.g.e.

Ayrıca son zamanlarda yapılan araştırmalar, DYY'nin olumlu etkilerinin yanı sıra ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkileri, yurt içi yatırımları dışlama, dış riskleri artırdığını göstermektedir.²⁶⁷ DYY ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki olmaması ihtimali vardır. Bu durum tarafsızlık ilkesi olarak adlandırılmaktadır. Bu nedenle bazı araştırmalar, DYY ile ekonomik büyüme arasındaki pozitif ilişkinin önemsiz olduğunu ortaya koymuştur. DYY ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki olduğunu gösteren bazı araştırmalar bile vardır. Yerli sermayenin dışlanması, yukarıdaki durumun olası nedenlerinden biri olabilir. Bazı araştırmalar, DYY'nin gelişmekte olan ekonomiler ve piyasalardan olumlu yönde etkilenebileceğini ortaya koymuştur. Dolayısıyla DYY ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir ilişki vardır.²⁶⁸

Borenstein, De Gregorio ve Lee 69 gelişmekte olan ülkeyi kullanmışlar ve DYY ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki olduğunu bulmuşlardır. Schneider ve Akinlo, DYY ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki yoktur. Xiaohui, yaptığı çalışmada DYY ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir ilişki olduğu bulunmuştur. Herzer 28 ülkeyi incelemiş ve DYY ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki olmadığını bulmuştur²⁶⁹.

Rand ve Tarp, Gelişmekte olan ülkelerde DYY ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki olmadığını belirtmiştir. Onların elde ettiği bulgular, DYY ile özel yerli firmalar arasındaki etkileşim hakkında, DYY çekmenin arzu edirliliği konusundaki tartışmayı bilgilendirmeye yardımcı olabilecek yeni kanıtlar sunmaktadır. Araştırmamızın sonuçları, DYY ile ilgili olarak piyasa işlemleri yoluyla içselleştirilenlerin ötesinde faydalar sağlayan dolaylı yayılmalar olsa da, DYY'den kaynaklanan yayılmanın büyük bir kısmının, özellikle ileriye dönük yayılmaların, doğrudan DYY girdi tedarikçileri ile bağlantılı olan firmalarda tahakkuk ettiğini göstermektedir. Bu, doğrudan yabancı yatırımları çekmeyi amaçlayan politikaların sürdürülmesi gerektiği anlamına gelir - ama aynı zamanda firmalar arasında doğrudan bilgi aktarımı için iyileştirilmiş koşulların desteklenmesiyle birleştirilmesi gerektiği anlamına gelir.²⁷⁰ Karimi ve Yusup'un araştırmasında, doğrudan yabancı yatırım ve

²⁶⁷ Lipsey, Robert E., a.g.e.

²⁶⁸ Hsiao, Frank S., a.g.e.

²⁶⁹ Moran, T. **Foreign direct investment**. London: John Wiley & Sons, 2012

²⁷⁰ Rand ve Tarp, a.g.e.

ekonomik büyüme arasındaki ilişki, ekonomik büyümenin belirleyicileri, yabancı yatırımın belirleyicileri, uzun vadeli eşbütünleşme veya ilişkiler, yön ve nedensellik örüntüsü incelenmiştir. Karimi ve Yusop, Malezya'nın DYY ve ekonomik büyümesi arasındaki ilişkiyi ARDL ile incelemiştir. Onlar, uzun vadede iki değişken arasında güçlü bir ilişki olmadığını bulmuşlardır²⁷¹. Yılmazzer Türkiye'de 1991-2007 yıl döneminde DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki için granger nedensellik testi kullanmıştır. Türkiye için incelenen dönemde DYS ile GSYİH arasında anlamlı bir nedenselliğin ortaya çıkmamasını; doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, özellikle güçlü ekonomiye geçiş dönemi öncesinde yetersiz büyüklükte olmasına ancak güçlü ekonomiye geçiş dönemi sonrasında da yabancı sermayenin devralma yatırımları ile acele yapılan özelleştirme uygulamalarına bağlı olarak miktarsal büyüklüğünün artmasına rağmen, büyüme üzerindeki etkisinin belirsizleştirmesine bağlamak yanlış bir genelleme olmayacağı kanısına gelmişler.²⁷² Koyuncu, Birim kök, Eşbütünleşme, Granger nedensellik analizini kullanarak ekonomik büyümeye doğrudan yabancı sermayenin katkısının olduğu tespit etmiştir. Elde edilen sonuçlara göre doğrudan yabancı yatırım girişlerinin önceki dönem doğrudan yabancı yatırım miktarı, gayri safi yurtiçi hasıla, ticari dışa açıklık ve net uluslararası rezervlerdeki değişimlerden anlamlı derecede etkilenmektedir²⁷³. Ekinci, ADF birim kök testi, Kointegrasyonanalizi, Hata düzeltme modeli, Granger nedensellik analiziyle doğrudan yabancı yatırımın ekonomik büyümeye katkısını ifade ederek Türkiye için bu katkının çok önemli boyutta olduğu sonucunu tespit etmiştir. Çünkü teorik olarak doğrudan yabancı yatırımların istihdamı ancak yeni yatırımlar yapılması durumunda olumlu etkilemesi beklenmektedir.²⁷⁴ Tüzemen S., Tüzemen B. Johansen eş bütünleşme testi, Hata düzeltme modelinden faydalanarak yapılan çalışmanın sonucunda pozitif politika modeli koşuluna uyulması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca özelleştirmeler ile gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları var olan kurumu ele aldığı için istihdam üzerinde artı değer yaratmamaktadır.²⁷⁵

Kesgingöz, Karataş, Birim Kök Testi ve Granger Nedensellik Testini uygulayarak 1992-2001 ve 2002-2015 İki farklı dönem için yapılan çalışmasında cari

²⁷¹ Karimi ve Yusop, a.g.e.

²⁷² Yılmazzer, a.g.e.

²⁷³ Koyuncu, a.g.e.

²⁷⁴ Ekinci, a.g.e.

²⁷⁵ Tüzemen S., Tüzemen B., a.g.e

açığın yabancı yatırımın nedeni olduğu ve yabancı yatırımı etkilediğini tespit etmiştir. Çalışmada iki farklı dönem için cari açığın yabancı sermayenin nedeni olduğu ve yabancı sermayeyi etkilediği tespit edilmiştir. Ülke ekonomisinde oluşan gelir gider dengesizliğini gidermek için yurt dışından yabancı sermayeye olan ihtiyacın şiddeti yabancı sermayenin ülkeye girişinde önemli rol oynamaktadır.²⁷⁶ Körpücü, Johansen Eşbütünleşme Testi, Granger Nedensellik, Zivot-Andrews Testini kullanarak 1981-2013 dönemi için Türkiye’de DYY ve ekonomik büyümede uzun dönemli ilişkini olduğunu gözlemiştir. Araştırmada öncelikle yeşil alan yatırımlarının teşvik edilmesi, ardından gerek doğrudan yabancı yatırımların diğer türlerinin artırılması gerekse de yurtiçi yatırımların hız kazanması ile Türkiye ekonomisi uzun dönemli büyüme perspektifini yakalaya bileceği belirtilmiştir.²⁷⁷

3.2.1. Veri ve Metodoloji

Türkiye, yabancı yatırımcıların alımını kolaylaştırmak için, yabancı işletmecileri çekmek için gösterilen çabaların bir göstergesi olan Türkiye Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı (ISPAT) oluşturulması gibi bir dizi yasal reform kabul etmiştir. DYY girişleri, büyük altyapı projeleri için kamu-özel sektör ortaklıklarının geliştirilmesi, idari prosedürlerin düzenlenmesi ve fikri mülkiyet korumasının güçlendirilmesi için önlemler, DYY taramasının sona ermesi ve AB katılım sürecinin bir parçası olarak yürütülen yapısal reformlar ışığında iyileşmiştir. DYY gelişimini engelleyen faktörler arasında, Ağustos 2018’de başlayan para krizi ile ortaya çıkan değer düşüklüğü, enflasyonun çift haneli oranlara ulaşması ve Orta Doğu’daki çatışmaların yakınlığı nedeniyle ortaya çıkan parasal krizin de gösterdiği gibi Türk lirasının istikrarsızlığı bulunmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye’nin 2020 yılında iş yapma kolaylığı açısından bir önceki yıla göre 10 sıra yükselerek 190 ekonomiden 33. sırayı aldığı için Türkiye’nin Dünya Bankası’nın 2020 İş Yapma Raporu’ndaki sıralaması iyileşmeye devam etmiştir. Özellikle vergi ödemelerine ilişkin iyileştirmeler Türkiye’nin bu yıl daha iyi bir sıralama elde etmesine yardımcı olmuştur.²⁷⁸

²⁷⁶ Kesgingöz, H. ve Karataş, A.,R., a.g.e.

²⁷⁷ Körpücü, a.g.e.

²⁷⁸ Turkey: Foreign Investment: <https://santandertrade.com/en/portal/establish-overseas/turkey/foreign-investment>, 15 June 2020

Tablo 2: Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırım

Doğrudan yabancı yatırım	2017	2018	2019
DYY İç Akışı (milyon USD)	11,020	12,981	8,434
DYY Stok (milyon USD)	197,472	147,268	164,906
Greenfield Yatırım Sayısı *** ²⁷⁹	223	217	217
Greenfield Yatırımlarının Değeri (milyon USD)	9,104	16,050	3,904

Kaynak: UNCTAD, 2019

Tablo 2, 2017-2019 döneminde Türkiye'deki DYY istatistiklerini göstermektedir. Tablodan da görülebileceği üzere 2019 yılında 2017 yılına göre iç akışta % 13, stokta% 11, Greenfield yatırım sayısında% 10, değerinde% 23 azalma olmuştur.

Bu tezin amacı, 2000-2020 döneminde GSYİH'nın temsil ettiği ekonomik büyüme ile Türkiye'deki doğrudan yabancı yatırım girişi (DYY) arasındaki etkileşimi incelemektir. Bunun için 2000'dan 2020'e yıllık verileri kullanılmıştır. Ekonomik büyüme (GSYİH) ve doğrudan yabancı yatırım (DYY) veri seti Türkiye İstatistik Kurumu veri bankasından elde edilmiştir.

Yıl	DYY Milyon \$	GSYİH Milyon \$
2000	1,719	265.384
2001	3,288	196.736
2002	1,137	230.494
2003	1,752	304.901
2004	2 785	390.386
2005	10 031	481.496
2006	20 185	526.429
2007	19 941	648.753
2008	17 302	782 865
2009	7 032	651 543
2010	7 617	777 461
2011	13 812	837 924
2012	9 638	877 676
2013	9 927	958 125
2014	6 287	939 923
2015	14 167	867 071

²⁷⁹ Not: * UNCTAD Dahilde DYY Performans Endeksi, Ülkenin Küresel DYY Girişlerindeki Payının ve Küresel GSYİH'deki Payının Oranına Dayalıdır. ** UNCTAD İç DYY Potansiyel Endeksi, GSYİH, Dış Ticaret, DYY, Altyapılar, Enerji Kullanımı, Ar-Ge, Eğitim, Ülke Riski gibi 12 Ekonomik ve Yapısal Değişkene Dayalıdır. *** Yeşil Alan Yatırımları, Ana Ortaklığın Sıfırdan Yeni Operasyonel Tesisler Kurmak suretiyle Yabancı Bir Ülkede Yeni Bir Girişime Başladığı Doğrudan Yabancı Yatırımların Bir Şeklidir. **** Brüt Sabit Sermaye Formasyonu (GFCF) İşletme, Devlet ve Hanehalkı Tarafından Satın Alınan Sabit Kıymetlere Yapılan İlavelerin Değerini Ölçmektedir Satılan veya Hurdaya Atılan Sabit Kıymetlerin Daha Az Elden Çıkarılması.

2016	10 791	869 241
2017	8 398	859 055
2018	9 374	797 124
2019	6 130	760 778
2020	4 637	717 049

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı, TÜİK, TCMB, BDDK

Ekonomik büyüme (GSYİH) ve doğrudan yabancı yatırım (DYY) veri setinden belli olduğu üzere, 2000 yılına nazaran 2020 yılında göstergeler artım kaydetmektedir, bunun yanı sıra belirtmek gerekir ki, 20 yıl içinde ekonomik büyüme ve DYY düşüş ve yükselmelerle dalgalanmalar yaşamıştır.

Bu çalışmada ilk olarak değişkenlerin durağanlık sırasını belirlemek için artırılmış Dickey-Fuller testi kullanılmıştır. Ardından, ekonomik büyüme ile doğrudan yabancı yatırım arasındaki ilişkiyi analiz etmek için Johansen eş-bütünleşme testi ve Granger nedensellik testi uygulanmıştır.

Augmented Dickey Fuller testi (ADF Testi), belirli bir zaman serisinin sabit olup olmadığını test etmek için kullanılan yaygın bir istatistiksel testtir. Bir serinin durağanlığını analiz etmek söz konusu olduğunda en yaygın kullanılan istatistiksel testlerden biridir.²⁸⁰

ADF testi, bir zaman serisinin durağanlığını test etmek için uygun yöntem olan 'Birim Kök Testi' adı verilen bir test kategorisine aittir.

Birim kökü, onu durağan olmayan yapan bir zaman serisinin bir özelliğidir. Teknik olarak, aşağıdaki denklemde $\alpha = 1$ değerinin bir zaman serisinde bir birim kökün var olduğu söylenmektedir.

$$Y_t = \alpha Y_{t-1} + \beta X_e + \epsilon$$

burada, Y_t , 't' zamanındaki zaman serisinin değeridir ve X_e , eksojen bir değişkendir (aynı zamanda bir zaman serisi olan ayrı bir açıklayıcı değişken).

Bir birim kökün varlığı, zaman serisinin durağan olmadığı anlamına gelmektedir. Ayrıca, dizide bulunan birim kök sayısı, diziyi durağan hale getirmek için gereken farklılaştırma işlemlerinin sayısına karşılık gelmektedir.

²⁸⁰

Greene, William, H., “Econometric Analysis (Fifth ed.)”, New Jersey: Prentice Hall, 2002

ADF testine girmeden önce, ilk olarak Dickey-Fuller testinin ne olduğunu anlayalım. Dickey-Fuller testi, aşağıdaki model denkleminde $\alpha = 1$ şeklindeki null hipotezini test eden bir birim kök testidir. Alfa, Y'deki ilk gecikme katsayısıdır.

Boş Hipotez (H_0): $\alpha = 1$

$$y_t = c + \beta t + \alpha y_{t-1} + \phi \Delta Y_{t-1} + e_t$$

y (t-1) = zaman serisinin 1. gecikme

delta Y (t-1) = serinin zamandaki ilk farkı (t-1)

Temelde, birim kök testi ile benzer bir boş hipoteze sahiptir. Yani, Y (t-1) katsayısı 1'dir ve birim kökün varlığını göstermektedir. Reddedilmezse, serinin durağan olmadığı kabul edilmektedir.

Augmented Dickey-Fuller testi, yukarıdaki denkleme dayalı olarak geliştirilmiştir ve Birim Kök testinin en yaygın biçimlerinden biridir. Adından da anlaşılacağı gibi ADF testi, Dickey Fuller testinin “artırılmış” bir versiyonudur. ADF testi, Dickey-Fuller test denklemini modele yüksek dereceli gerileme sürecini dahil edecek şekilde genişletmektedir.

$$y_t = c + \beta t + \alpha y_{t-1} + \phi_1 \Delta Y_{t-1} + \phi_2 \Delta Y_{t-2} + \dots + \phi_p \Delta Y_{t-p} + e_t$$

Biz, denklemin geri kalanı aynı kalırken sadece daha fazla farklılaşma terimi ekledik. Bu, teste daha fazla bütünlük katmaktadır. Boş hipotez yine de Dickey Fuller testi ile aynıdır. Burada hatırlanması gereken anahtar nokta şudur: Sıfır hipotezi birim kökün varlığını varsaydığı için, yani $\alpha = 1$, elde edilen p değeri, sıfır hipotezini reddetmek için anlamlılık seviyesinden (örneğin 0.05) düşük olmalıdır. Böylece serinin durağan olduğu sonucuna varılmaktadır. Ancak bu, analistlerin bu testte yaptığı çok yaygın bir hatadır. Yani, p-değeri anlamlılık seviyesinden düşükse, insanlar yanlışlıkla diziyi durağan değil kabul etmektedirler.

Eşbütünleşme yöntemleri, yaklaşık yirmi yıl önce ortaya çıktıklarından beri uygulamalı ekonomik çalışmalarda çok popüler araçlar olmuştur. Bununla birlikte, bu yöntemlerin tipik olarak dayandığı katı birim-kök varsayımının ekonomik veya teorik gerekçelerle gerekçelendirilmesi genellikle kolay değildir. Örneğin, enflasyon, faiz oranları, reel döviz kurları ve işsizlik oranları gibi değişkenlerin tümü oldukça kalıcı görünmektedir ve sıklıkla birim kök süreçler olarak modellenmektedir. Ancak, bu

değişkenlerin birliğe yakın bir kökten ziyade kesin bir birim köke sahip olduğuna inanmak için çok az önsel neden mevcut olmaktadır. Aslında, bu değişkenler genellikle yeterince uzun örneklerde ortalama tersine dönme belirtileri göstermektedir. Birim kök testlerinin birim kök ile yakın bir alternatif arasında ayrım yapmak için çok sınırlı gücü olduğundan, saf birim kök varsayımı tipik olarak kolaylıktan ziyade kolaylığa dayanmaktadır. Bu, birçok iktisatçı ve ekonometristi, neredeyse bütünleşmiş süreçlere inanmaya yöneltti; bu, saf birim kök varsayımından küçük (bilinmeyen) bir sapmanın birçok ekonomik zaman serisini tanımlamak için daha uygun bir yol olmasına açıkça izin vermiştir.²⁸¹

Yakın bütünleşik ve bütünleşik zaman serileri, birçok açıdan değerlendirme ve çıkarım için benzer etkilere sahiptir. Örneğin, sahte regresyonlar, değişkenlerin yakın bütünleşik olduğu kadar bütünleşik olduğu durumlarda bir sorundur. Bu nedenle, yakın bütünleşik değişkenlerin eşbütünleşmesini tartışmak amaca uygundur.²⁸² Ne yazık ki, birim kök süreçler tarafından üretilen veriler için tasarlanan çıkarımsal prosedürler, birim kök varsayımından sapmalara karşı güçlü olma eğilimindedir. Örneğin Elliott, tek tek değişkenlerin saf birim kök süreçleri yerine birim köke yakın süreçleri izlediği bir sistemde eşbütünleşme vektörü üzerinde çıkarım gerçekleştirirken büyük boyutlu bozulmaların olabileceğini göstermektedir.²⁸³

Bu tezin amacı, Johansen'in maksimum özdeğer ve izleme testleri kullanılarak sistemin eşbütünleşme sırasının belirlenmesinde birim kök varsayımından sapmaların etkisini araştırmaktır. Eşbütünleşen vektörlerle ilgili çıkarımın aksine, bu konu literatürde fazla araştırılmamıştır. Bu nedenle, mevcut tezin ilk katkısı, değişkenlerin neredeyse entegre olduğu bir sistemde Johansen çerçevesini kullanarak standart eşbütünleşme testleri için reddedilme oranlarını belgelemektir. Kapsamlı Monte Carlo simülasyonları aracılığıyla, sistemin eşbütünleşme derecesine ilişkin hatalı bir sonuca varma olasılığının genellikle nominal boyuttan önemli ölçüde daha yüksek olduğu gösterilmektedir. Yani, testin nominal boyutu, ilgisiz neredeyse entegre değişkenler arasında sahte bir ilişki bulma risklerini büyük ölçüde olduğundan az

²⁸¹ Greene, a.g.e., p.13

²⁸² Phillips, Peter C. B., “**Regression Theory for Near-Integrated Time Series**”, *Econometrica*, Vol. 56, No. 5, 1988, pp. 1021–1043

²⁸³ Elliott, G., “**On the Robustness of Cointegration Methods When Regressors Almost Have Unit Roots**,” *Econometrica*, Vol. 66, No. 1, 1998, pp. 149–158.

gösterebilmektedir. Basit bir iki değişkenli sistemde, sahte reddetme oranı, nominal yüzde beşlik bir boyut kullanılarak, maksimum özdeğer ve izleme testleri için sırasıyla yüzde 20 ve 40'a yaklaşabilmektedir. Trivariate sistemde daha yüksek ret oranları bulunur. İkinci katkı, eşbütünleşen vektör (ler) üzerinde bir dizi ek testin, testlerin performansını iyileştirmeye ve sahte reddetme oranını azaltmaya nasıl yardımcı olabileceğini göstermektedir. Bununla birlikte, bu ekstra adımlar atıldıktan sonra bile, testin reddedilme oranı hala %5 anlamlılık düzeyinin oldukça üzerinde olmaktadır. Bu özellikle, %5 anlamlılık düzeyi için %15 ila 20'lik sahte reddetme oranlarının belgelendiği üç yollu sistem için geçerlidir.²⁸⁴

Genel olarak, izleme testinin performansı maksimum özdeğer testinden daha kötü görünmektedir. Bununla birlikte, her iki test de nominal boyuttan yeterince büyük sapmalara sahiptir, bu durumda uygulayıcılar bu koşullar altında Johansen'in prosedürleriyle ilişkili sorunların farkında olmalıdır. Önerilen ek test dizisi, Johansen prosedürlerinin katı birim kök varsayımından sapmalara karşı hassasiyetinin bir kısmını hafifletmeye yardımcı olmaktadır. Ancak sorunu ortadan kaldırmamaktadırlar.

Johansen'in metodolojisi, başlangıç noktasını p mertebesinin vektör otoregresyonunda (VAR) almaktadır.²⁸⁵

$$y_t = \mu + A_1 y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + \varepsilon_t \quad (1)$$

burada y_t , birinci dereceden entegre edilmiş değişkenlerin bir $nx1$ vektörüdür - genellikle I (1) ile gösterilir - ve ε_t , yeniliklerin bir $nx1$ vektörüdür. Bu VAR şu şekilde yeniden yazılabilmektedir:

$$\Delta y_t = \mu + \Pi y_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \Gamma_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Burada

$$\Pi = \sum_{i=1}^p A_i - I \text{ ve } \Gamma_i = - \sum_{j=i+1}^p A_j \quad (3)$$

Katsayı matrisi Π azaltılmış rank $r < n$ ise, o zaman $\Pi = \alpha\beta'$ ve $\beta'y_t$ durağan olacak şekilde her biri r sırasına sahip $n \times r$ matrisleri α ve β olmaktadır. r eşbütünleşme

²⁸⁴ Johansen, Soren, "Statistical Analysis of Cointegration Vectors," Journal of Economic Dynamics and Control, Vol. 12, No. 2-3, 1988, pp. 231-254.

²⁸⁵ A.e.

ilişkilerinin sayısıdır, α 'nın elemanları vektör hata düzeltme modelindeki ayarlama parametreleri olarak bilinir ve β 'nin her bir sütunu eşbütünleşme vektörüdür. Verilen bir r için, maksimum olasılık tahmin edicisinin, mevcut olduğunda gecikmeli farklılıklar ve deterministik değişkenler için düzelttikten sonra Δy_t ile y_{t-1} arasındaki en büyük kanonik korelasyonları veren y_{t-1} kombinasyonunu tanımladığı gösterilebilmektedir. Johansen, bu kanonik korelasyonların önemine ilişkin iki farklı olasılık oranı testi ve dolayısıyla Π matrisinin azaltılmış sırasını önermektedir: sırasıyla denklem (4) ve (5) 'de gösterilen izleme testi ve maksimum özdeğer testi.

$$J_{trace} = -T \sum_{i=r+1}^n \ln(1 - \hat{\lambda}_i) \quad (4)$$

$$J_{max} = -T \ln(1 - \hat{\lambda}_{r+1}) \quad (5)$$

Burada T örnek boyutu ve $\hat{\lambda}_i$ 'inci en büyük kanonik korelasyondur. İzleme(trace) testi, eşbütünleşen vektörlerin boş hipotezini n eşbütünleşen vektörün alternatif hipotezine karşı test etmektedir. Diğer yandan maksimum (max) özdeğer testi, $r + 1$ eşbütünleşen vektörlerin alternatif hipotezine karşı eşbütünleşen vektörlerin sıfır hipotezini test etmektedir. Bu test istatistiklerinden hiçbirisi genel olarak ki kare dağılımını takip etmez; asimptotik kritik değerler Johansen ve Juselius'ta bulunmakta ve çoğu ekonometrik yazılım paketleri tarafından da verilmektedir. Maksimum özdeğer ve izleme testi istatistikleri için kullanılan kritik değerler tamamen birim kök varsayımına dayandığından, sistemdeki değişkenler birim köke yakın süreçler olduğunda artık doğru olmayacaklardır. Dolayısıyla, asıl soru Johansen'in prosedürlerinin saf-birim kök varsayımından sapmalara ne kadar duyarlı olduğudur.

Johansen metodolojisi tipik olarak sistemdeki tüm değişkenlerin $I(1)$ olduğu bir ortamda kullanılmasına rağmen, sistemde durağan değişkenlere sahip olmak teorik olarak bir sorun değildir ve Johansen, entegrasyon sırasını belirleyen sistemdir. Tek bir değişken $I(1)$ yerine $I(0)$ ise, bu, alanı modeldeki tek durağan değişken tarafından kapsanan eşbütünleşen bir vektör aracılığıyla ortaya çıkaracaktır. Örneğin, denklem (2) 'deki sistem $y_t = (y_{1,t} y_{2,t})'$ $y_{1,t}$ 'nin $I(1)$ olduğu ve $y_{2,t}$ $I(0)$ olduğu bir modeli tanımlanmaktadırsa, $\beta = (01)'$ ile verilen sistemde eşbütünleşen bir vektörün

bulunması beklenmelidir. Π değerin tam sıraya sahip olduğu durumda, sistemdeki tüm n değişkenler durağandır.²⁸⁶

Bir sistemdeki durağan değişkenlerin kısıtlı eşbütünleşen vektörler getireceği gerçeği, ampirik çalışmada akılda tutulması gereken bir şeydir. Diğer bir deyişle, ilgili kısıtlamaların reddedilip reddedilmediğini belirlemek için her zaman eşbütünleşme vektörlerine testler dahil etmek iyi bir ekonometrik uygulamadır. Bu tür kısıtlamalar test edilmezse, sıfır olmayan eşbütünleşme sıralaması yanlışlıkla değişkenler arasındaki eşbütünleşme lehine kanıt olarak alınabilmektedir.

Bu, özellikle hangi değişkenlerin eşbütünleşme ilişkisinde “olması gerektiği” konusunda güçlü ön görüşler olduğunda geçerlidir. Bunun bariz bir örneği, eşbütünleşme tekniklerinin çok yaygın olduğu reel döviz kurları ile ilgili literatürdür. Bir sistemde bir eşbütünleşme vektörü için destek bulduktan sonra, hemen hemen her zaman, reel döviz kuru üzerindeki katsayının bire normalize edilmesi ve dolayısıyla onu eşbütünleşme ilişkisinin bir parçası olmaya zorlaması söz konusudur. Bununla birlikte, eşbütünleşme vektöründeki diğer tüm katsayıların sıfır olup olmadığına dair testler nadiren gerçekleştirilir. Hatta eşbütünleşen tek vektörün sistemdeki diğer bazı değişkenlerin durağanlığından kaynaklanıp kaynaklanmadığına dair testler daha da nadirdir, ancak birçok durumda reel döviz kurlarının önerilen belirleyicilerinin durağan olduğu tartışılabilir.

I (1) ve I (0) değişkenleri arasında önceden bir ayrım (*a priori*) yapma ihtiyacının olmaması, I (1) olmayan herhangi bir değişkenin veya saf birim-kök işleminin durağan bir I(0) olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu açık esneklik, bu nedenle, bu iki sınıflandırmanın hiçbirine girmediklerinden, yöntemi neredeyse entegre değişkenlere karşı sağlam yapmamaktadır. Bununla birlikte, eşbütünleşme vektörünün yukarıdaki spesifikasyon testleri, birime yakın kök değişkenlerin potansiyel varlığında çıkarımı daha sağlam hale getirmenin bir yolunu önermektedir. Örneğin, yukarıda açıklanan iki değişkenli durumu göz önünde bulundurarak, $\beta = (01)'$ olup olmadığını açıkça test etmek, ilk maksimum özdeğer veya izleme testi tarafından reddedilmeyen sahte ilişkilerin dışlanmasına yardımcı olacaktır. Bu tür spesifikasyon testlerinin, hemen hemen her tür uygulamada gerçekleştirildiğinde, değişkenlerin birime yakın köklere sahip olma ihtimalinin yüksek olduğu ve

eşbütünleşme sırasının ilk testinin önyargılı olduğu durumlarda ekstra yararlı olmaları muhtemeldir.

Granger nedensellik testi, ilk kez 1969'da önerilen, bir zaman serisinin diğerini tahmin etmede yararlı olup olmadığını belirlemek için istatistiksel bir hipotez testidir. Normalde, regresyonlar “salt” korelasyonları yansıtmış, ancak Clive Granger, ekonomideki nedenselliğin, başka bir zaman serisinin önceki değerlerini kullanarak bir zaman serisinin gelecekteki değerlerini tahmin etme yeteneğini ölçerek test edilebileceğini savunmuştur. “Gerçek nedensellik” sorusu son derece felsefi olduğundan ve bir şeyin diğerinden önce gelen bir şeyin nedensellik kanıtı olarak kullanılabileceğini varsaymanın post hoc ergo propter hoc yanlışlığı nedeniyle, ekonometristler Granger testinin yalnızca “öngörücü nedensellik” bulduğunu iddia etmektedirler. Granger nedenselliği daha iyi “öncelik” veya Granger'in daha sonra 1977'de iddia ettiği gibi “zamansal olarak ilişkili” olarak daha iyi tanımlandığı için “nedensellik” terimini kullanmak yanlış bir isimdir. Y'nin X'e neden olup olmadığını test etmek yerine, Granger nedenselliği Y'nin X'i tahmin edip etmediğini test etmektedir.²⁸⁷

X'in gecikmeli değerleri üzerinde (ve Y'nin de gecikmeli değerleri dahil) bir dizi t-testi ve F-testi yoluyla gösterilebilmektedirse, Granger-neden Y'ye bir X zaman serisi söylenmektedir. Y'nin gelecekteki değerleri hakkında istatistiksel olarak önemli bilgilerdir.

Granger ayrıca, ekonomi dışındaki alanlarda “Granger nedensellik” testini kullanan bazı çalışmaların “saçma” sonuçlara ulaştığını vurgulamıştır. Nobel konferansında “Tabii ki birçok saçma makale çıktı” demiştir. Bununla birlikte, hesaplama basitliği nedeniyle zaman serilerinde nedensellik analizi için popüler bir yöntem olmaya devam etmektedir. Granger nedenselliğinin orijinal tanımı, gizli karıştırıcı etkileri hesaba katmaz ve anlık ve doğrusal olmayan nedensel ilişkileri ele almaz, ancak bu sorunları ele almak için birkaç uzantı önerilmiştir.²⁸⁸

²⁸⁷ Granger, Clive W. J., "Time Series Analysis, Cointegration, and Applications", American Economic Review. 94 (3): 2004, pp.421–425.

²⁸⁸ Eichler, Michael, "Causal Inference in Time Series Analysis", In Berzuini, Carlo (ed.). Causality: statistical perspectives and applications (3rd ed.). Hoboken, N.J.: Wiley. 2012, pp. 327–352

Genel olarak, şimdiki veya gelecekteki bir olayın geçmiş bir olaya neden olabileceğine inanmasak da, geçmiş bir olayın şimdiki veya gelecekteki bir olaya neden olabileceğine inanılmaktadır. Bu, x değişkeninin y'ye neden olduğuna dair kanıt sağlayan Granger'ın Nedensellik testi için zorlayıcıdır. Bu testin gerçekten nedensellik gösterip göstermediği tartışmaya açık ve bu nedenle “x, y'ye neden olur” yerine “x Granger-neden y” ifadesi kullanılacaktır.

Görüldüğü üzere, x Granger, y'nin tahmini x'in geçmiş değerlerinin eklenmesiyle iyileştirildiğinde y'ye neden olmaktadır. Test, aşağıdaki OLS regresyon modeline dayanmaktadır:

$$y_i = \alpha_0 + \sum_{j=1}^m \alpha_j y_{i-j} + \sum_{j=1}^m \beta_j x_{i-j} + \varepsilon_i$$

Burada, α_j ve β_j regresyon katsayılarıdır ve ε_i hata terimidir. Test, boş hipoteze dayanmaktadır:

$$H_0: \beta_1 = \beta_2 = \dots = \beta_m = 0$$

Sıfır hipotezi reddedildiğinde x Granger'ın y'ye neden olduğunu söylemek mümkündür.

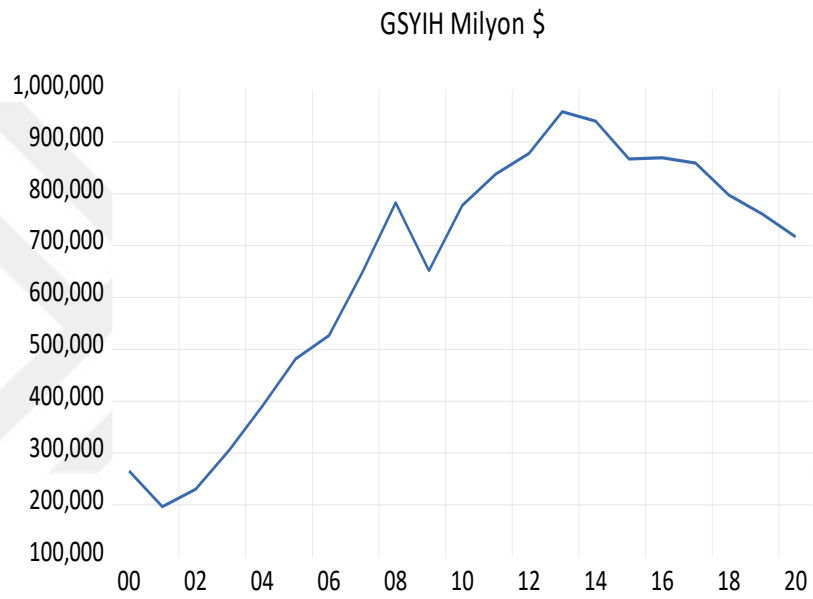
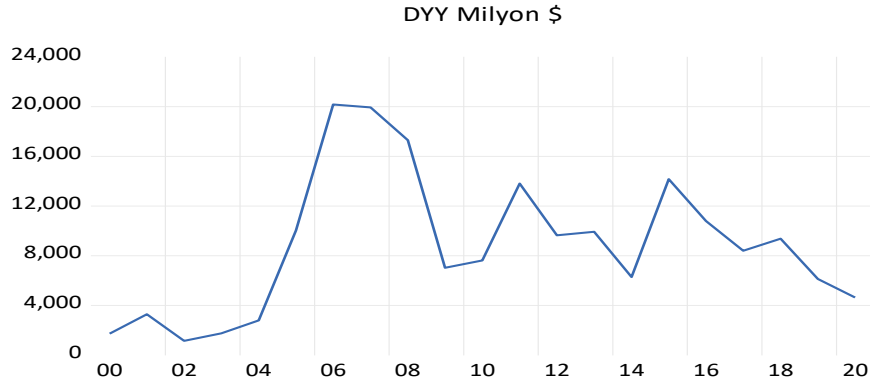
Granger Nedensellik testi, hem x hem de y zaman serilerinin sabit olduğunu varsaymaktadır. Durum bu değilse, Granger Nedensellik testini kullanmadan önce ilk olarak farklılaştırma, trend azaltma veya diğer teknikler kullanılmalıdır.

Farklı m değerlerinin farklı test sonuçlarına yol açabileceği için gecikme sayısının, yani m'nin değerinin kritik olduğunu unutmamak gerekmektedir. M için uygun bir değer seçmeye yönelik bir yaklaşım, en küçük AIC veya BSC değerine sahip tam modelle sonuçlanan değeri seçmektir. Nedenselliğin sadece bir yönde veya her iki yönde olması (x Granger - y'ye neden olur ve y Granger, x'e neden olur) veya her iki yönde de olmayabilmektedir.

3.2.2. Ekonometrik Model Sonuçları

ADF testini kullanmanın temel amacı, zaman serilerinin durağan olup olmadığını belirlemektir. Değişkenler, doğrudan yabancı yatırım (DYY) ve ekonomik büyüme (GSYİH), ilk farklılıklarda sabittir. ADF test sonuçları Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: ADF test sonuçları

Method	Statistic	Prob.”
ADF-Fisher Chi-square	2.74240	0.6018
ADF - Choi Z-stat	0.36134	0.6411

** Fisher testleri için olasılıklar asimptotik Ki-kare dağılımı kullanılarak hesaplanır. Diğer tüm testler asimptotik normallik varsayar.

Intermediate ADFtest results UNTITLED

Series	Prob.	Laq	Max Laq	Obs
GSYİH MİLYON \$	0.8509	0	4	20
DYY MİLYON \$	0.2983	0	4	20

Ekonometrik analizlerde kullanılan değişkenlerin durağan olmaması durumunda sahte regresyon sorunu ortaya çıkacağından, analize başlamadan önce verilerin durağanlığını incelemek gereklidir. Durağanlığı incelemek için çeşitli birim kök testleri kullanılmaktadır. Fisher testleri için olasılıklar asimptotik Ki-kare dağılımı kullanılarak hesaplanmaktadır. Diğer tüm testler asimptotik normalliği

varsaymaktadır. Tablo 3'de ADF istatistik değeri 2,742'dir ve ilgili tek taraflı p-değeri 0,6018'dir. ADF birim kök testi yapısal kırılmalarda ve seviyyelerde 0,05-den büyük olduğu için doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme serilerinin orijinal düzeyde durağan olmadıkları görülmektedir. Verileri durağan hale getirmek için birincil dereceden fark işlemi uygulanmıştır.

Birincil dereceden farkla

Method	Statistic	Prob.”
ADF-Fisher Chi-square	18.6896	0.0009
ADF - Choi Z-stat	-3.32525	0.0004

** Fisher testleri için olasılıklar asimptotik Ki-kare dağılımı kullanılarak hesaplanır. Diğer tüm testler asimptotik normallik varsayar.

Intermediate ADFtest results UNTITLED

Series	Prob.	Lag	Max Lag	Obs
GSYIH MILYON \$	0.0102	0	4	19
DYY MILYON \$	0.0086	0	4	19

Tabloda verilere birincil dereceden fark uygulaması yapıldıktan sonra durağanlık testi sonuçları verilmiş. Veriler birincil dereceden fark alındığında durağan hale gelmiştir.

Johansen eş entegrasyon testi, ekonomik büyüme ile doğrudan yabancı yatırım arasındaki uzun vadeli ilişkinin varlığını kontrol etmek için yararlıdır. Johansen eşbütünleşme testini uygulamadan önce, Schwarz Criterion (SC) kullanarak optimum gecikme uzunluğunu belirledik. Ampirik analizimiz için gecikme uzunluğu 6'dır. Johansen eş bütünleşme testinin sonuçları Tablo 4'te gösterilmektedir. Tablo 4, modelimizde herhangi bir eş-bütünleşik vektörün bulunmadığı ifade edilen H0 hipotez için, maksimum öz değer 7.883252 olup, %5 anlamlılık düzeyindeki kritik değer olan 14.26460'dan küçüktür. İz testi açısından da değerler sırasıyla 14.59871 ve 15.49471 olduğundan H0 hipotezi kabul edilmektedir ($p \geq 0.05$).

Tablo 4: Johansen Eş bütünleşme testi sonuçları

Lag	LogL	LR	FPE	AtZ	SC	HQ
0	-342.9512	NA	324e+17	45.99350	46.08791	45.99249
1	-330.7693	19.49114	1.10e+17	44.90257	45.18579	44.89955
2	-327.9271	3.789511	1.34e+17	45.05695	45.52899	45.05192
3	-327.0261	0.961113	224e+17	45.47015	46.13099	45.46311
4	-322.5374	3.590975	2.61 e+17	45.40498	46.25464	45.39593
5	-318.6176	2.090552	4.08e+17	45.415-68	46.45415	45.40462
6	-269.5053	13.09662*	2.71 e+15*	39.40070*	40.62799*	39.38763*

indicates lag order s elected by the criterion

LR: sequential modified LP. test stats tic (each test at 5% level)

FPE: Final prediction error
 AJC: Akaike information criterion
 SC: Schwarz information criterion
 HQ: Hannan-Quinn information criterion

Sınırsız Eşbütünleşme sıra testi (İZ)				
Hypothesized No.ofCE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Ntelue	Prob. ~
None	0.354847	14.59371	15.49471	0.087
At most 1 *	0.31 1391	8.715463	3.341485	0.098

İZ testi, 0,05 düzeyinde eşbütünleşme olmadığını gösterir.

* 0,05 düzeyinde hipotezin reddedildiğini gösterir

**M3cKinnon-Haug-Mchelis (1999) p-değerleri

Sınırsız Eşbütünleşme Sıra Testi (M3xmum Özdeğeri)

Hypothesized No.ofCE(s)	Eigenvalue	Max-Eigen Statistic	0.05 Critical Ntelue	Prob. **
None	0.354847	7.333252	14.28480	0.390
At most 1 *	0.31 1391	6.715483	3.341485	0.098

Maksimum özdeğer testi, 0,05 düzeyinde eşbütünleşme olmadığını gösterir.

* 0,05 düzeyinde hipotezin reddedildiğini gösterir

**M3cKinnon-Haug-Mchelis (1999) p-değerleri

Sınırsız Eşbütünleşme Katsayıları (b'*S11*b=l ile normalize edilmiştir):

GSV1H MILY...		DYY MILYON_\$
Sınırsız Ayar Katsayıları (alfa):		
D(GSY1H ML...	-19930.24	-34724.35
D (DYY_MILY...	-2343.900	296.2144
1 Cointegrating Eguation(s):	Log likelihood	-399.3915

Normalleştirilmiş eşbütünleşme katsayıları (parantez içinde standart hata)	
GSV1H_MILY...	DYY_MIL_YON_\$
1.000000	3394.454
	(13 34.21)

Ayar katsayıları (parantez içinde standart hata)	
D(GSY1H_MIL	-0.001362 (0.00134)
D(DYY_MILY...	-0.000195 (7.7E-05)

Eşbütünleşmenin varlığı ve vektörlerinin sayısını belirlemek amacıyla gerekli iz (trace) ve maksimum öz (max) değerleri test sonuçları Tablo 4'de verilmiştir. İz(trace) ve maksimum özdeğer istatistiklerine göre, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı görülmüştür. İz (trace) ve maksimum öz (max) değeri % 5 kritik değerden daha büyük olduğu görülmüştür.

Uzun dönem ilişkisi Johansen eşbütünleşme testi ile belirlendikten sonra değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ve ilişkinin yönü, “Granger Nedensellik Testi” yardımıyla araştırılmıştır. Nedensellik testi iki değişken arasında bir sebep-sonuç ilişkisinin olup olmadığını, eğer varsa ilişkinin yönünü test etmek amacıyla kullanılmaktadır. Granger nedensellik testini uygulamak için değişkenlerin durağan olması gerekmektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi ADF testi kullanılarak ilk farklarda durağanlığa ulaşılmaktadır. Tablo 5'te Granger nedensellik testinin sonuçları gösterilmektedir. Tablo 5'e göre, DYY değişkeni olasılık değeri 0,6048 sonucunu aldığı görülmüştür. Olasılık değeri 0,05'ten büyük olduğundan dolayı DYY değişkeninin büyümenin nedeni olmadığı sonucu istatistiksel olarak görülmüştür. Son olarak DYY'den büyümeye doğru çıkan nedensellik sonuçlarında da olasılık değerinin 0,05'ten büyük olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre istatistiksel olarak, büyümenin doğrudan yabancı yatırımların nedeni olmadığı görülmüştür.

Tablo 5: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Dependent variable: GSYIH_MILYON_\$			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
DYY_MILYON_\$	1.005755	2	0.6048
All	1.005755	2	0.6048
Dependent variable: DYY_MILYON_\$			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
GSYIH_MILYON_\$	0.772565	2	0.6796
All	0.772565	2	0.6796

Doğrudan yabancı yatırımın ekonomik büyüme üzerinde bazı olumlu etkileri olmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların bu olumlu etkilerinin yanı sıra, şu şekilde sayılabilecek bazı olumsuz etkileri de olmaktadır: Yerli yatırımı dışarıda bırakır ve diğer dış pazarların bağımlılığını artırmaktadır. Ayrıca, doğrudan yabancı yatırım ile

ekonomik büyüme arasında ne olumlu ne de olumsuz etkiler olarak başka bir durumun olması mümkündür. İki değişken arasında herhangi bir eşbütünleşme olup olmadığını test etmek için Johansen testi uygulanmıştır. Doğrudan yabancı yatırım ile ekonomik büyüme arasında bir eşbütünleşme olmadığı görülmüştür. Bunun yanında tek yönlü, çift yönlü veya hiçbiri olup olmadığını tespit etmek maksadıyla Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Bu çalışma sonucunda istatistiksel olarak, Türkiye için Doğrudan Yabancı Yatırım ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir Granger nedenselliği olmadığı görülmüştür.

SONUÇ

DYY'ye yönelik tutumlar ve hükümet politikaları ve özellikleri zaman içinde önemli ölçüde değişmiştir. Örneğin, 1880'den yirminci yüzyılın ilk on yıllarına kadar, DYY katlanarak büyüdü ve doğal kaynakların sömürülmesinde yoğun bir şekilde yoğunlaştı. Birinci dünya savaşı ve 1917'de Rusya'da yabancı mülklerin kamulaştırılması DYY'ye ağır darbeler vurdu, ancak altın çağının sonunu işaret eden 1929'daki büyük b uhran'ın başlangıcı olmuştur. 1930'lar ve 1970'ler arasında, kısıtlamalarda dünya çapında bir artış oldu çünkü hükümetler DYY'nin ekonomileri üzerindeki etkisinden daha fazla endişe duymaya başladılar. On yıllarca süren şüpheciliğin ardından, 1980'lerde uluslararası olaylar, borç krizi gelişmekte olan ülkelerin kredi ve portföy yatırımlarına erişimini keserken, DYY'ye yönelik tutumu yeniden şekillendirdi. Buna ek olarak, yabancı firmaların faaliyet gösterdiği sektörlerde, çoğunlukla petrol ve doğal kaynakların sömürülmesini içeren savaş sonrası döneme kıyasla, üretime, hizmetlere ve yüksek teknolojiye doğru bir kayma olmuştur. Hükümetler, DYY üzerindeki kısıtlamaları hafifletmeye ve yatırımı çekmek amacıyla giderek daha fazla teşvik sunmaya başlamıştır. 1990'larda, DYY her yıl% 20'den fazla artarak yükseldi. DYY'nin bu yakın zamandaki artışının kendine özgü özellikleri olmaktadır: yeni yatırımların% 50'den fazlası hizmet sektöründe olmuştur.

Makroekonomik literatür, kısmen veri kısıtlamaları nedeniyle toplam DYY girişlerine veya stoklarına odaklanmıştır. Bu çalışma, tüm yabancı yatırım biçimlerinin ev sahibi ekonomilere faydalı görünmediğini göstermektedir. Öncelikle, bu, farklı DYY akış biçimlerini çekmeye yönelik farklı çabaları ve hatta belirli türlere, özellikle de doğal kaynaklara yatırım olmak üzere olumsuz teşvikleri önerebilmektedir. Aslında, ülkeler son zamanlarda doğrudan yabancı yatırımı çekmeye yönelik hedefli politikalar izlemeye başladılar. Ülkelerin belirli sektörleri hedeflemek isteyebileceklerine dair kanıt, bürokratik maliyetlere ve farklılaştırılmış planların yolsuzluk potansiyelinin artmasına karşı tartışmalıdır. Ev sahibi ülkenin ekonomik yapısı da önemli bir belirleyicidir. Bu alanda, özellikle verilerdeki zaman varyasyonundan yararlanmayı destekleyecek daha iyi veri setleri açısından daha fazla çalışma garanti edilmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi çeşitli türdedir. Doğrudan yabancı yatırımın yeni girdiler ve yeni teknolojik yollarla üretim sürecinde büyümeyi teşvik edici etkiye sahip olması beklenmektedir. Yeni girdiler açısından Üretim artışı, üretimde DYY kaynaklı ara malların artması ile açıklanabilmektedir. Teknoloji açısından, DYY'nin yerel firmalar üzerindeki yayılma etkisinin üretkenliği artırdığını dikkate almak iyidir.

Ampirik çalışmalarda herhangi bir fikir birliği görülmemektedir. Bazıları DYY ile ekonomik büyümenin arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit ederken, bazıları negatif bir ilişki bulmuş ve ayrıca DYY ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki olmadığını tespit eden çalışmalar da bulunmaktadır. B loomstrom²⁸⁹, Koyuncu²⁹⁰, Ekinci²⁹¹, Tüzemen S. ve Tüzemen B.²⁹², Kesgingöz ve Karataş²⁹³, Körpücü²⁹⁴ DYY ile ekonomik büyümenin arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Onların aksine olarak, Balasubramanyam, Mohammed ve David²⁹⁵, Borenstein, De Gregorio ve Lee²⁹⁶, Mencinger²⁹⁷, Yılmaz²⁹⁸ çalışmalarında DYY ve ekonomik büyüme arasında negatif ilişki olduğunu tespit etmişler. Ayrıca, Rand ve Tarp²⁹⁹, Karimi ve Yusop³⁰⁰ DYY ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki olmadığını tespit eden çalışmalar yapmışlardır.

²⁸⁹ Blomstrom ve d., a.g.e.

²⁹⁰ Koyuncu Turan F. Doğrudan Yabancı Yatırımların İktisadi Büyüme Etkisi: Türkiye İçin Bir Ekonometrik Analiz, Paper Presented at Econ Anadolu, 2011, SS:1-15

²⁹¹ Ekinci A., 'Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Ve İstihdam Etkisi: Türkiye Uygulaması 1980-2010', 'Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi', C:6, S:2, 2011, ss:71-96

²⁹² Tüzemen S., Tüzemen Barış Ö. 'Dış Yardımların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği', Kastamonu Üniversitesi İİBF, Dergisi, Sayı:8, 2015

²⁹³ Kesgingöz, H. ve Karataş, A., R. "Yabancı Sermaye Yatırımları ile Cari İşlemler Açığı İlişkisi ve Cari İşlemler Açığı İçin Politika Önerileri" İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt 5, Sayı 3, 2016, 597-610

²⁹⁴ Körpücü, Y. "Doğrudan Yabancı Yatırımların Teknolojik Yayılma ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği", Journal of Administrative Sciences, 2017, 15 (30): 105-122.

²⁹⁵ Balasubramanayam ve d., a.g.e.

²⁹⁶ Borenstein, E. ve d., a.g.e

²⁹⁷ Mencinger, J. "Does Foreign Direct Investment Always Enhance Economic Growth?", KYKLOS, 56(4), 2003, 491-508

²⁹⁸ Yılmaz M., 'Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Deneme', Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:8, 2010, SS:241-260

²⁹⁹ Rand, J. ve F. Tarp, "Business Cycles in Developing Countries: Are They Different?", World Development, 30(12), 2002, 2071-2088.

³⁰⁰ Karimi, M. S. ve Z. Yusop, FDI and Economic Growth in Malaysia, Munich Personal Repec Archive Paper No.14999, 2009

Bu tezin ekonometrik model sonuçları Rand ve Tarp, Karimi ve Yusup'un çalışmalarında aldığı sonuçlarla örtüşerek DYY ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki olmadığı görülmüştür.

Doğrudan yabancı yatırımın (DYY) ev sahibi ülkelere büyük avantajlar sağlayabileceğini iddia etmek doğal görünse de, bu tez doğrudan yabancı yatırımın büyüme üzerindeki etkisini inceleyerek DYY'nin faydalarının sektörler arasında büyük farklılıklar gösterdiğini göstermektedir. 2000-2020 dönemi için ülkeler arası verileri kullanan ampirik bir analiz, toplam DYY'nin büyüme üzerinde belirsiz bir etki yarattığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Açıkalın, Sezgin, Ünal, Seyfettin: “Doğrudan Yatırımlar ve Portföy Yatırımları Global ve Yerel Faktörlerin Türkiye Üzerindeki Göreceli Etkisi”, 2. baskı, **Eki Basım Yayın Dağıtım**, 2009.
- Aitken, Brian J., Harrison, Ann E.: “Do domestic firms benefit from direct foreign investment? Evidence from Venezuela”. **American economic review**, 1999, pp. 605-618
- Akdiş, Muhammed: “Dünya’da ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler”, **İnceleme Yarışma - Mansiyon, Dünya’da ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler**, YASED Yayınları, Nu: 33, İstanbul 1988.
- Alagöz, M.,Erdoğan S.,Topallı N.: 'Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve EkonomikBüyüme:Türkiye Deneyimi 1992-2007',Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,Cilt:7,2008, SS:79-89
- Alfaro, L. and Chen M.: “Surviving the Global Financial Crisis: Foreign Ownership and Establishment Performance,” *American Economic Journal: Economic Policy*, 2012, 4(3): 30-55.
- Alfaro, L.: “Gains from Foreign Direct Investment: Macro and Micro Approaches.” *The World Bank Economic Review*, 2016, 30(Supplement 1): S2–S15.
- Alfaro, L., S. Kalemli: -Ozcan and S. Sayek. “Foreign Direct Investment, Productivity and Financial Development: An Empirical Analysis of Complementarities and Channels”. *The World Economy*, 2009, 32, 111–135
- Antràs, P. and S. R. Yeaple: “Multinational Firms and the Structure of International Trade”, *Handbook of International Economics*, 2014, Vol 4, 55-130
- Alpar, Cem: “Çokuluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma”, Ger. 3 baskı, **Ankara - Türhan Kitabevi**, 1980.

- Aric, Rindfleisch: “Transaction cost theory: past, present and future,” 2019”, https://www.researchgate.net/publication/334973258_Transaction_cost_theory_past_present_and_future, 20 July 2020
- Arif, Ersoy: “İktisadi Düşünceler Tarihi”, Ankara: **Nobel Akademik Yayıncılık**, 2012
- Aydın, Nurhan: “Uluslararası Doğrudan Yatırımlar ve Ortak Girişimler”, **Anadolu Üniversitesi Yayınları**, No:1002, Eskişehir, 1997.
- Balasubramanayam, V. N., M. Salisu, and D. Spasford: “Foreign Direct investment and Growth in EP and IS Countries.” *Economic Journal* 106, 1996, pp.92-105.
- Bevan, Alan ve Saul, Estrin: “The Determinants of Foreign Direct Investment into European Transition Economies”, **Journal of Comparative Economics**, 32, pp. 775-787, 2004.
- Blomstrom, Magnus and Ari, Kokko: “The Economics of Foreign Direct Investment Incentives.” **NBE Working Paper 9489**2003
- Borensztein, E., De Gregorio, J., & Lee, Jong Wha: How does foreign direct investment affect economic growth?”. **Journal of international Economics**, 1998, 45(1), pp.115-135
- Buckley, Peter J. ve Mark, Casson: “The Future of the Multinational Enterprise”, **Macmillan**, London, 1976.
- Bureau of Economic Analysis: “Disposable Personal Income.” <https://www.bea.gov/data/income-saving/disposable-personal-income> Accessed July 30, 2020.
- Bureau of Economic Analysis: “Personal Saving Rate.” <https://www.bea.gov/data/income-saving/personal-saving-rate>, Accessed July 30, 2020.
- Burhan, Ulutan: “İktisadi Doktrinler Tarihi”, **İstanbul: Ünal Matbaası**, 1978
- Büyükağaoğlu, Ş. I.: Doğrudan Dış Yatırımların Belirleyenleri ve Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma,

- Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2003
- Cabral, Luis: “Introduction to Industrial Organization”. **PHI Learning Private Limited**, 2010
- Cahit, Aydemir: “Hüseyin Haşimi Güneş “Merkantilizmin Ortaya Çıkışı” **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 5(15), 2006, ss.136-158
- Callen, Tim: “Gross Domestic Product: An Economy's All”. IMF. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/basics/gdp.htm>, Retrieved 3 June 2020.
- Cardoso, Fernando H. and Enzo Faletto: “Dependency and Development in Latin America”. **Berkeley, CA: University of California Press**, 1979.
- Carkovic, M. V., & Levine, R: “Does foreign direct investment accelerate economic growth?”. **U of Minnesota Department of Finance Working Paper**, 2002
- CEİC: <https://www.ceicdata.com/en/indicator/turkey/foreign-direct-investment--of-nominal-gdp>, 12 june 2020
- CNBC: “GM offers manufacturing blueprints for face masks to 600 auto parts suppliers amid virus pandemic”, 2020, www.cnbc.com/2020/04/05/gm-encouraging-suppliers-to-produce-face-masks-amid-covid-19-pandemic.html
- Cohen, M. A. and H. L. Lee: “Designing the Right Global Supply Chain Network”, *Manufacturing & Service Operations Management*, 2020, Vol. 22
- Chaudhuri, Adhip: “Multinational Corporations in the Less-Developed Countries: What Is in Store?”, **Columbia Journal of World Business**, Spring 1988, pp.57-63
- Devlet Planlama Teşkilatı: “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları”, **Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, 2000.
- De Backer, K., et al.: “Reshoring: Myth or Reality?”, OECD Science, Technology and Industry Policy

- Papers, No. 27, OECD Publishing, Paris, 2016
- Dunning, John H.: “Explaining International Production”, Unwin Hyman, London, 1988
- Dunning, John H.: “The Eclectic (OLI) Paradigm of International Production: Past, Present and Future”, **International Journal of Economics of Business**, Vol. 8, No. 2, s. 2001. pp.173-90,
- Dunning, John H.: “The eclectic paradigm as an envelope for economic and business theories of MNE activity”, **International Business Review**, 9, 2000. pp. 163- 190,
- Dunning, John H.: “Trade, Location of Economic Activity and the MNE: A Search for an Eclectic Approach, The International Allocation of Economic Activity Proceedings of a Nobel Symposium held at Stockholm içinde”, Editörler: Bertil Ohlin, Per-Ove Hesselborn, Per Magnus Wijkman, Holmes & Meier Publishers, Inc. New York, 1977. pp.395-418,
- Effi, Birol: “Küreselleşme Sürecinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Analizi “İzmir Örneği”, **İzmir Ticaret Odası**, İzmir 2002.
- Eichler, Michael: “Causal Inference in Time Series Analysis”. In Berzuini, Carlo (ed.). Causality : statistical perspectives and applications (3rd ed.). Hoboken, N.J.: Wiley. 2012, pp. 327–352
- Ekinci, A.: 'Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Ve İstihdam Etkisi:Türkiye Uygulaması 1980-2010',Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi',C:6,S:2, 2011, ss:71-96
- Elliott, G., “On the Robustness of Cointegration Methods When Regressors Almost Have Unit Roots,” **Econometrica**, Vol. 66, No. 1, 1998, pp. 149–158.

- Erginay, Akif: “Milli Gelir Mefhumu ve Türkiye Milli Geliri Hakkında Kısa Bir Tetkik”, 1957, Ankara auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1957-14-01-04/AUHF-1957-14-01-04-Erginay.pdf, 23 temmuz 2020
- Ersan, Bocutoğlu: “İktisadi Düşünceler Tarihi”, **Ankara: Murathan Yayınevi**, 2012
- Erten, Rifat: “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü”, **Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Uluslararası Özel Hukuk Anabilim Dalı, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü**, 2005
- Findlay, Ronald: “Relative Backwardness, Direct Foreign Investment and the Transfer of Technology: A Simple Dynamic Model.” **Quarterly Journal of Economics** 92, 1978, pp. 1-16.
- Funa, Raha Adaçay ve Hasan İslatince: “İktisadi Düşünceler Tarihi” **Bursa: Ekin Yayınevi**, 2013
- Gorg, Holger and David Greenaway: “Much Ado About Nothing? Do Domestic Firms Really Benefit from Foreign Direct Investment?” Research Paper 2001/37, Globalisation and Labour Markets Programme, at Leverhulme Centre for Research on Globalisation and Economic Policy, Nottingham, 2002
- Gövdere, Bekir: “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicilerinin Günümüzdeki Geçerliliği”, **Dış Ticaret Müsteşarlığı**, 2003
- Graham, Edward M.: “Transatlantic Investment by Multinational Firms: A Rivalistic Phenomenon?”, **Journal of Post Keynesian Economics**, Vol.1, No. 1, 1978. pp. 82-99,
- Granger, Clive W. J.: “Time Series Analysis, Cointegration, and Applications”. **American Economic Review**. 94 (3): 2004, pp.421–425.
- Greene, William, H.: ”Econometric Analysis (Fifth ed.)”. **New Jersey: Prentice Hall**, 2002
- Gülten Kazgan: “İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Devrimi” **Ankara: Remzi Kitapevi**, 2009

- Gürak, Hasan: “Emek-Teknolojik Yenilik ve Büyüme”, **Değişim Yayınları İstanbul**, 2004
- Güran, Nevzat: “Makro Ekonomik Analiz”, **Anadolu Matbaacılık**, İzmir, 1999
- Hanson, G. H.: “Should Countries Promote Foreign Direct Investment?” G-24 Discussion Paper No. 9. **New York: United Nations**, 2001
- Harrod, Roy F: “Economic dynamics and economic policy”. In **Economics in the future: towards a new paradigm**, 1976, pp. 69-81.
- Harvard Business Review: “Exploit the Product Life Cycle.” <https://hbr.org/1965/11/exploit-the-product-life-cycle> Accessed 2 September 2020.
- Hasan Allahverdiyev, Zahid Mammadov: “Yatırım Süreçlerinin Düzenlenmesi”, Bakü, **Azerbaycan Devlet Ekonomi Üniversitesi Yayınları**, 2003, ss. 7-8.
- Hiç, Mükerrerem: “Büyüme ve Gelişme Ekonomisi”, **Filiz Kitabevi**, İstanbul, 1994,
- Hiç, Mükerrerem: “Büyüme Teorileri ve Gelişen Ekonomiler”, **İstanbul Üniversitesi Yayınları**, İstanbul, 1975,
- Hirschman, Albert. “The Strategy of Economic Development”. **New Haven: Yale University Press**, 1958
- Hoover, Edgar M.: “An Introduction To Regional Economics”. **New York: Alfred A. Knopf**, 1971
- Hosseini, Hamid: “An Economic Theory of FDI: A Behavioral Economics and Historical Approach”, **The Journal of Socio-Economics**, 2005
- Hsiao, Frank S., & Hsiao, Mei Chu W.: “FDI, exports, and GDP in East and Southeast Asia—Panel data versus time-series causality analyses”. **Journal of Asian Economics**, 17(6), 2006, pp.1082-1106

- Hymer, Stephen: “The International Operations of Nation Firms: A Study of Foreign Direct Investment”, **Cambridge, MLT Press**, 1976
- International Monetary Fund: “Monetary Policy and Central Banking.”, 2019.
- Johansen, Soren: “Statistical Analysis of Cointegration Vectors,” **Journal of Economic Dynamics and Control**, Vol. 12, No. 2–3, 1988, pp. 231–254.
- Kamil Güngör: “İktisadın Tarihine Kısa Bir Bakış ve Merkantilizmden Günümüze İktisadi Düşünceler” **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** 14, 1998
- Karataş, Abdülmecit: “Performance of Direct Foreign Investments in Turkey”, **Sermaye Piyasası Kurulu**, Yayın No:185, Ankara, 2005.
- Kargül Doğan: “Makro Ekonomi”, **Birsen Yayınları**, İstanbul, 1983
- Karlük, Rıdvan: “Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları”, **İstanbul Ticaret Odası, Ekonomik Yayınlar Dizisi**, Nu: 13, 1983.
- Karimi, M. S. ve Z. Yusop: FDI and Economic Growth in Malaysia, Munich Personal Repec Archive Paper No.14999, 2009
- Kaya, A. Ayşen: “Büyüme Teorileri”, **Etam Matbaa**, Eskişehir, 1998
- Kemp, Murray C: “The Theory of International Trade”. **Prentice Hall**, London, 1964
- Kesgingöz, H. ve Karataş, A.,R.: “ Yabancı Sermaye Yatırımları ile Cari İşlemler Açığı İlişkisi ve Cari İşlemler Açığı İçin Politika Önerileri” **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt 5, Sayı 3, 2016, 597-610
- Kırlı Aydemir Deniz: “Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları”, **İstanbul Ticaret Odası, Ekonomik Yayınlar Dizisi**, Nu: 13, 1983.

- Knickerbocker, Frederick T.: “Oligopolistic Reaction and Multinational Enterprise”, **Graduate School of Business Administration Harvard University**, Boston, 1973.
- Krugman, Paul: “Fire-Sale FDI.” In Capital Flows and the Emerging Economies, edited by Sebastian Edwards. **Chicago: The University of Chicago Press**, 2000
- Koyuncu Turan F.,: Doğrudan Yabancı Yatırımların İktisadi Büyüme Etkisi:Türkiye İçin Bir Ekonometrik Analiz',Paper Presenteol at Econ Anadolu, 2011, SS:1-15
- Körpücü, Y.: “Doğrudan Yabancı Yatırımların Teknolojik Yayılma ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği”, Journal of Administrative Sciences, 2017, 15 (30): 105-122.
- Kurtaran, Ahmet: “Doğrudan yabancı yatırım kararları ve belirleyicileri”. 2007, Cilt 10, Sayı 2, ss. 367 – 382
- Küçükcalay, Abdullah Mesud: “Dünya İktisat Tarihi” İstanbul: **Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.**, 2014
- Lequiller, François, Derek Blades. ”Understanding National Accounts“. **OECD**.2006,
- Li, Xiaoying, Liu, Xiaming: “Foreign direct investment and economic growth: an increasingly endogenous relationship”. **World Development**, 33(3), 2005 pp. 393- 407.
- Lipsey, Robert E.: “Home and Host Country Effects of FDI.” **NBER Working Paper** 9293, 2002
- Love, James H., Lage-Hidalgo Francisco: “Analysing Determinants of US Direct Investment to Mexico”, **Applied Economics** 32, 2000
- MacDougall, G.D.A.: “The benefits and cost of private foreign investment abroad: A theoretical approach”, **Economic Record**, 1958, vol. 36.

- Mah, Jai S.: “Foreign direct investment inflows and economic growth of China”. **Journal of Policy Modeling**, 32(1), 2010, pp.155-158.
- Majeed, M. T., & Ahmad, E.: Human capital development and FDI in developing countries. *Journal of Economic Cooperation*, 2008, 79-104.
- Mankiw, Gregory: “The Growth of Nations”, **Brookings Papers on Economic Activity** ,1995, 1: 275-326.
- Markusen James, Anthony Venables: “Foreign Direct Investment as a Catalyst for Industrial Development.” **European Economic Review** 43, 1999, pp. 335-338.
- Mehmet Ertuğruloğlu: “Ekonomi Doktrinleri Tarihi” **Ankara: Ayyıldız Matbaası A.Ş.**, 1972,
- Mehmet Karaçuka, “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri ve Bir Uygulama”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2001
- Mencinger, J. “Does Foreign Direct Investment Always Enhance Economic Growth?”, *KYKLOS*, 56(4), 2003, 491-508.
- Meyer-Lindemann. Hans Ulrich.: “Typologie der Theorien des Industriestandortes”, Bremen-Horn 1951. p. 30
- Moosa, Imad A.: “Foreign Direct Investment Theory”, **Evidence and Practice**, Palgrave Macmillan, 2002.
- Moosa, I.: Foreign direct investment. Theory, evidence and practice. Hampshire - UK: Palgrave Publisher, Ltd. (formerly Macmillan Press, Ltd),2002, s.24
- Moran, T.: Foreign direct investment. London: John Wiley & Sons, 2012
- Morschett, Dirk, Schramm-Klein, Hanna, Swoboda, Bernhard.: “Decades of research on market entry modes: What do we really know about external antecedents of entry mode choice?” *Journal of International*

- Management, 2010, Vol 16, Issue 1, pp. 60-77
- Nahit Töre: “Dünyada Yabancı Sermaye Akımları”, **Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye**, Ankara, TCMB Yayınları, 2001.
- Nazım Öztürk: “Ekonomide Devletin Değişen Rolü”, **Amme İdaresi Dergisi**, 39(1), 2006, pp.17-38
- Nazmi Z., Hykmete B.: Foreign Direct Investment (FDI) Types and Theories: The Significance of Human Capital, *UBT International Conference*, 2016. P.50
- Ohlin, Bertil: “Interregional and International Trade”. **Cambridge, MA: Harvard University Press**, 1933
- Özgüven, Ali: “İktisadi Büyüme, İktisadi Kalkınma, Sosyal Kalkınma, Planlama ve Japon Kalkınması”, **Filiz Kitabevi**, İstanbul, 1988.
- Pekin, Tefrik: “Makro Ekonomi: Para, Milli Gelir”, **İstihdam, Bilgehan Basım Evi**, İzmir, 1993,
- Phillips, Peter C. B. “Regression Theory for Near-Integrated Time Series,” **Econometrica**, Vol. 56, No. 5, 1988, pp. 1021–1043
- Predöhl, Andreas: “Das Standortproblem in der Wirtschaftstheorie», **Weltwirtschaftliches Archiv**, 1925,
- Product Life Cycle: <https://www.investopedia.com/terms/p/product-life-cycle.asp>, 2 june 2020
- Rand, J. ve F. Tarp: “Business Cycles in Developing Countries: Are They Different?”, *World Development*, 30(12), 2002, 2071-2088.
- Rivera-Batiz, Luis y Paul Romer: “Economic Integration and Endogenous Growth”, **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 106, 1991, pp. 531-55.
- Romer, David: “Advanced Macroeconomics”, **2nd Edition. McGraw Hill**, 2001

- Rona, Turanlı: “İktisadi Düşünce Tarihi Kronolojik Evrimi” **İstanbul: Beta Yayın Dağıtım A.Ş.**, 1988
- Sarel, Michael: “Growth and Productivity in ASEAN Countries”, **IMF Working Paper** 1997.
- Seyidoğlu, Halil: “Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama”, İstanbul, **Kurtiş Matbaası**, 2003.
- Seyidoğlu, Halil: “Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama”, **İstanbul, Kurtiş Matbaası**, 1999,
- Solow, Robert: “Neoclassical Growth Theory”, **Handbook of Macroeconomics**, Volume I, Edited by J.B. Taylor and M. Woodford, Elsevier Science B.V, 1999
- Stimson, Robert J., Stough Roger R. ve Roberts, Brian H.: “Regional Economic Development: Analysis and Planning Strategy” (2. bs.). Berlin: Springer, 2006
- Suna Oksay: “Çokuluslu Şirketler Teorileri Çerçevesinde Yabancı Sermaye Yatırımlarının İncelenerek Değerlendirilmesi”, **Dış Ticaret Dergisi**, Ocak 1998, Sayı 8, ss.1-10.
- Şadi Evren Şeker: “İşlem Maliyeti (Transaction Cost)”, <http://mis.sadievrenseker.com/2014/05/islem-maliyeti-transaction-cost/>, 6 June 2020
- Şimşek, Mevlüdiye, Behdioğlu, Sema: “Türkiye’de Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Uygulamalı Bir Çalışma”, **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 20(2), 2006
- Taylor, Lance, Rob, Vos:” Balance of payments liberalization in Latin America: Effects on growth, distribution and poverty”, UNDP/IDB/World Bank/ECLAC Project, Mimeo, 2000
- Taşdemir & Erdaş: Doğrudan yabancı yatırım ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler

Tiryakiğolu, Bilgin:

“Doğrudan Yabancı Yatırımlara İlişkin Uluslararası Düzenlemeler”, (Uluslararası Düzenlemeler); doğrudan ve dolaylı yatırımlar ile ilgili bilgi için bkz. Tiryakioğlu B., Doğrudan Yatırımların Uluslararası Hukukta Korunması, (Doğrudan Yatırımlar), Ankara 2003 (Çevrimiçi) http://www.tcmb.gov.tr/frame/sub_kitap.html, 06 mayıs 2020.

Tüzemen S.,Tüzemen Barış Ö:

'Dış Yardımların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi:Türkiye Örneği',Kastamonu Üniversitesi İİBF, Dergisi,Sayı:8, 2015

Turkey:

Foreign Investment: <https://santandertrade.com/en/portal/establish-overseas/turkey/foreign-investment>, 15 june 2020

Türkiye İstatistik Kurumu,

<https://www.tuik.gov.tr/tr/>, 20 ağustos 2020

Uras, Güngör,

Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları, İstanbul, İktisadî Yayınlar, 1979

U.S. Bureau of Economic Analysis.

“Gross domestic product (GDP).” <https://www.bea.gov/resources/learning-center/what-to-know-gdp>

U.S. Bureau of Economic Analysis.

“Local Area Personal Income, 2018.” <https://www.bea.gov/news/2019/local-area-personal-income-2018>. Accessed 2 Aug 2020.

U.S. Bureau of Economic Analysis.

“Concepts and Methods of the U.S. National Income and Product Accounts,” pp. 1-8.

U.S. Bureau of Economic Analysis.

“Gross Domestic Product as a Measure of U.S. Production,” <https://apps.bea.gov/scb/pdf/national/nipa/1991/0891od.pdf>

Uluslararası Doğrudan Yatırımlar ve Türkiye:

Durum Tespiti ve Stratejik Plan, 1 baskı, ISO Yayınlar, İstanbul 2002.

- UNCTAD: Trade and Investment Report. New York: The United Nations, 2001
- UNCTAD: <https://unctad.org/news/global-investment-flows-flat-2019-moderate-increase-expected-2020>, 3 august 2020
- UNCTAD: “Foreign Direct Investment Statistical Database” (Çevrimiçi) www.unctad.org/database/en.docs/wir94en.pdf, Ocak 15, 2007, 15 july 2020.
- UNCTAD: Dünya Yatırım Raporu 1998, 2002, 2005, 2006, 2007, 2008, 2011
- UNCTAD: <https://unctad.org/en/pages/newsdetails.aspx?OriginalVersionID=2274>, 21 july 2020
- Vasfi Haftacı: “İktisadi Düşünceden Yönetim Düşüncesine”, **Kocaeli: Umuttepe Yayıncılık**, 2014
- Verdross, Alfred: “Les Regles Internationales Concernant le Traitement des Etranges” // **Collected Courses of the Hague Academy of International Law**. 1931. Vol. 37
- Vintila, Denisia: “Foreign Direct Investment Theories: An Overview of the Main FDI Theories”, **Academy of Economic Studies**, Bucharest, 2010. pp.1-7
- Voutilainen, T.: “Foreign Direct Investment (FDI) Theories Explaining the Emergence of Multinational Enterprises (MNEs), Who, Where and Why”, **Seminar in Strategy and International Business**, 28.01.2005,
- Vural Fuat Savaş: “ İktisatın Tarihi” Ankara: **Siyasal Kitapevi**, 2000
- Walter Isard: “The General Theory of Location and Space-Economy”. **The Quarterly Journal of Economics**, 1949, vol. 63, issue 4, pp.476-506
- Wang, Jian Y. and Magnus Blomstrom: “Foreign Investment and Technology Transfer: A Simple Model.” **European Economic Review** 36, 1992, pp.137-155

- Wang, M., & Wong, S.: FDI, education, and economic growth: quality matters. International Atlantic Economic Society, 2011, 103-115.
- What Is Gross Domestic Product (GDP)?, <https://www.investopedia.com/terms/g/gdp.asp>, 13 July 2020
- Wu, Liansheng: “Foreign Direct Investment and Transnational Corporations A Review of Trade Theoretical Approaches”. **Memorandum from Department of Economics**, University of Oslo, No: 26, 1992
- Yalta, Ayşe Y.: Revisiting the FDI-led growth hypothesis: the case of China. *Economic Modelling*, 31, 2013, 335-343
- Yavan, Nuri: “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi”, İktisadi Araştırmalar Vakfı tarafından yayınlanmıştır, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2006.
- Yılmaz M.: ‘Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Deneme’, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:8, 2010, SS:241-260
- Young, Alwyn: “Lessons from the East Asian NICs: A Contrarian View”, **European Economic Review**, Vol. 38, 1994, pp. 964-73
- Yüksel Bayraktar , Ayfer Özyılmaz , Metin Toprak: “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Gelir Eşitsizliği İlişkisi: Türkiye Deneyimi”, **Liberte Yayınları**, Ankara, 2003
- Foreign direct investment flows in the time of COVID-19: <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/foreign-direct-investment-flows-in-the-time-of-covid-19-a2fa20c4/>, 4 Mayıs 2020
- “Disposable Income”: <https://www.investopedia.com/terms/d/disposableincome.asp>, 5 July 2020
- “Net national income”: <https://data.oecd.org/natincome/net-national-income.htm>, 29 Mayıs 2020

“Net National Product (NNP)”:	https://www.investopedia.com/terms/n/net-national-product.asp , 1 june 2020
“Personal Income”:	https://www.investopedia.com/terms/p/personalincome.asp , 3 june 2020
“Strategic Behavior”:	https://www.encyclopedia.com/social-sciences/applied-and-social-sciences-magazines/strategic-behavior , 19 june 2020

